

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalının Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Yusuf SANCAK

Danışman

Prof. Dr. Süleyman TULÜCÜ

Jüri

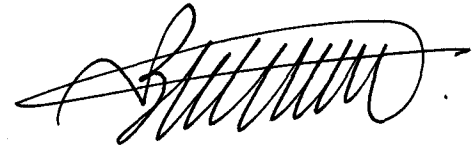
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir YILMAZ

Jüri

EC. YURBANCIKININ KURULU
DOKÜMANTASYON BİREKZİ

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. 20.03.2002

Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI

Enstitü Müdürü

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İbrahim İSLAMOĞLU

110231

‘EYYÂMÜ’L- ‘ARAB ’IN EDEBÎ YÖNÜ VE ARAP DİLİ VE
EDEBİYATINA ETKİ VE KATKISI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf SANCAK

ERZURUM- 2002

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	IX
KAYNAKLAR VE DEĞERLENDİRMESİ	X
GİRİŞ	1
1 ARABİSTAN ARAPLAR VE KÖKENLERİ	1
1.1 Arapların Ana Yurdu	1
1.2 Arapların Kökeni	3
2 ARAP DİLİ MENŞEİ GELİŞİMİ VE ARAP YAZISI	4
2.1 Arap Kelimesinin Lügat ve Terim Anlamı	4
2.2 Arapça'nın Menşei ve Gelişimi	5
2.3 Arap Yazısı	7
3 İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE ARAPLARDA DİNÎ SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT	8
3.1 İslam Öncesi Araplarda Dînî Hayat	8
3.2 İslam Öncesi Araplarda Sosyal ve Kültürel Hayat	10
3.3 İslam Öncesi "Eyyâm" Dönemi Araplarının Fikrî Seviyesi ve Akıl Yapısı	13
4 "EYYÂM" DÖNEMİNDEKİ ARAP DEVLETLERİ	15
4.1 Himyer Krallığı	15
4.2 Hîreliler	16
4.3 Gassânîliler	17
4.4 Kindeliler	18
BİRİNCİ BÖLÜM	19
1 "EYYÂM"IN TANIMI MAHİYETİ VE ÖNEMLİ GÜNLERDEN BAZILARI	19
1.1 "Eyyâm"ın Tanım ve Mahiyeti	19
1.1.1 Arapların Önemli Tarihi Günlerinin Tanım ve Mahiyeti	19
1.1.2 Arapların Önemli Olaylarının Tespit ve Tedvini	23
1.1.3 Arapların Önemli Tarihi Günlerinden Bazıları	27
İKİNCİ BÖLÜM	34
2 "EYYÂM"IN EDEBÎ MAHSULLERİ VE BUNLARIN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA ETKİ VE KATKILARI	34
2.1 "Eyyâm"ın Edebî Mahsulleri	34
2.1.1 "Eyyâm" Dönemi Şiiri ve Kısımları	34
2.1.1.1 "Eyyâm" Şiirinin Lafız ve Anlamla İlgili Yönü	35
2.1.1.2 "Eyyâm" Şiirinin Lafızla İlgili Özellikleri	38
2.1.1.3 "Eyyâm" Şiirinin Anlamla İlgili Özellikleri	39
2.1.1.4 "Eyyâm" Şiirinin Temaları	40
2.1.1.4.1 Fahr	40
2.1.1.4.2 Medh	42
2.1.1.4.3 Hicâ	44
2.1.1.4.4 Risâ	45
2.1.1.4.5 Gazel	47
2.1.2 "Eyyâm"a Ait Mesel	48

2.1.3 “Eyyâm” a Ait Hitâbe	51
2.2 “Eyyâm” Döneminde Önem ve Etkisi Olan Şâir ve Edipler.....	53
2.2.1 Mühelhil	53
2.2.2 İmruûlkays	53
2.2.3 Amr b. Kulsûm	54
2.2.4 Züheyr b. Ebî Sulmâ	54
2.2.5 ‘Abduygûs.....	55
2.2.6 Kays b. Hatîm	55
2.2.7 Eksem b. Sayfî.....	56
2.3 “Eyyâm” Mahsullerinin Edebî ve Sanat Yönü.....	56
2.4 “Eyyâm”ın Edebî Mahsullerinin Arap Dili ve Kültürüne Katkısı.....	58
2.4.1 Sarf İlminin (Biçimbilim) Kaidelerinin Tespit ve Tedvinine Katkısı.....	58
2.4.2 Nahiv (Sözdizimi) İlminin Kaidelerinin Tespit ve Tedvinine Katkısı.....	61
2.4.3 Belâgat (Retorik) İlminin Kaidelerinin Tespit ve Tedvinine Katkısı	63
2.4.4 Arûz (Vezin Tekniği) İlminin Kaidelerinin Tespit ve Tedvinine Katkısı	65
2.4.5 “Eyyâm” Hikayelerinin Bu Günlerin Varoluşunda Etkisi Olan Şahıs Kabile Yer ve Gün İsimlerine Kaynaklık Etmesi	66
2.4.5.1 Kabile İsimleri.....	66
2.4.5.2 Şahıs İsimleri.....	67
2.4.5.3 Yer İsimleri	68
2.4.5.4 Gün İsimleri	69
2.4.6 Kendinden Önceki Tarihî Olaylara Kaynaklık Etmesi	70
2.4.7 Gök Cisimleri ve Burçlardan Bahsetmesi	71
2.4.8 Dinî İnançlarla İlgili Bilgi Vermesi	71
SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	77
ÖZGEÇMİŞ.....	80

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

“EYYÂMU’L –‘ARAB”IN EDEBÎ YÖNÜ VE ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA ETKİ VE KATKISI

İbrahim İSLÂMOĞLU

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Yusuf SANCAK

2002-SAYFA: XII+79

Jüri : Yrd. Doç. Dr. Yusuf SANCAK

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir YILMAZ

İslâm’dan yaklaşık iki yüzyıl öncesine kadar uzanan ve “eyyâmu’l-‘Arab” denen olaylar zincirinin ele alındığı tez kısaca şöyle özetlenebilir:

Girişte coğrafi olarak Arabistan yarımadası, Arapların yaşayışı, söz konusu dönemde dünya ile olan ilişkileri, Arapların kökenleri ele alınmış, daha sonra Arap dili ve gelişimi, Arap yazısının ortaya çıkışı ve Arapların bu yazıyı öğrenme ve kullanmaları işlenmiştir. Daha sonra sırayla İslam öncesi câhillik devri Araplarının dîni, sosyal ve kültürel hayatı işlenmiş ve o devirde mevcut Arap devletleri kısaca anlatılmıştır.

Birinci bölümde “eyyâmu’l- Arab”ın tanımı ve mahiyeti üzerinde durulmuş ve bu olayların tespit ve tedvin aşaması anlatıldıktan sonra bunların önemlileri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise olayların meydana gelişi esnasında bu olaylarla ilintili olarak oluşan kültürel materyalin edebî yönü ve bunun kısımları ile söz konusu malzemenin Arap dili ve kültürüne olan etki ve katkıları incelenmiştir. Bu cümleden olarak söz konusu dönemde şairlerin inşad ettikleri şiirler ve hatiplerin olaylar nedeniyle yaptıkları hitabelerin yanı sıra gerek bunlarda yer alan gerekse bunların dışında söylenen sözlerden zamanla deyimleşenler incelenmiştir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE INFLUENCE AND THE CONTRIBUTION OF AYYÂM AL- 'ARAB ON 'ARABIC LANGUAGE AND ITS LITERATURE.

İbrahim İSLÂMOĞLU

Supervisor : Asst. Prof. Dr. Yusuf SANCAK

2002-PAGE- XII+79

Jury : Asst. Prof. Dr. Yusuf SANCAK

Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ

Asst. Prof.. Dr. Abdulkadir YILMAZ

In our thesis we briefly dealt with the chains of the events called Ayyâm Al- Arab and dated back to the two centuries before Islam.

In the Introduction it is studied the geographical structures of Arabian Peninsula Arabic way of life, the relationships of that area with the World, origins of Arabic people and also dealt with the emergency of Arabic writing and Arabic way of learning and using it. We then mentioned about Arabic religious, social and cultural life in the time of ignorance (Al-Jahiliyyah) and some certain Arabic states at that given time.

In The First Chapter of our thesis, we emphasized on the definition and nature of Ayyâm Al- Arab and after being spoken of the fixation and collection of that period, We also give some brief information on some very important ones.

In the Second Chapter, it is showed that as the Events known as “Ayyâm” during that period before Islam had been occurred, some certain cultural materials had emerged out in this respect, and so the literary aspects of that materials and its parts as well as its possible contributions and effects on the Arabic Language and its culture were dealt with. Therefore poetry of the poets of that time composed in that period and some speeches done by preachers concerning with the events as well as Arabic made expression in the long process taken up from the words spoken in that context or for the extraordinary reasons.

ÖNSÖZ

İnsanlık, iptidailik dönemini bitirip yavaş yavaş tarih sahnesine çıkmaya başlayınca kendisini diğer canlılardan ayıran akli sayesinde hayvanlardan farklı bir hayat düzeni ve sistemi icat edip o düzene uygun olarak yaşamaya başladı. Fıtratının en bariz vasfı olan konuşma özelliği sayesinde kainattaki sesleri taklitle konuşmaya başlayan insanoğlu, zamanla gündelik hayatta kendisine yetecek miktarda kelime hazinesini geçip müşahhas kavramları aşarak mücerret kavramları ifade etmeye başlamıştır. Bu şekilde konuşmanın öğrenilmesini müteakip zamanla yazı ihtiyaçtan dolayı keşfedilmiştir. İlk yazı aşaması olan resim çizme aşıp her mahrece uygun bir harf bulunduktan sonra yavaş yavaş az da olsa bazı materyaller kayda geçmeye başlamıştır. Ayrıca sürekli gelişen insan akli her geçen gün eskiye yeni şeyler katıyor ve kültürel miras biraz daha artıyordu. Bu mirasın zaptı ve muhafazası için yazı bulundu. Her konuda olduğu gibi kültürel ilerlemede de insan zekası kadar sosyolojik ve coğrafi şartlar da çok önemliydi. Dünyanın bazı bölgelerinde yaşayan insan toplulukları medeniyet ve kültür yönünden çok hızlı ilerleme kaydederken diğer bölgelerdekiler daha yavaş ilerleme kaydettiler hatta ilkelliğini devam ettirenler bile oldu. Bu durumun çok yönlü nedenleri olmakla beraber en başta geleni diğer insan topluluklarıyla olan iletişimin azlığı ya da yokluğudur. Tarihte gördüğümüz kadarıyla merkezde yer alıp diğer insan topluluklarıyla iletişimi koparmayan milletler daha hızlı gelişmiş buna mukabil kenarda kalıp iletişim kurma problemi olanlar daha az gelişmişlerdir. Söz konusu iletişim yetersizliği problemini yaşayan milletlerden birisi de Araplardır. Özgürlüğü ve göçebe hayatını seven Araplar düşman saldırılarına karşı çölü kendilerine sığınak olarak gördüklerinden arada bir dışarıya saldırı için çıkmışlarsa da tekrar çöle dönmüş ve düşmanlarından kendilerini korumayı başarmışlardır. Onların bu zamansız saldırılarından usanan Bizans ve Fars imparatorlukları onlara karşı yine onlardan tampon devletler oluşturup bunları kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde yaşayan çöl Araplarına mukabil daha önce Yemen'de büyük bir medeniyet kuran ve yaptıkları barajların yıkılmasıyla başka bölgelere göçüp zamanla soyları tükenen Arapların belirli bir medeniyet seviyesine ulaştıkları düşünülürse de, medeniyetleri de kendileriyle beraber inkıza uğradığından geriye pek bir şey kalmamıştır. Soyları İsmail (a.s.)'a nispet edilen Araplara gelince dediğimiz gibi onlar çölde kalmayı tercih etmiş ve dış dünyayı pek cazip bulmamışlardır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi çöl şartları yerleşik hayata geçmeye pek müsait olmadığından çölde yaşayan Araplar sürekli yer değiştiriyorlar, bunun sonucu olarak da yaşamak için gerekli eşyanın asgarisi ile yetiniyorlardı. Hayat şartlarının ağır oluşu, çölün tehlikelerle dolu oluşu, Araplar arasında harplerin ve yağmaların eksik olmayışı ve önceliğin geçimin sağlanmasına verilmesi kültürel birikimle ilgilenilmesini ikinci plana bırakıyordu. Hayat daha ziyade göçebelik ve yağmacılıkla geçiyordu. Dille ilgili birikim de bu hayat şartlarına yardımcı olduğu oranda itibar görüyordu. Her ne kadar asıl şairler çölden çıksa da nihayetinde bunlar da kendi menfaatlerini yahut kabilelerinin menfaatini savunmak ve sözcülüğünü yapmak durumundaydılar. Bu nedenle devrin Araplarının başlarından geçen önemli olaylar ve bu olaylarla ilgili olarak söylenmiş sözler ve şiirler ağızdan ağza nakille geliyordu.

Ulaşabildiğimiz kaynaklar içerisinde “eyyâmu’l-‘Arab”ı sadece dil yönünden inceleyen çalışma göremedik. Her ne kadar “eyyâm” dediğimiz İslam öncesi olayları tarih kaynaklarından derleyerek bağımsız bir çalışma haline getirenler mevcutsa da bu çalışmalar sadece işin olduğu gibi hikaye edilmesi boyutuyla ilgilenmişler ve dil, din, tarihe kaynaklık vb. yönleriyle ilgilenmemişlerdir. Söz konusu dönem Arapça’yla ilgili olduğu kadar bir dilin kaidelerinin tespit ve tedvin dönemi olduğundan genelde bütün insanlık mirasını da ilgilendirmektedir. Buna bir de Türklerin yıllarca Arapça’yla eğitim öğretim yapmaları ve içli dışlı olmaları hesaba katılırsa, konunun önemi daha da iyi anlaşılır. Bu nedenle biz böyle bir çalışmanın eksikliğini hissedip söz konusu alanda çalışma yapmaya karar verdik. İslâm öncesi döneme ait kültürel materyalin hepsinin incelenmesi bir yüksek lisans tezinin sınırlarını aşacağından biz konumuzu sadece “eyyâmu’l-‘Arab”ın edebi yönü ve Arap diline katkısı ile sınırlandırdık.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte coğrafi olarak Arabistan yarımadası, Arapların yaşayışı, söz konusu dönemde dünya ile olan ilişkileri, Arapların kökenleri ele alınmış, daha sonra Arap dili ve gelişimi, Arap yazısının ortaya çıkışı ve Arapların bu yazıyı öğrenme ve kullanmaları işlenmiştir. Daha sonra sırayla İslam öncesi câhillik devri Arap’ının dînî, sosyal ve kültürel hayatı işlenmiş ve o devirde mevcut Arap devletleri kısaca anlatılmıştır.

Birinci bölümde “eyyâmu’l- Arab”ın tanımı ve mahiyeti işlenmiş ve bu olayların tespit ve tedvin aşaması anlatıldıktan sonra bunların önemlileri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise “eyyâm” dediğimiz İslam öncesi yaklaşık iki yüzyıllık döneme ait olayların meydana gelişi esnasında bu olaylarla ilintili olarak oluşan materyalin edebî yönü ve bunun kısımları ile söz konusu malzemenin Arap dili ve kültürüne olan etki ve katkıları incelenmiştir. Bu cümleden olarak söz konusu dönemde şairlerin inşad ettikleri şiirler ve hatiplerin olaylar nedeniyle yaptıkları hitabelerin yanı sıra gerek bunlarda gerekse bunların dışında söylenen sözlerden zamanla deyimleşenler incelenmiştir.

Gerek tez konusunun seçimi gerekse konunun incelenmesi ve yazılmasında her türlü yardımını esirgemeyen tez danışmanı değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Yusuf SANCAK’a en içten teşekkürü bir borç bilirim. Kendisiyle yaptığımız görüşmelerde değerli tenkit ve fikirlerinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ’ye, Yrd. Doç. Dr. Nebi GÜMÜŞ’e ve emeği geçen herkese sonsuz teşekkür ederim.

Erzurum- 2002

İbrahim İSLÂMOĞLU

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.s.	: Aleyhisselâm
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn
Bas.	: Basımevi
Bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i> , İstanbul 1988- ,
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
hak.	: Hakkında
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
<i>İA</i>	: <i>Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi</i> , İstanbul 1940-1988.
İst.	: İstanbul
Krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Milâdî
m.ö.	: Milâttan önce
m.s.	: Milâttan sonra
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
ys.	: Basım yeri yok

KAYNAKLAR VE DEĞERLENDİRMESİ

“Eyyâmu’l-Arab” konusu tarihi bir konu olmakla beraber bütün İslam öncesi dönemi anlatan tarih kitaplarında genişçe yer almazlar. Tarih kitapları daha ziyade devletler ve devlet başkanlarıyla ilgilendiğinden “eyyâm” gibi çoğunlukla kabileler arası meydan gelen olaylar önem açısından ikinci sırada yer almaktadır. Bununla birlikte “eyyâm” a genişçe yer veren kaynaklarda mevcuttur. Biz burada kaynakları asli ve tali olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz. Çalışmamız esnasında “eyyâm” la ilgili yapılan çağdaş çalışmaları araştırırken İslâm Ansiklopedisi’ndeki “Eyyâmu’l-Arab” maddesinin yazarı E. Mittwoch tarafından yapılmış bir çalışma olduğunu öğrenmekle beraber Almanya’da yapılan bu çalışmanın gerek dilinin Latince olması gerekse matbu olmayıp sadece yazma olarak bir nüshasının bulunması ve fotokopi edilme imkanının olmaması nedeniyle istifade etme imkanımız olmamıştır. Bunun dışında yapılan çalışmalara kaynakların anlatımı sırasında yer verilecektir.

I. ASLÎ KAYNAKLAR

1. İbnü’l- Esîr, *el- Kâmil fi’l-tarîh*, trc., Abdullah Köşe ve dğr.

İbnü’l- Esîr’in bu eseri Ortaçağın en büyük ve en güvenilir tarihlerinden birisi olma unvanını kazanmıştır. Bu eser tarih kaynakları arasında “eyyâm” ı en geniş şekilde ele alanlardan birisidir. Nitekim İbnü’l- Esîr “eyyâmu’l-Arab” konusunda üstat sayılmıştır.¹ “Eyyâm” a genişçe yer verirken aynı zamanda “eyyâm” ın içerisinde geçen şiirleri almayı da ihmal etmemiştir. Nitekim bu eser ‘Âdil Câsim el-Beyâtî’nin “eyyâm” la ilgili çalışmasına da kaynaklık etmiştir.

2. Ebu’l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egâni*.

Bu eser, doğrudan tarih kaynağı olmayıp şarkılar kitabı olduğundan ve şarkıyı konu alan şiirleri de şahıslara göre işlediğinden “eyyâm” konuları son derece dağınık bir şekilde yer almaktadır. Tarihi kaynaklık konusu her tür rivayeti alması nedeniyle eleştirilmiş olsa da şiir, edebi tenkit, Arap musikîsinin tarihi gelişimi ve ihtiva ettiği diğer edebi malzeme bakımından bir şaheserdir².

3. Ebu’l- Fazl Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el- Meydânî, *Mecma’u’l – Emsâl*.

¹ Abdülkerim Özaydın, “İbnü’l-Esîr İzzeddîn” *DİA*, XXI, 26.

² Hulusi Kılıç, “Ebu’l-Ferec el-İsfahânî”, *DİA*, X, 316.

Bu eser doğrudan eyyâmıla ilgili yazılmış bir kitap olmamakla beraber isminden de anlaşılacağı üzere deyimler kitabı olduğu için yer verdiği deyimlerle beraber deyim meydana getiren olaya da yer vermekte böylece Câhiliye dönemi olayları için değerli bir kaynak vazifesi görmektedir. Ayrıca ikinci cildin sonunda 132 gün sayıp; “Bu bölüm saymakla bitmez. Anlattıklarımıyla yetindim” diyerek bitirmektedir.

4. İbn Abdurabbih, *el-‘Ikdu’l-Ferîd*. (VI)

Bu eser de “eyyâm” a mufasssal bir şekilde yer veren kaynaklar arasındadır. Elimizdeki baskının altıncı cildinde “eyyâm” a genişçe yer verilmekte ve o esnada meydana gelen kültürel materyale de değinilmektedir. Yazarının kendisinin de belirttiği gibi o, bu konuları daha önce bu konuda eser vermiş fakat eseri bize ulaşamayan Ebu ‘Ubeyde’den iktibas etmiştir.

5. Cevâd ‘Ali, *el-Mufasssal fi târihi’l-‘Arab kable’l-İslâm*.

İsminden de anlaşılacağı üzere İslam öncesi dönemi en geniş şekilde ele alan bu eser ne yazık ki “eyyâm” la ilgili olayları sadece bir tarihi hikaye şeklinde ele almış ve bu olaylar esnasında meydana gelen kültürel ve edebî materyale yer vermemiştir.

II. TÂLİ KAYNAKLAR

1. Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ et-Teymî, *Kitâbu Eyyâmi’l-‘Arab kable’l-İslâm*.

Bu kitap her ne kadar Ebu ‘Ubeyde’ye nisbet edilse de aslında ‘Âdil Câsim el-Beyâtî, Ebu ‘Ubeyde’nin *Nekâizu Cerîr ve’l-Ferazdak* adlı kitabında anlattıklarını esas alarak, İbn ‘Abdurabbihî’nin *el-‘Ikdu’l-Ferîd*, Ebu’l-Ferec el-İsfahânî’nin *el-Egânî* ve İbnü’l-Esîrin *el-Kâmil* adlı eserinden faydalanmış ve seksen dokuz savaşa ait rivayetleri, *Kitâbu eyyâmi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, adıyla bir araya toplayarak Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ et-Teymî’nin eseri olarak yayınlamıştır.³

2. Muhammed Ahmed Câdelmevlâ, v.dğr., *Eyyâmu’l-‘Arab fi’l-Câhiliyye*.

Bu kitap çağdaş bir çalışma olup üç kişi tarafından tarih ve edebiyat kitapları taranarak hazırlanmıştır. Yaklaşık 81 günden bahsetmektedir. Bu kitapta günler son derece mufasssal olarak ele alınmış ve tarihi olay anlatılırken olay esnasında meydana gelen kültürel ve edebî malzemeye de yer verilmiştir.

3. Régis Blachère, *Târîhu’l-‘edebi’l-‘Arabî*, trc. İbrahim Keylânî.

³ Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmu’l-‘Arab”, *DİA*, XII/14-16

Bu eser, mevcut Arap Edebiyat Tarihleri arasında müstesna bir yere sahip olup konular incelenirken son derece geniş tahlil ve eleştirilere yer verilmiştir.

4. Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi 'l- lugati 'l- 'Arabiyye*.
5. Mehmed Fehmî, *Tarih-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye*.
6. Ömer Ferrûh, *Târîhu 'l- edebi 'l- 'Arabî*.
7. Nasıruddîn el-Esed, *Mesâdiru 'ş-şî'ri 'l-Câhili*.

Nasıruddîn, bu eserinde Arap şiirini intikal ve güvenilirlik açısından ele alıp kaynakları rivayet ve ravileri hakkındaki eleştiriler yönünden inceler. Ele aldığı materyali çok geniş açılardan inceleyen Nasıruddîn iddialarını temellendirme ve ispat etmek için çok sağlam ve bol materyal kullanmıştır.

8. Şevki Dayf, *Târîhu 'l-edebi 'l- 'Arabî*,
9. Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târîhu âdâbi 'l- 'Arab*
10. Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdulvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu 'l- ereb fî funûni 'l- edeb. (c.XV)*

Nuveyrî bu kitapta çok mufassal olmasa da “eyyâm”ı incelemiş, konuyla ilgili edebî materyale yer vermiştir.

GİRİŞ

1 ARABİSTAN ARAPLAR VE KÖKENLERİ

Milletler ailesi içinde Araplar en eski milletlerden birisidir. Arapların çoğunluğu Yarımada'yı kendilerine yurt olarak seçse de bir kısmı çeşitli sebeplerle ya çölün dışına çıkıp o zamanın gelişmiş devletleri sayılan İran ve Bizans gibi diğer medeni milletlerine komşu olmayı ya da Mısır Firavunlarının dedeleri oldukları iddia edilen 'Amâlika gibi uzaklara göç edip oralarındaki milletleri hakimiyetleri altına almışlardır. Bu şekilde tarih sahnesine çıktıkları söylenen Araplar diğer milletlerle de kültürel etkileşim içerisine girmişlerse de bu etkileşim Arapların bulundukları yörelere göre farklılıklar arz etmiş ve Yarımada'da kalanların dışarı çıkanlara nispetle etkilenme ve dolayısıyla saflığını kaybetmeleri düşük olmuştur. Burada önce Arapların ana yurdu olduğu söylenen *Arabistan* üzerinde duracak sonra da Arapların kökenini inceleyeceğiz.

1.1 Arapların Ana Yurdu

Sâmî milletlerin dilleri gibi ana vatanları da ihtilaf konusudur. Dönem itibariyle ne yazılı ne de sözlü bir belge bulmak zor olduğundan bir sonuca ulaşmak da zor olmaktadır. Tarihçiler ve arkeologların yaptıkları araştırmalar doğrultusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

1. "Ova, su ve bitki isimlerinin bütün Sâmî dillerde müşterek olmasından dolayı bu dili konuşan kavimler su ve bitkisi bol bir yerde oturuyorlardı. Burası da Irak'tı.
2. Hami ve Sâmî dillerinin incelenmesi sonucu bu dillerdeki bazı kelime ve sigalardaki benzerliklerden dolayı bu dilleri konuşan kavimler tek asıldan olup bunlar da Somali ve Eritre'nin bulunduğu doğu Afrika bölgesinde oturuyorlardı.
3. Arap Yarımadasında ortaya çıkarılan su kuyusu, su ve bitki eserlerine bakıldığında burasının eski çağlarda son derece verimli olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı ilk Sâmî vatani burasıydı. Nitekim yapılan araştırmalarda Ebû Bahr çukur bölgesinde göl, Atrâ dağında da bitki ve hayvan kalıntısı bulunmuştur. Rummé vadisi de geçmişte bol suların aktığını gösteren kayalık ve çakıllarla doludur. Jeologlara göre geçmişte bölgenin

iklimi bugünkü gibi değildi ve o zamanlarda Arabistan bölgesinin iklimi bugünkü Hint iklimine benziyordu"⁴.

Yukarıda arz edilen görüşler dikkatle incelendiğinde sonuncu görüşün daha dikkate şayan olduğu ve kabul edilebilir olduğu görülmektedir.

Arap yarımadasında yaşayan milletlere burası zamanla dar gelmeye başlamış ve bölgeden yiyecek, içecek, mesken vb. nedenlerle ayrılan Babilliler ve Asurlu'lar Irakta, Fenikeliler Sûriye sahillerinde, İbrânîler Filistin'de, Habeşliler Habeşistan'da, Araplar da Yarımada'da yerleşmişlerdir⁵.

Bütün bu anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Arap Yarımadası Arapların gerçek vatanı olarak kalmış, "Arab -ı bâide" denen eski Araplar yok olup gitse de peşlerinden gelen "Arab -ı âribe" ve "Arab -ı müsta'ribe"ye hizmet etmiş ve başta Yemen ve Hicâz bölgeleri olmak üzere yarımada Arap ırkı ve kültürüne beşiklik etmiştir.

"Arabistan coğrafi olarak; batıdan Kızıldeniz, doğudan Umman Denizi ile Basra Körfezi, güneyden Hint okyanusu ile çevrilidir. Arabistan'ın kuzey hududu pek istikrarlı değildir. Bazı araştırmacılar Halep ve Fırat'ı onun hudutları içinde telakki etmektedir. Arabistan'ın en büyük kısmı çölden ibarettir. Dağ silsilelerinden meydana gelen ağlar memleketin her tarafını sarar. Bu dağ silsilelerinin en uzununu "Cebelu's-Serât" tır. Bu dağ Arabistan'ı güneyde Yemen'den kuzeyde Suriye'ye kadar böler"⁶.

Batı kısmı "Cebelu's-Serât" dağlarının eteklerinden Kızıldeniz'in kıyılarına iner ve çukurluğundan dolayı Gûr (الغور), sıcaklığından dolayı da Tihâme (تِهَامَة) denir. Doğu kısmı ise Irak taraflarına kadar yükselir ve yüksekliğinden dolayı Necd denir. Gûr ve Necd arasına ise her iki tarafı da ayıran anlamına Hicâz denir. Necd'in, doğudan bittiği yerden başlayıp, Yemâme ülkeleri ve Bahreyn'den Fars körfezine kadar olan kısma- Yemenle Necd'in arasını açtığı için - Arûz denir. Hicâz'ın arkasından güneye uzanan kısma ya Kabe'nin sağında bulunduğu veya bereketli olduğu için Yemen denmiştir⁷.

Bu bölge sıcaklığı ve kuraklığı nedeniyle olacak ki diğer milletlerin fazla ilgisini çekmemiş böylece Araplar burada başlarına buyruk olarak kabileler halinde birbirleriyle savaşıyorlar yaşamışlardır. Zaman zaman özellikle Yemen'de Ma'in ve Sebe ve Himyer

⁴ Nebîh Âkıl, *Târihu'l- 'Arabi'l- kadîm ve 'asri'r- Resûl*, s. 13-14.

⁵ Âkıl, s. 15; Ahmed Hasan Zeyyât, *Târihu'l- edebi'l- 'Arabi*, s. 4.

⁶ Mevlâna Şiblî, *Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi)*, trc. Ömer Rıza Doğrul, I, 86.

⁷ Zeyyât, s. 4.

gibi birtakım devletler kurulup yarımadayı kısmen hakimiyetleri altına almış olsalar da onlar da yıkılmış ve Arap kavimleri özellikle Hicaz bölgesinde İslâm'ın gelişine kadar çoğunlukla göçebe ve özgür bir hayat yaşamışlardır. Ancak İslâm'ın gelişinden sonra devlet ciddiyeti ve sorumluluğuyla tanışmışlar, çöl başıboşluğundan ayrılıp bir takım sorumluluklar üstlenmişlerdir.

1.2 Arapların Kökeni

Eski Arap tarihi iki sebepten dolayı neredeyse gizli kalmıştır. Siyasî birliğin olmayışı ve okuma yazmanın bilinmemesi.

Arapların ekserisi muhtelif bölgelerde birbirinden ayrı karşılıklı nefret ve düşmanlık duyguları içinde Bedevî ve göçebe olarak yaşarlardı. Onları birleştiren bir vahdet ve hükümdar yoktu. Arapların çoğu ümmi idi. Bu yüzden aralarında geçen hadiseleri kayda geçirmediler. Tarihi hadiseleri kayda geçirme faaliyeti Emevîlerin son döneminde başlamıştır. Bundan önce kulaktan kulağa nakille iktifâ edilirdi⁸.

Nuh (a.s.)'ın oğlu Sâ'm'ın soyundan türedikleri söylenen Sâ'mî milletler topluluğundan olan Arapları Arap tarihçileri iki büyük kısma ayırırlar:⁹

A- 'Arab-ı Bâide: Bunlar önceleri yaşayıp helak olmuş, nesilleri tükenmiş ve haberleri kesilmiş kavimlerdir. 'Âd ve Semûd kavimleri hakkında olduğu gibi semâvî kitaplarla, Arap şiiirinde yer alan bilgilerin dışında bu kavimler hakkında da bilgimiz yoktur. Bunların en meşhurları 'Âd ve Semûd kavimleri ile Tasm, Cedis ve birinci Cürhüm kabileleridir.

B- " 'Arab -ı Bâkiye": Bunlar da: " 'Arab -ı 'Ârîbe" ve " 'Arab -ı Musta'ربة" olmak üzere ikiye ayrılır.

a) " 'Arab-ı 'Ârîbe" : Bunlar Kahtânîlerdir ki bunların yurdu Yemen'dir. En meşhur kabileleri Ya'rub ile Cürhüm'dür. Ya'rub'dan da Kahtan ve Hımyer adlarında iki ayrı koldan bir çok kabile ve batın meydana gelmiştir. Hımyer batınlarının en meşhuru Kudâ'a'dır. Kudâ'a'dan da Belî, Cüheyne, Kelb, Behrâ, Benû Nehd ve Cerm kabileleri türemiştir.

⁸ Hasan İbrâhîm Hasan, *Siyasî- Dînî- Kültürel- Sosyal İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit – Sadreddin Gümüş, I, 26.

⁹ İbrâhîm Hasan, I, 28.

Kehlân batınlarının en meşhurları ise şunlardır: Evs, Hazrec, Suriye'de Gassânîleri kuran Cefne oğullarının mensup olduğu Ezd, Cedile, Buhtur, Tay, Havlan, Mezhic, Hamdan, Kinde, Enmar, Cüzam ve Lahm.

b) “ ‘Arab -ı Musta‘ribe: Kâmûs’ta geçtiği üzere bunlara “ ‘Arab -ı Mûte‘arribe” de denilir. Bu isim onlara, İsmail (a.s.) İbrani’ce veya Süryânice konuştuğu için verilmiştir.

Kahtânîlerden Cürhüm kabilesi Mekke’ye gelip Hz. İsmâil ve annesiyle birlikte oraya yerleşince, İsmâil (a.s.) onlardan bir kızla evlendi. Böylece hem kendisi hem de çocukları Arapça’yı öğrendiler. Bundan dolayı onlara “ ‘Arab-ı Musta‘ribe” denildi. Bunlar Arap yarımadasının orta bölgeleriyle Hicâz’dan Bâdiyetü’ş-Şam’a kadar uzanan sahada yerleşik veya göçebe halinde yaşayan Arapların ekseriyetini teşkil ederler. ‘Arîm seddinin yıkılmasından sonra Yemen Araplarından buraya göç edenler de bilahare bunlara karışmış ve kaynaşmıştır¹⁰.

2 ARAP DİLİ MENŞEİ GELİŞİMİ VE ARAP YAZISI

2.1 Arap Kelimesinin Lügat ve Terim Anlamı

‘Arab (عرب) kelimesi a-r-b kökünden bir cins isim olup sözlüklerde “Anavatanları Arap Yarımadası olan Sâmi asıllı milletlerden bir millet,”¹¹ hareket ve zindelik¹² gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin çoğulu (أَعْرَبٌ) veya (عُرُوب) olup müfredi olan (عربي) kelimesi bir Arap, ‘Arab’a mensup ve Arapça manalarını taşımaktadır. Aynı terimden türetilen (أعراب) ise çölde yaşayan Araplar (bedevîler) demek olup müfredi yoktur ve bu kelimenin çoğulu (أعراب) olarak gelir. Bedevîye nispet için yine bu anlamda (أعرابي) denir. Bedevî “çölde yaşayan, devesi ve sürüsünün peşinde ot ve su kaynaklarını araştıran, hayat tarzı olarak çöl göçebeliğinin dışına çıkmayan, zaruret olmadıkça şehre inmeyen Arap” demektir. Bunun yanında Arap kelimesi ise “köy veya şehre yerleşmiş, geçimini sağlamak için daha ziyade sanatkârlık ve çiftçilikle uğraşanlar”¹³ için kullanılır.

¹⁰ İbrahim Hasan. I, 28.

¹¹ İbrahim Enis ve dğr., *el-Mu‘cemu’l-vasît*, II, 591.

¹² Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 145.

¹³ Ebû’l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, I, 586.

Araplar Yarımada'nın batı taraflarına yerleştiklerinden dolayı kendilerine eski Sâmi lehçesinde *batılı* anlamına gelen Arap ismi verildiği¹⁴ iddia edilse de bir milletin başka bir millete nispetle kendi coğrafi durumunu gösteren bir kelimeyi ad olarak aldığı görülmediğinden bu iddia doğru kabul edilmemiştir. Arapların yaşadığı bölge çöl olduğundan Arap sözcüğü Sâmi dillerde *çöl* manasına kullanılmıştır¹⁵. Aynı zamanda Arap kelimesi milliyeti mevzu bahis edilmeksizin *çölde yaşayan kimse* manasına da gelir¹⁶. Başka bir görüşe göre ise İsmail oğulları Tihâme'nin Medine yakınlarında 'Arebe denilen bir yerde yetiştikleri için söz konusu yere nispetle 'Arab' denmiştir. Ayrıca, "Arap ülkesi ve yarımadasında oturan, ahalisinin lisanını konuşan, -ister Yemenli ister Me'âdlı olsun- herkese 'Arab denir"¹⁷.

2.2 Arapça'nın Menşei ve Gelişimi

Sâmi dili diye bir dilin olmadığı, bilinen tek şeyin birbirine yakın bir takım dillerin olduğu, bu dillerin de tek bir asıldan olduğu yine bazı dil bilginleri ve eski kavimlerin dediklerine bakılacak olursa Sâmîlerin, Arabistan'a yayılmış eski Araplar olduğu, yörede doğan Keldâni'ce, Arâmi'ce, İbrani'ce, Habeş'çe, vs. diğer dillerin de ana Sâmiye yahut İlk Arapça'nın lehçeleri olduğu,¹⁸ gibi farklı iddialar ortaya atılsa da bu iddialar ilmi temelleri olmayan faraziyeler olmaktan ileri geçemez. Dillerdeki benzerlikten dolayı o dilleri konuşan milletlerin asıllarının da aynı olması gerekmez. Yakın yörelerde yaşamış milletlerin pekala birbirinden etkilenmeleri mümkündür. Nitekim bu şekilde aynı dil grubuna mensup başka milletler de vardır. Ayrıca aynı yarımada'dan çıktıkları anlaşılan bu milletlerin tek asıldan mı eğer böyleyse aslın hangi grup olduğu kesinleşmiş olmayıp bu konudaki araştırmalar devam etmektedir. Kaldı ki söz konusu devre son derece karmaşık ve eski olduğundan bu konuda ileri bir adım atmak oldukça zordur. Bu devrelerin aydınlatılması faraziyelerden ziyade ilmi bulguların zenginliği ve güvenilirliğine bağlıdır. Bunu sağlamak da söz konusu dönemin oldukça eskiliği ve karanlık oluşu dolayısıyla oldukça zordur.

Sâmi dillerin bir takım ortak vasıfları vardır ki onlar da şunlardır:

1. Aralarında mazi fiilin de bulunduğu bir çok ortak dil esasının bulunması,

¹⁴ Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar*, s. 35.

¹⁵ Nihad M. Çetin, "Arap" (Dil), *DİA*, III, 272.

¹⁶ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ, I, 68.

¹⁷ İbn Manzûr, I, 587.

¹⁸ Ahmet Muhtar Ömer ve dğr., *el-Mu'cemu'l- 'Arabi el- esâsi*, s. 13.

2. Fiil çekimlerinin benzerliği ve köklerin genellikle üç harften oluşması,
3. Fiilin cümlelerin esas olması, zamir ve ismin ona dayanması,
4. Sigaların müzekker yada müennes olması, cinsiyetsiz kelime olmaması,
5. Kan yakınlığı, sayılar ve cismin bazı azalarını gösteren kelimelerin müşterek vasıflı olması¹⁹.

Arapça kelimesi, terim olarak, “Sâmî dil ailesine ait, Arabistan’da ve Arap uygarlığını benimsemiş ülkelerde konuşulan bir dil, bu dile özgü olan şey”²⁰ demektir. Böylece Arapça, kendilerine Sâmî diller denilen ve Sâm b. Nûh’a nispet edilen semitik dil ailesinin bir parçasıdır. Bu dil ailesi, Doğu ve Batı Sâmî dil grubu olmak üzere ikiye ayrılır:

1. Doğu Sâmî dilleri: Bâbil ve Asur dillerinin bağlı olduğu Akadca.
2. Batı Sâmî dilleri:
 - a. Kuzey batı grubu (Ken’anî diller);
 - i. Fenikece,
 - ii. Nabâtice,
 - iii. İbrânice ve Arâmice.
 - b. Güney Batı grubu:
 - i. Habeşçe,
 - ii. Güney Arapça’sı,
 - iii. Kuzey Batı Arapça’sı²¹.

Ignace Goldziher’e göre bunlardan “Güney Arapça’sı ölü bir dildir. Eski çağlarda Güney Arabistan’ın Seba, Mina ve Himyerî İmparatorluklarının diliydi. Bu dilin Hristiyanlık öncesi ile milâdî altıncı yüzyıla kadar geçen zamana ait özel *müsned* hattıyla yazılmış birçok kitabeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Klasik Yunanlı ve Romalı yazarlardan toplanabilen bilgiler yanında güneyli Arapların tarihleri, oldukça gelişmiş medeniyetleri, ekonomik refahları ve kendilerine geniş fırsat veren ve medeniyet seviyelerini yükselten, Doğu’da Hindistan’a kadar uzanan ticari ilişkileri hakkında asıl bilgi bu kitabelerden elde edilebilir. Çeşitli kitabelerdeki kanıtlardan yazı sanatının m.ö.1500 tarihlerinde iyice gelişip Araplar arasında yaygın olduğunu ve “aydın” kuzeyli Arapların geçmişlerini yazmak için bir gramer ve oldukça ince üslup

¹⁹ - Âkıl, s. 11.

²⁰ Hasan Eren ve dğr., *Türkçe Sözlük*, II, 81.

²¹ Çetin, “Arap”, *DİA*, III, 282.

oluşturduklarını öğreniyoruz. Diğer taraftan yapılarının harâbeleri, refah ve lüksten mahrum olmadıklarını göstermektedir”²². Goldziher, Güney Arap medeniyeti ve Güney Arapça’sının VII. yüzyılın ilk yarısında tarih sahnesinden silinmesini İslâm fetihlerinden sonra meydana gelen İslâm kültürünün büyük etkisine bağlamaktadır²³.

Kuzeybatı Arapça’sı ise bugün mevcut olan yazı dili Arapça’sının aslı olup çeşitli lehçelerden müteşekkil olmakla beraber, ileride de açıklayacağımız üzere, Kur’an’ın Kureyş lehçesiyle indirilmesi, bütün devlet yazışmalarının bu lehçeyle yapılması, panayır ve toplantılarda yapılan şiir vs. etkinliklerin ve şairlerin şiirlerini bu lehçeyle söylemeleri vs. nedenlerle Kureyş lehçesinin hakimiyeti altındadır. Konuşma dilinde bir hayli farklılıklar bulunmasına rağmen bu günkü yazı dilinde bir kültürel ittifak vardır ve bu dil Kureyş lehçesine dayanır.

Günümüze kadar, bütünüyle Arapça’nın tarihi gelişme ve yayılma safhaları bazı ara devreler birleştirilmek suretiyle şu şekilde hulasa etmek mümkündür: 1. Eski Arapça, 2. Klasik Arapça ve ona kaynaklık eden eski edebî lehçeler, (VI.-VII. Yüzyıllar) 3. Orta Arapça, 4. Yeni Arapça, 5. Bu son iki safhada edebî yazı diline muvazî olarak devamlı gelişen mahallî lehçeler²⁴.

Eski Arapça dediğimiz Güney Arapça’sının İslâm’ın çıkışıyla iyice güç kazanan Kuzey Arapça’sı karşısında kaybolmasıyla Kuzey Arapça’sı rakipsiz hale gelmiş ve tüm lehçelerin ortak bileşeni haline gelen Kureyş lehçesi altında yegane Arap dili olmuştur. Tarihte birtakım gelişmeler kaydetmiş olmakla beraber fasih Arapça denince Kur’an’ın kendisiyle indirildiği Kuzey Arapça’sı anlaşılır hale gelmiştir.

2.3 Arap Yazısı

Araplar çölde ve göçebe bir şekilde yaşamaları sebebiyle bir çok alanda olduğu gibi yazı alanında da geri kalmışlar ve kendilerine özgü bir yazı geliştirememişlerdir. Yarımada yazı Sâmi milletler tarafından sokulmuştur²⁵.

Bugün İslâmiyet’ten önceki ve İslâm’ın ilk asrına ait kitabelerin tetkiki Arap yazısının Nabât yazısından iştikak ettiğini, hatta onun gelişmiş bir devamı olduğunu

²² Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, trc. Azmi Yüksel- Rahmi Er, s. 12.

²³ Goldziher, s.12.

²⁴ Çetin, “Arap”(Dil), *DİA*, III, 282.

²⁵ Mahmut Es’ad, *İslam Tarihi*, s. 158.

ortaya koymaktadır. Böylece Arap yazısı Nabâtî ve Ârâmî halkalarıyla Fenike yazısına bağlanmaktadır²⁶.

Hicâz Araplarının çevresinde yazı kullanan bir çok Arap millet olmasına rağmen onlar yazıyı ancak İslâm'ın gelişinden kısa bir süre önce kullanmaya başlamışlardır. Bu milletlerin en meşhurları Yemen'de *müsned* denen bir yazı şekli kullanan Himyerliler ile kuzeydeki Nabâtî yazısını kullanan Nabâtîler'dir. Bunların eserleri Belka ve Havran civarında hala mevcuttur. Hicâz bölgesinde kazı çalışması yapan jeologlar *müsned* yazısıyla yazılmış kitabeler bulmuşlardır. Bunun nedeni ise Hicâzlıların ya da Mudar Araplarının tabiatlarında Bedevîliğin galip olması, yazı yazma işinin ise şehirliilerin işlerinden olmasıdır.

Yarımadanın dışına çıkan Araplar Şam ve Iraktan beraberlerinde bir takım yazı şekilleri getirmişlerdir; fakat bunlardan en uzun süreli kalan yazı Nabâtî ve Süryânî yazısıdır. Zamanla Nabâtî yazısı Nesh'e, Süryânî yazısı da Kûfî'ye dönüşmüştür. Bu iki yazı çeşidini kullanan Araplar İslâm'dan sonra da bunlarla yazmaya devam etmiş, Kur'an-ı Kerîm'i ve diğer dînî metinleri Kûfî yazısıyla, mektup ve diğer normal yazışmaları da Nesh yazısıyla yazmışlardır²⁷.

Bu şekilde tarihî seyrini devam ettiren Arap yazısına daha sonraları yapılan müdahalelerle noktalama ve harekeleme işlemleri tamamlanmış, böylece Arapların millî yazısı haline gelerek sonraki nesiller yazıyla ilgili faaliyetlerini bu yazıyla gerçekleştirmişlerdir.

3 İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE ARAPLARDA DİNİ SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

3.1 İslam Öncesi Araplarda Dînî Hayat

Bedevî Araplar Allah'ı biliyorlardı; fakat onlar korkudan emin oldukları durumlarda dini ibadet ve törenleri az yapıyorlardı. Ayrıca onlar putlara da tapıyor ve onların güç ve aracılığına inanıyorlardı. Putlar Arabistan'da yaygın bir haldeydi. Hemen hemen her kabilenin bir putu vardı. Araplar putlara kendilerini Allah'a yaklaştırmak için yalvarıyorlardı. Yahudi ve Hristiyanlar zulme uğrayınca onların bir kısmı yarımadaya sığındılar sonra İslâm'ın ortaya çıkmasıyla oradan ayrıldılar.

²⁶ Çetin, "Arap" (Dil), DİA, III, 276.

²⁷ Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l- lugati'l- 'Arabîyye*, I, 196.

Câhiliye devrinde ayrıca sayıları İslâm'ın zuhuruna doğru çoğalan Hanîfler vardı. Bunlar amellerini doğru ahlak ve pratik aklın gereği doğrultusunda yapıyorlardı. Kendi kavimlerinin Câhili yaşantısına karışmıyorlardı. Bunlar kendilerine içkiyi haram kılmışlar, puta tapmayı, intikam alma ve savaşmayı terk etmişlerdi. Görüldüğü kadarıyla onlar bir Allah'a ve ölümden sonra hayata inanıyorlardı. Bunlar bir çeşit züht hayatı yaşıyorlardı. Fakat belirli bir ibadetleri yoktu²⁸.

Gerek müşrik Arapların gerekse hanîflerin olsun Ka'be nedeniyle Mekke'ye karşı bir saygıları vardı. İbrahim (a.s.)'ın oğlu İsmail'in dini zamanla safiyetini kaybedip bir çok Arap puta tapar hale gelse de yine de Hac ve Ka'be'yle ilgili bir kısım ibadet şekilleri devam ediyordu. Ayrıca Araplar Ka'be'ye karşı büyük bir saygı besliyorlardı. Arapların Ka'be'ye karşı olan sevgilerinin tezahürü neticesi Ka'be'nin bakıcıları olan Kureyş kabilesi de saygıya mazhar olmuş ve gittikleri yerde saygıyla karşılanmışlardır²⁹. Nitekim bu husus Kur'an'ı-Kerim'de Fil Sûresinde dile getirilmiştir.

Yarımada halkından az da olsa Hristiyan olan da vardı. Fakat bunların Hristiyanlıkları Bizans'ın Hristiyanlığından farklı olup tesliten ziyade tevhide yakındı. Bunların inançları İslâm'a yakın olduğu içindir ki İslâm dini geldikten sonra kolaylıkla İslâm'ı kabul edip onun emirlerine boyun eğdiler³⁰.

Yarımadanın Yemen ve Hicâz gibi çeşitli bölgelerinde yaşayan Yahudiler de vardı; fakat bunlar aslen Arap olmayıp Roma İmparatoru Pompeius'un m.ö. 63 yılında Filistin'i işgal edip yıkması ve oradaki Yahudileri sürgüne göndermesi sonucu oradan ayrılıp Yarımadaya göç eden Yahudilerden oluşuyordu. Bu olaydan daha önce de göç olduysa da bu hususta sağlam belgemiz yoktur.

Yemen'e yerleşen Yahudiler m.s. 6. asırda yemen Tebâbi'a'sından Zû Nuvâs'ı ve bu arada Yemenlileri etkileyip onları dinlerine sokmayı başarmış, Zû Nuvâs'a Necrân Hristiyanlarını yaktırmış ve öldürtmüşlerdir³¹.

Bu Yahudiler Tevrât, Mişnâ³² ve Zebûr'u eski İbrânî dilinde okuyorlardı; fakat gündelik dil olarak Arapça'yı kullanıyorlardı; hatta Arapça şiir söyleyenler bile vardı³³.

²⁸ Ömer Ferrûh, *Târihu'l- edebi'l- 'Arabi*, I, 61.

²⁹ Yusuf Sancak, *Hiz. Peygamber Devrinde Şiir*, s. 12.

³⁰ Ferrûh, I, 63.

³¹ Şevkî Dayf, *Târihu'l- edebi'l- 'Arabi*, I, el- 'Asru'l-Câhili, s.97.

³² Yahudi fıkıhı konusunda İbranca olarak telif edilmiş kitap. Enîs, II,872.

³³ Dayf, s.98.

3.2 İslam Öncesi Araplarda Sosyal ve Kültürel Hayat

Câhiliye döneminde kadın gündelik hayatta erkeğe yardım ederdi. Odun taşır, su getirir, hayvanları sağlar, çadır ve elbise için kumaş dokur, elbise dikerdi. Zihniyet olarak erkeğe yakındı; fakat fiziki güç olarak erkekten geri olduğundan harplerde erkeksiz yapamıyordu. Harpler Arapların hayatının esasıydı. Bu yüzden kadının mertebesi erkeğin mertebesinden aşağıda idi. Câhiliye evlenmelerinde kadınla erkeği birbirine bağlayan nikahın dinî bir mahiyeti olmadığından kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dahil sayılırdı³⁴. Bazı kabilelerde kız çocuklarını fakirlik veya büyüyünce iffetsizlik edebileceği düşüncesiyle diri diri toprağa gömme adeti vardı³⁵. Bu adet ancak İslâm'ın gelişiyile kaldırılabilmiştir. Câhiliye insanının zihninde kadının konumu, ırzın ve soyun muhafazasıyla bağıntılıydı. Kadının bundan başka kayda değer bir işlevi yoktu. Savaşların çokluğu sebebiyle erkek nüfus bir hayli azalmış olup kadın nüfus fazlaydı. Kadınlara yetecek sayıda erkek bulunmaması ve iktisadî hayatın zorluğu kadınların evlilik dışı cinsel ilişkilerini gündeme getiriyordu. Bu yüzden namuslarına düşkün olan Araplar bir erkeğin, kadınların namusunu muhafaza için, birden fazla kadınla evlenmesine izin verdiler. Böylece soyu da kontrol altına almış oldular³⁶. Bu kontrol etme isteği ve gayretine rağmen yine de gayri meşru ilişkiler ve bir kadının birkaç erkekle evlenmesi gibi evlilik çeşitleri meydana gelebiliyor, bu da toplumdaki ahlaki erozyonu hızlandırıyordu.

Câhiliye dönemindeki Arapların günlük yaşayışları göçebeliliğe dayalı olduğundan genellikle hayvanlarını otlatacakları su ve ot kaynağı arama peşinde olmalarına rağmen onların hayatının en bariz vasfı kan dökmeye dayalı harp hayatı olmasıdır. Harp onların hayatlarının bir parçası haline gelmişti. Onlar ya katil ya da maktul idiler. Bir kan meselesini halletmeden diğer bir kana koşuyorlardı. Onların en büyük kanunları ve kutsal şeriatları intikam almaktı. Hasımlarından intikam almadıkça kendilerine içki içmeyi, koku sürünmeyi ve kadına yaklaşmayı haram kılarılardı³⁷.

Yarımadada Araplar iki kısım halinde yaşıyordu: Bedevî (göçebe, köylü, taşralı) ve hadarî (yerleşik, şehirli, medeni). Çoğunluk Bedevîydi. Bedevîler bugün olduğu gibi o zaman da sanat, ziraat ve ticareti küçümsüyor, sürülerinin getirisiyle geçiniyorlardı.

³⁴ Sancak, s. 12.

³⁵ Ahmed Emîn, *Fecrû'l-İslâm*, s. 10.

³⁶ Ömer Ferrûh, I, 60.

³⁷ Dayf, s. 62.

Hayvanlarının etlerini yiyip sütlerini içiyor, yünlerini giyiniyorlardı. Geçimlerinde zorlanınca keler, Arap tavşanı ve çöl sıçanı eti yiyorlardı. Hayvanların bakımında da tabiattan faydalıyorlardı. Yağmur mevsiminde hayvanları otlatmak üzere otlu yerlere gidiyorlar, yağmur mevsimi bitince vatanlarına dönüyorlardı³⁸.

Arabistan bitki topluluğunda hurma ağacı kraliçe durumundadır. Bu ağaç pek yaygın ve en çok itibar edilen hurma meyvesini yetiştirir. Bu meyve sütle birlikte bedevinin deve etinden sonra başta gelen yiyeceğidir. Hurmadan elde edilen nebiz içkisi çok aranan bir içkidir. “İki siyah şey” yani su ve hurma her bedevinin rüyasıdır³⁹.

Göçebe hayat süren insanlar için deve en faydalı ve kullanışlı hayvandır. Onsuz bir çöl hayatı düşünülemez. Deve, göçebenin azık kaynağı, onun nakil vasıtası, aynı zamanda mübadele aracıdır. Mehir, kan diyeti, meysir (kumar) kazancı, bir şeyhin serveti, bütün bunlar deveyle ölçülür. Su yerine onun sütünü içer, onun etiyle ziyafet verir, derisi ile örtünür, yününden çadırını örer, gübresini yakacak olarak kullanır, idrarından bir nevi saç losyonu ve ilaç imal eder. Bir bedevi için deve “çöl gemisi” olmaktan da ötedir. Arapça’da deveyle ilgili bin kadar isim vardır⁴⁰.

Araplar için ulaşım aracı olarak deveden sonra gelen at, eski Arabistan’a en son giren metallerden biridir. Özellikle Necd bölgesinde yetişenlerinin ünlü olduğu bu hayvan ilk Samilerce bilinmiyordu. Antik devirlerde Hazar denizinin doğusunda göçebe bir hayat süren Hint-Avrupa milletleri tarafından ehlileştirilen at diğer milletler tarafından da istihdam edilmiş ve miladın az evvelinde Suriye’den Arabistan’a sokulmuştur. Eski Mısır, Asur ve İran kayıtlarında Arap atlı değil de develi süvari olarak gösterilir⁴¹.

Araplar hayvanlarının ürettikleri dışında bir şeye muhtaç olunca onu mübadele yoluyla elde ediyorlardı. Diğer bir geçim şekli de saldırma ve soygundu. Bir kabile diğer bir düşman kabileye saldırıyor, onların develerini alıyor, kadın ve çocuklarını esir ediyordu. Başka bir kabile de pusuda bekliyor, saldıran kabileden sonra onlarda aynı şeyi yapıyorlardı. Başka düşman bulamayınca bu defa kendi kendileriyle savaşıyorlardı. Bu konuda şair Kutâmî şöyle demiştir:

فأي رجال بادية ترانا

فمن تكن الحضارة أعجبه

³⁸ Ahmed Emîn, s. 9.

³⁹ Hitti, I, 38.

⁴⁰ Hitti, I, 41.

⁴¹ Hitti, I, 40.

وَمِنْ رَبِّطِ الْجَحَاشِ فَإِنَّ فِينَا
وَكُنْ إِذَا أَعْرَنْ عَلِيَّ قَبِيلِ
أَعْرَنْ مِنَ الضَّبَابِ عَلِيَّ حَلَالِ
وَأَحْيَانَا عَلِيَّ بَكَرِ أَخِينَا
قَنَا سُلْبًا وَ أَفْرَاسًا حِسَانَا
فَأَعُوزْهُمْ نَهْبٌ حَيْثُ كَانَا
وَضَبَّةٌ إِنَّهُ مِنْ حَانَ حَانَا
إِذَا لَمْ نَجِدْ إِلَّا أَخَانَا

“Medeniyet kimin hoşuna giderse Artık bizi çöl adamlarından kim görecektir?

Kim de sıpalar bağlarsa bilsin ki, bizde de uzun mızraklar ve güzel atlar vardır.

Onlar bir insan topluluğuna saldırdığı zaman her nerede olsa yağmalama onlara muhtaç olur.

Komşuları Dıbab ve Dabbe’ye baş kaldırdılar. Şüphesiz vakti gelenin vakti gelmiştir.

Bazen kardeşimiz Bekr’e saldırırız. Bu kardeşimizden başka saldıracak kimse bulamadığımız zaman.”⁴²

Arapların şehirlileri ise Bedevîlerden ileri vaziyetteydiler. Şehirlere yerleşip oralarda oturuyor, ticaret ve ziraatla geçiniyorlardı. İslâm’dan önce Himyerîler Yemen’de, Gassânîler Şam’da, Lahmîler Irak’ta yerleşerek medeniyet sahibi ülkeler kurdular⁴³.

Eskiden beri Arabistan Yarımadası büyük bir ticaret yoluydu. Bazen Yarımadanın ürünleri Şam ve Mısır gibi ülkelere gönderiliyordu. Bu ürünlerin en önemlisi güneyde özellikle Zefar’da çokça bulunan buhurdu. Denizyolu güvenli olmadığı için taşımacılık genellikle kara yoluyla yapılıyordu. Karayolunun da kendine göre bir takım tehlikeleri olduğundan ticarî yolculuklar belirli zamanlarda ve belirli yollardan kabileler halinde yapılıyordu.

Arabistan’da Şam’la Hint Okyanusu arasında iki büyük yol vardı. Birisi kuzeyde Hadramevt’ten, Fars körfezi kıyısından Bahreyn’e gidiyordu. Oradan da Sûr’a varıyordu. İkincisi de Hadramevt’ten başlayıp Kızıldeniz kıyısından, Necd sahrasından, sahilin tümsek sarplıklarından uzak durarak Petrâ’ya varıyordu. Mekke Yemen’le Petrâ arasındaki bu yol üzerinde yer alıyordu⁴⁴.

Araplar komşularıyla yaptıkları ticarî münasebetlerinde sadece ticarî eşya ve para mübadelesi yapmamışlar, bunun ötesinde Bizanslı ve Farşlıların medeniyet ve

⁴² Ahmed Emîn, s. 9.

⁴³ Ahmed Emîn, s. 11.

⁴⁴ Ahmed Emîn, s. 12.

edebiyatlarından da faydalanmışlardır. Medenî ülkelere yolculuk yapan yolcuların gözleri yepyeni bir dünya görür ve o medeniyetten istidatları ölçüsünde iktibasta bulunurlar. Bugün bile Yemen ve Hicâz Arapları Mısır ve Şam ziyaretinden faydalanırlar. Bilakis bu denli büyük bir ticari organizasyona sahip bir milletin ticari organizasyonunu düzenleyen fertlerinin ticaret yaptığı milletlerin dillerini bilmediği düşünülemez. Bu dil bilen tercümanlar kendi milletleriyle diğer milletler arasında vasıta görevi görüyorlardı;⁴⁵ fakat bu bölge Araplarının birikimi iç bölgelere nüfuz edemeyip genelde sahilde kaldığından özellikle Hicâz bölgesi Arapları kültürel olarak gelişme gösterememiş ve bunun sonucu olarak ta saflıklarını muhafaza etmişlerdir.

3.3 İslam Öncesi “Eyyâm” Dönemi Araplarının Fikrî Seviyesi ve Akıl Yapısı

Câhiliye dönemi insanı akıl yapısı olarak eşyaya toptan kapsayıcı olarak bakıcı değildir. Böyle bir yeteneği de yoktur. Bir şeye baktığı zaman o şeyde dikkatini çeken şeye yönelir. Mesela: Bir ağaca baktığı zaman ya onun boyunun düzgünlüğüne, ya da dallarının güzelliğine bakar. Ağacı toptan düşünme ve incelemeye tabi tutmaz. Onun aklı çiçekten çiçeğe konup sadece oradaki balı alan arı gibidir⁴⁶. Onlar çevrelerinde gördükleri maddi varlıkları en ince teferruatına kadar incelemekten büyük zevk duyarlardı. Bir somut varlığın, herhangi bir şeyin bir parçasının her veçhesini ifade eden Arap dilinin zenginliği işte bundan ileri gelmektedir. Her varlığın görünüşüyle böylesine ilgilenmişlerdir ama yavaş yavaş dıştan içe, maddeden manaya geçip tek tek varlıklardan külli kavramlara, soyut kurallara ulaşamamışlardır. Onlar sadece bireycilik mütehasısı olmuşlardır⁴⁷.

Arap aklının parçacı yaklaşımı onun ele aldığı meseleleri derinlemesine incelemesine neden olmuş, ve o meseleyle ilgili ince ve parlak manalar ortaya koymuşlardır. Onların edebi parlak kısa hikmetlerle ve hikmetli misallerle dolmuştur. Cahilî Hatip bir hutbe söylediği zaman onun hutbesinde kısa yeni meseller, faydalı veciz hikmetler bulunur. Bu günkü gibi her hangi bir konuda uzun uzadıya konuşma yapmaz. Cahilî Arap aklının görünüşü (fenomen) dil, şiir, emsâl ve hikayelerden ibarettir. İlim ve felsefenin ise onlarda izi yoktur; çünkü onların benimsediği ve yaşadığı

⁴⁵ Ahmed Emîn, s. 15.

⁴⁶ Ahmed Emîn, s. 42.

⁴⁷ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, s. 64.

sosyal devir onlara ilim ve felsefeye izin vermez. Onlarda ilim olarak mevcut olan ensâb, gök bilgileri⁴⁸, ahbâr ve biraz tıp bilgisine de ilim denmez⁴⁹.

Câhili döneme ait bir parça okunduğunda orada mantık zayıflığı, fikirlerin ince bir şekilde dizilmediği ve birbirine sağlam bir şekilde bağlanmadığı görülür. Hatta bir kasîdenin bir kısım beyitlerinin kaldırılması, ileri veya geri alınması, okuyucu tarafından fark edilmez. Câhiz ve İbn Abdurabbihî'nin yazdıkları hitabet ve vasıf örnekleriyle Aristo'nun yazdıklarını karşılaştırdığımız zaman Arap yazarların parçacı yaklaşımına karşılık Aristo'nun bütüncü ve kapsayıcı yaklaşımını açık bir şekilde görürüz⁵⁰.

Arap aklının gelişmemesinin temel nedenlerinden biri de onun çöl gibi hiçbir insan eserinin olmadığı bir yerde yaşamış olmasıdır. Çölde gündüzleri yakıcı güneş, bol kum ve taş; geceleri de saf ve parlak bir gök yüzü ve aydan başka bir şey yoktur.

Çölde dünyanın diğer yerlerindeki derelere, ırmaklara, bağ, bahçe ve yeşilliklere, insanların yaptıkları bina, ma'bed vb. eserlere rastlanamaz. Böyle bir ortam da Arap'ı bir koruyucu, esirgeyen, acıyan vb. vasıflara sahip bir Allah'a yöneltir. Üç semâvî dinin bu bölgeden çıkmasının nedeni de bu olsa gerektir⁵¹.

Araplar için çölde kendilerini bağlayıcı iki şey vardı:

- 1-Dinleri olan putperestlik ve gerektirdikleri,
- 2-Kabile âdetleri ve onun ağır sorumlulukları.

Bu ikisi dışında Araplar iklimlerinin yağmurdan, selden, kardan azâde olduğu gibi kendileri de devlet, hükümet, kanun vb. her şeyden azâde durumdaydılar⁵². Bu durum da onların her ne kadar çölde özgürce gezip tozmalarına, istedikleri yağma ve talanı yapabilmelerine, kayıt kural altına girmeden rahatça hareket etmelerine neden olduysa da aynı zamanda onların o zamanki medeni dünyadan ayrı kalmalarına bunun neticesi olarak da fikri, ilmi, edebi vs. yönlerden geri kalmalarına neden olmuştur.

Arapların hayatları zorluk ve imkansızlıklarla dolu olduğu için kerem ve misafirperverliği faziletlerin başı saydılar. Çöl hayatı için devenin olmazsa olmazlığı nedeniyle ona bir sürü isim vermeleri yanında onun yavru dönemi, sütü, şişman veya zayıf olması, her bir yaş ilerlemesi, sesi, idrarı, kuyruk hareketleri, yücelik ve ayıpları

⁴⁸ Câdelmevlâ, s. 156.

⁴⁹ Ahmed Emîn, s. 48.

⁵⁰ Ahmed Emîn, s. 42.

⁵¹ Ahmed Emîn, s. 45.

⁵² Ahmed Emîn, s. 46.

vs. her durumu için ayrı bir isim verdiler. Buna mukabil denizcilikle ilgili kelimelerin ise çoğunun Arapça kökenli olmadığı görülür⁵³.

Arapça'da sürûr, eğlence, mizah konularıyla ilgili kelimeler; döğüş, hüzn, sıkıntı vb. konularıyla ilgili kelimelerden azdır. Onlar hayat tarzları icabı felaket konularında dalcileri yoracak kadar kelime üretmelerine rağmen kendilerini fazla ilgilendirmeyen konularda geri kalmışlardır. Bu konuda şöyle bir darbi mesel vardır: “إِنَّ كَثْرَةَ أَسْمَاءِ = الدَّوَاهِي مِنَ الدَّوَاهِي = Felaketlerle ilgili sözlerin çokluğu felaketlerin çokluğundandır”⁵⁴.

4 “EYYÂM” DÖNEMİNDEKİ ARAP DEVLETLERİ

Çölde yaşayan Arapların bir devlet otoritesinden yoksun olarak kabileler halinde yaşamalarının en önemli nedeni devlet olma şuuruna tam erememelerinin yanında hürriyetlerine olan aşırı tutkularıydı. Bedevî için öncelikle kendi hürriyeti önemliydi ve çağımızda varolan “toplum hürriyetinin gerçekleşmesi için herkes kendi hürriyetinden bir parça fedakarlıkta bulunmalıdır” anlayışına bedevînin hayatında yer yoktu. Hürriyeti gerektiriyorsa, kabileden kovulmak pahasına da olsa, kendi kabilesine bile karşı gelmekten çekinmezdi. Mutlak hürriyet, aşırı benlik ve ferdîyetçilik bedevîlerin gönlünde yatan tutkuların en önemlisidir. Kabile reisinin aldığı bir karara boyun eğmektense azledilmeyi tercih edip , benzerleri ile beraber başlarını alıp giden sayısız bedevî olmuştur⁵⁵.

Durum bu olmakla birlikte maddî yönden Hicâz bölgesine göre gelişmiş olduğundan özellikle Yemen’de bir takım devletler kurulmuştur. Bunların bir kısmı birbirine yakın zaman dilimlerinde bir kısmı da birbirlerini takip eden devirlerde varolmuşlardır. Bu arada Yemen’den Mezopotamya yöresine göç eden Arap kabileleri tarafından yarı bağımsız da olsa bir takım devletler kurulmuştur. Biz burada “eyyâm” döneminde varolan Arap devletlerini inceleyeceğiz.

4.1 Himyer Krallığı

Kahtânî Araplardan olan Himyer ve Kehlân kabileleri başkanlık için sürekli birbirleriyle mücadele ediyorlardı. Bunlar ülkelerini bölgelere (mehâlîf) ayırdılar. Her bölgenin bir reisi bulunurdu.

⁵³ Ahmed Emîn, s. 47.

⁵⁴ Ahmed Emîn, s. 48.

⁵⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, I, 112.

Himyer krallığı Sebe ile Kızıldeniz arasında Katabân denilen mevki üzerinde yer alır. Himyerliler evvela kendilerinden önce kurulmuş olan Katabanlıların yerlerini ele geçirdiler, sonra da Sebe krallığını ve Reydân'ı istila ettiler. Himyer krallığı m.ö. 115 senesinden sonra kurulmuş ve daha sonra Zafâr adıyla tanınan Reydân'ı kendilerine merkez edinmişlerdir. Himyerliler kültür ve ticaretle Maîn ve Sebe'lilerin varisi oldular. Dilleri de Maîn ve Sebe'lilerin konuştuıkları dilin aynıydı.

Çeşitli dönemlerde Habeşlilerin istilalarına maruz kalan Himyerliler⁵⁶, Hristiyanlık dinini benimsedikleri gibi m.s. 70 yılında Romalı kumandan Titus tarafından Filistin'in işgal ve tahribini müteakip Filistin'den ayrılıp Yemen'e gelen Yahudiler vasıtasıyla Yahudiliği büyük oranda benimsemişlerdir. Yemen Tubba'larından olan Zû Nuvâs Yahudiliği benimsemiş, Habeşistan'la ilişkili saydığı Hristiyanları m.s. 523 yılında kılıçtan geçirme ve ateşe atma yoluyla katletme yoluna gitmiş bunun üzerine oradaki Hristiyanlar tarafından kendini Hristiyanların hâmisî sayan Bizans İmparatoru I. Justinyen'den yardım ricasında bulunulmuştur. Bu durum üzerine Justinyen Habeşistan kralı Necâşî'ye bir mektup yazmış, Necâşî de Kızıldeniz yoluyla Aryat adlı bir kumandanla bölgeye 70.000 kişilik bir ordu göndermiştir. m.s. 523 ve 525 yıllarında yapılan savaşlarda Habeşlilerin galip gelmesi üzerine Zû Nuvâs bindiği atı denize sürüp dalgalar arasında kaybolmuş, Himyerî devleti de böylece son bulmuştur⁵⁷.

4.2 Hîreliler

Bir taraftan İran diğer taraftan Bizans, Yarımada'nın kuzeyinde yaşayan bedevî Arap kabilelerinin hücum ve talanlarına uğruyordu. Bu kabileler ani baskınlar düzenleyerek buldukları şeyleri talan edip tekrar çöle kaçıyorlar ve izlerini kaybettiriyorlardı. İran ve Bizans çölün özel nedenlerinden dolayı bunları takip edemiyordu. Bu durumdan bunalan yörenin bu iki devleti söz konusu bedevî baskınlarının önünde tampon görevi görüp kendilerini onlardan koruyacak devletler kurmak istiyorlardı⁵⁸.

Çok eskiden beri bir çok Arap göçmen ve gezginci kümelerinin Yarımada'dan çıkıp Dicle ve Fırat vadileri boyunca dolaştıklarını ve bir kısmının buralara

⁵⁶ Hitti, I,95.

⁵⁷ Hitti, I,96.

⁵⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I,123.

yerleştiklerini görüyoruz. Takrîben Milâdî 3. asrın başlarından itibaren kendilerine Tenûh denen ve Yemenli soydan geldiklerini söyleyen bu tür kabilelerden bir kısmı Sûriye –Irak bölgesinde Fırat'ın batı kıyısında bir yerleşme yeri buldular⁵⁹.

Bu Tenûh kümesi önceleri çadırlarda yaşıyorlardı. Bir müddet sonra bu karargahları Kûfe şehrinin 5 km. güneyinde olan devamlı ve sabit el-Hîre şehrine dönüştü. Bu şehir Perslilerin tesiri altındaki Arabistan'ın başşehri olmuştur⁶⁰.

M.S. 230 yılında İran'da ortaya çıkarak eski birliği yeniden tesis eden Erdeşir b. Bâbek, bölgedeki krallıkları kendine boyun eğdirip Sâsânî devletini kurdu. Hîre'yi de hakimiyeti altına aldı; fakat buranın halkını, krallarının kendisine itaat etmesi ve gerektiğinde bu kralları kendisinin tayin etme yetkisini alma dışında serbest bıraktı⁶¹.

Hîre devletinin kurulduğu bölgenin yerli ahalisi Hristiyan olup Süryânî kilisesine mensuptular ve Müslümanlar bunları İbâdî (İsa'ya tapan) olarak anmaktadır. Tenûhî'lerden bir kısmı sonraları Hristiyanlığı kabul etmiş ve Suriye'nin kuzeyine yerleşmiştir⁶².

Hîre devleti bir takım krallar tarafından idare olunduktan sonra 634 yılında Hâlid b. Velîd'in Hîre'yi fethiyle İslâm hakimiyetine girmiştir⁶³.

4.3 Gassânîliler

İran'ın Hîre devletini kurma amacının benzeri bir amaçla Bizans İmparatorluğu da Gassânîlerin kurulmasına yardımcı olmuş ve onlara silah ve mühimmat yardımıyla bulunmuştur.

Şam vahasında ağırlığını ilk hissettiren kabile Dacâime kabilesidir. Bu kabile uzun süre bölgedeki Arapları idare etmiştir. Roma İmparatorluğu bölge krallarını bu kabileden tayin etmiştir.

Me'rib su seddinin yıkılması üzerine Milâdî 3. asrın sonlarına doğru Belka'a ve Havrân'a gelen Cefne oğulları Şam vahasında Gassân adında bir kuyunun etrafına yerleştiler. Bundan dolayı bunlar Gassânîler olarak bilinir⁶⁴.

Kısa zamanda güçlenip buranın hakimiyetini ellerine geçiren Gassânîler, bölgeye hükümdarlıklarını ilan ettiler. Me'rib ve Şam arasında uzanan büyük ticaret – nakliye

⁵⁹ Hitti, I, 123.

⁶⁰ Hitti, I, 124.

⁶¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 124.

⁶² Hitti, I, 124.

⁶³ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 125.

⁶⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 125; Hitti, I, 118.

yolunun kuzey ucuna yerleşen Gassânîler zamanla kendi ana dilleri Arapça'yı terk etmeksizin Sûriye'nin Ârâmî dilini kabullenmek suretiyle Hıristiyanlaşıp Sûriyeli oldular⁶⁵.

Çoğu Bizans lehine olmak üzere çeşitli harplere giren Gassânîlerin en meşhur kralları , Hâris b. Cebele, Munzir b. Hâris ve Cebele b. Eyhem'dir. Kralların sonuncusu olan Cebele b. Eyhem zamanında m.s. 636 yılında Bizans'la İslam orduları arasında meydana gelen Yermûk savaşında Cebele önce İslâm ordusuna cephe almışsa da sonra Müslüman olmuş; fakat Kabe'yi tavaf ederken eteğine basan bir bedevîyi tokatlaması ve Hz. Ömer'in de kisasla hükmetmesi üzerine irtidat edip Konstantinopl'a gitmiştir⁶⁶.

4.4 Kindeliler

Kinde melikliği, Himyerli Hassan b. Tubba''ın bölge kabilelerinin kendisinden başlarına yönetici tayin etmesini istemeleri üzerine onları yönetmek için gönderdiği üvey kardeşi Âkilü'l-Murâr lakaplı Hucr tarafından 480 yılında Himyer'e bağlı bir devlet olarak kurulmuştur⁶⁷.

Hucr bu görevde iken oğlu 'Amr onun yerini aldı. Kinde'nin en cesur kralı olan 'Amr'ın oğlu Hâris İran imparatoru Kubâz'ın ölümünden sonra kısa bir müddet kendisini Hire'nin hükümdarı olarak kabul ettirmiş ise de daha sonra burayı m.s. 529'da Lahmî hükümdar III. el-Münzir'e kaptırmıştır. el-Münzir, hanedana mensup diğer elli kişi ile birlikte Hâris'i m. 529'da ölüme mahkum etmiş ve bu Kinde hakimiyetine son veren bir darbe teşkil etmiştir. Hanedana mensup ünlü şair İmruülkays , Esed oğulları tarafından öldürülen babası Hucr'un intikamını almak için bir süre Arap kabileleri arasında yardım almak için dolaşıp aradığı yardımı bulamayınca bu sefer Bizans İmparatoru Justinyen'den yardım istemeye gitmiş istediği yardımı alarak dönerken muhaliflerinden birisinin İmparatoru, "İmruülkays'ın İmparatorun kız kardeşiyle aşk yaşadığı ve bunu Araplar arasında şiir söyleyerek yaydığı" şeklinde gammazlaması sonucu dönüşte Ankara'da 540'ta imparatorun özel bir memuru tarafından ona giydirilen zehirli bir elbiseyle zehirlenerek öldürülmüştür⁶⁸.

⁶⁵ Hitti, I, 119.

⁶⁶ Hitti, I, 122

⁶⁷ Hitti, I, 129.; Zeydân, *el-'Arabu kable'l- İslâm*, s. 242.

⁶⁸ Ahmed b. Ebî Ya'kub el-Ya'kûbî, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, I, 217; Zeydân, *el-'Arabu kable'l- İslâm*, s. 245.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 “EYYÂM”IN TANIMI MAHİYETİ VE ÖNEMLİ GÜNLERDEN BAZILARI

1.1 “Eyyâm”ın Tanım ve Mahiyeti

1.1.1 Arapların Önemli Tarihi Günlerinin Tanım ve Mahiyeti

"يوم" = "Yevm" kelimesi Arapça bir kelime olup; “Güneşin doğuşundan batışına kadar olan süre, şimdiki zaman, dünyanın kendi mihveri etrafında yirmi dört saatte bir kere dönmesi, mutlak vakit”⁶⁹ anlamlarına gelir. Çoğulu “أيام = eyyâm” olarak gelir⁷⁰. Bu cemi aslında (أيام) şeklindeydi. Vâv harfi kaide gereği yâ’ya idgâm edilerek bu hali almıştır. (أيام) olaylar ve nimetler anlamlarına gelir. (أيام الله) Allah’ın nimetleri ve intikamları demektir. (أيام العرب) kelimesinden Arapların olayları kastedilir. Hatta Câhiliye dönemi Arapları sadece “el-eyyâm” kelimesiyle savaşları kastediyorlardı⁷¹. (يوم ذو أيام) şiddetli, zor gün demektir.

“Eyyâm” kelimesi olaylar anlamına kullanılınca sadece gündüzleri ifade eder; çünkü harpler gündüz yapılıyordu. Eğer olay gece meydana gelirse bunu aşağıdaki beyitte olduğu gibi leyl kelimesiyle belirtirlerdi.

ليلة العُرقوب حتي غامرت جعفر يدعي و رهط بن شكل

Urkub gecesinde olaylar şiddetlendiğinde Cafer ve Raht b. Şekel çağrılır⁷².

Amr b. Külsûm aşağıdaki şiirinde “eyyâm” kelimesiyle düşmanlarına galip oldukları olayları kasteder.

و أيام لنا غرٌ طوال عصينا الملك فيها أن ندينها

“Bizim nice parlak ve uzun günlerimiz vardır ki o günlerde biz krala bile boyun eğmemiş ve ona karşı isyan eylemişizdir”⁷³.

“Eyyâmu’l-‘Arab”la ilgili değişik tarifler yapılmıştır. Örnek olarak şunlar zikredilebilir: “Arap kabilelerinin kendi aralarında, yahut Yemen krallarıyla kabileler arasında ya da Farşlılarla Araplar arasında veya Arap melikleriyle kabileler arasında

⁶⁹ Enîs, II, 1068.

⁷⁰ İbn. Manzûr, XII, 649.

⁷¹ Âdil Câsim el-Beyâtî, “Mukaddime”, Ebû ‘Ubeyde Ma’mer b. el- Müsennâ et-Teymî , *Kitâhu eyyâmi’l-‘Arab kable’l İslâm*, nşr. Âdil Câsim el-Beyâtî, I, 59.

⁷² İbn Manzûr, XII, 651.

⁷³ *Yedi Aski*, s. 88; el-Beyâtî, I, 59.

meydana gelen çatışma ve harpler Arapların günleri olarak isimlendirilmişlerdir.”⁷⁴
 “Câhiliye devrinde Arap kabileleri arasında yarımada'nın verimli bölgelerini almak, su kaynaklarına ulaşmak veya liderliği ele geçirmek için çok mücadele yapılmıştır. Bu yüzden aralarında birbirlerinin kanını akıttıkları çok sayıda savaş cereyan etmiştir. Genellikle kabileler arasında muayyen dönemlerde meydana gelen bu savaşlar ‘Eyyâmu’l- ‘Arab’ adını almıştır”⁷⁵.

Çağdaş araştırmacılar “eyyâm” kelimesinden mecazi olarak olayların kastedilmesini bir takım ihtimallere bağlamışlardır. “Eyyâmu’l- ‘Arab” muhakkiki Âdil Câsim el-Beyâtî, Ali el-Cündî gibi muasır araştırmacılarından naklen şöyle diyor:

1. أيام وقائع العرب = Arapların olaylarının günleri) dir. (أيام العرب) sözünün aslı Zamanla “vekâi” kelimesi sözü kısaltmak amacıyla hazfedilmiştir. Bu yaygın bir kullanımdır. Nitekim Kur'an'ı- Kerîmde : “و اسأل القرية = köye sor”⁷⁶ cümlesinden “ehl (أهل)” kelimesi hazfedilmiştir.
2. Günde meydana gelen savaş gününün en belirgin vasfıdır. Sanki o günde ondan başka bir şey olmamış gibidir. Bunun örnekleri çoktur: “يوم النصر = galibiyet günü”, “يوم اللقاء = kavuşma günü” gibi.
3. Günden maksat “şiddet zamanı”dır. Bu manada şair Muhriz b. Muka'ber İkinci Külâb gününde şöyle demiştir:

ساروا إلينا و هم صيّد رؤسهم فقد جعلناهم يوما كأيام

“Başları av olarak (avlanmak üzere) bize geldiler.

Biz onlara diğer günlerimiz gibi bir gün yapmıştık.”

4. Bazı istisnalar hariç çatışmalar sadece bir günde meydana geldiği için gün ismi verilmiştir.
5. Günlerle tarihi bir remiz olarak zaman anlatılır. Nitekim: “حدث ذلك يوم كذا = Bu falan günde oldu” veya “Falancaların olayları zamanında oldu” gibi ifade şekilleri vardı. Daha sonra olay esas oldu ve onun tarihi yerleşik bir tarih anlayışı olmaması nedeniyle halk arasında unutulup sadece olay anılır oldu”⁷⁷.

⁷⁴ Cevâd 'Ali, *el-Mufasssal fî târihi 'l- 'Arab kable 'l- İslâm*, V, 341.

⁷⁵ Hasan İbrâhim Hasan, I, 74.

⁷⁶ Yusuf Suresi, 82.

⁷⁷ el-Beyâtî, I, 61.

Başlangıçta “eyyâm” şifahî olarak şiir şeklinde naklediliyordu. Bunun delili eskilerin: “أشدد فلان = Falan şiir okudu.” demeleridir. Bu yüzden “eyyâm”da tekrar ve iade çok olmuştur⁷⁸.

Kabileler arasında meydana gelen bu savaşlar Arapların kahramanlıklarının ortaya çıkmasına, Arapça’nın gelişmesine, atasözleri ve şiir söylenmesine, savaşlarla ilgili rivayetlerin anlatılmasına vesile olmuştur. Bu bakımdan bu savaşların Arapların siyasi, edebî ve kültürel hayatında önemli yeri vardır⁷⁹.

Eyyâm, hikâye üslûbu ve açıklama tekniğiyle Arapların halleri, âdetleri, aralarındaki hayat tarzı, onların savaşta ve barışta, toplanma ve ayrılmada, esirlik ve fidyeye salıverilmede, ot ve su bulunan yerlerdeki menfaat çakışmasıyla istikrar hallerindeki durumlarının saf bir aynasıdır. Yine “eyyâm” Arapların fazilet ve huylarının, haremîni koruma, ahde vefa, aşiretine yardım, komşuyu koruma, savaşta sabır gibi o günlerde gördüğümüz hasletlerinin doğru bir yansımasıdır.

Özellikle fahr, hamaset, risâ ve hicâ ile ilgili temaların işlendiği Arap şiirlerine bakıldığında bu şiirlerin eyyâmıla tam bir irtibatının olduğu görülür. Bu günlerdeki olaylarda savaşçılar kılıç ve oklarıyla mücadele edip, kendilerini kavimleri için feda ederlerken şairler onları kasîdeleriyle destekliyor, düşmanlarına karşı kışkırtıyor, şiirleriyle liderler ve eşraftan ileri gelenlerin ölü ve yaralılarının yaralarını sarıyorlardı⁸⁰.

Kabileler arasındaki savaşlar bazen aynı boya mensup kabileler mesela yalnız Adnânî kabileler arasında, bazen de Adnânîlerle Kahtânîler arasında olmuştur. Araplar kendileri dışında ara sıra Farslılarla savaşmışlardır. Safka ve Zû Kâr günleri bunlardandır.

Adnânî kabileler arasında Kahtânî kabilelerin arasında olandan daha fazla savaş meydana gelmiştir. Bunun nedeniyse Adnânîlerin daha Bedevî yapıda olmalarıdır. Bedevînin yapısı da ferdiyet, hasımlık, çekişme ve kıskançlıktan ibarettir⁸¹.

Adnânîler çok katı ve sert yapıydılar. Savaş onların tabiatı durumundaydı. Eğer birleşecek olsaydılar büyük bir güç oluşturacakları şüphesizdi fakat; aralarındaki nefret, benlik, ferdiyet, hasımlık ve çekişmeden doğan güçsüzlükleri dolayısıyla Kahtânîler'e boyun eğdiler. Yemen hükümdarları olan Tebâbi'a onların başına yönetici tayin

⁷⁸ el-Beyâtî, I, 148.

⁷⁹ Cevâd 'Ali, V, 341.

⁸⁰ Muhammed Ahmed Câdelmevlâ, v.dğr., *Eyyâmu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, T1 , (Mukaddime)

⁸¹ Cevâd 'Ali, V, 344.

ediyorlar, onlardan emirler seçiyorlardı. Bazen de kendileri gidip dövüş ve boğazlaşmadan bıktıkları için başlarına şerefli ve itibarlı birisinin emir tayin edilmesini istiyorlardı. Bir süre böyle devam edip daha sonra Kahtânîler'e ve Tebâbi'a'ya isyan ettiler⁸².

Arapların iki büyük kolu olan Adnânîler ile Kahtânîler arasında meydana gelen savaşların sayısı ile ilgili çeşitli müelliflerce farklı rivayetler ileri sürülmüştür. Rivayetler sayı olarak 75 ile 1700 arasında değişmektedir. Sayı olarak çok olmakla beraber gerçek harp sayısı son derece azdır. Olayların çoğu birtakım tartışma ve ufak tefek saldırılardan ibarettir⁸³.

Câhiliye Arapları savaş haberlerini ağızdan ağza dolaştırıyordu. Galip kabileler başarılı oldukları günleri destanlaştırdılar ve bunları meclis, kulüp ve gece sohbetlerinde devamlı anlattılar. Savaşın kahramanı kabilenin remzi haline geldi.

Câhiliye dönemi kahramanlarından Antere her ne kadar büyük bir şöhrete ulaşmış hikayeleri bir hayli abartma içerse de gücünün abartılması ve cisminin harikulade gücü konusunda eski Fars , Yunan, Roma ve İbranî kahramanları seviyesine ulaşmamıştır⁸⁴. Buradan da her ne kadar Eyyâmîla ilgili hikâyelerde abartma ve uydurma olabileceği ihtimali varolsa da bu abartmanın hiçbir zaman olağanın çok üstüne çıkmadığı ve makul düzeyde kaldığı sonucunun ortaya çıktığı görülmektedir.

Eyyâmîla ilgili olarak elimizde bulunan malzeme tarihi birer vesika değildir. Bunlar yarımada yaşayan Arapların hayatlarını tasvir eden destanlardır. Uzun süre ağızdan ağza nakille geldikleri ve tarihî bir belgeye dayanmadıkları için güvenilir bir tarihî kaynak olarak kullanılamazlar⁸⁵.

Eyyâmîla ilgili bir hayli kitap yazılmasına rağmen bu kitapların hiç biri olayların oluş sırasına ve tarihine göre düzenlenmiş değildir. Müsteşrikler günleri tarih sırasına göre dizmeye uğraşmalarına rağmen şu ana kadar ciddi bir sonuca ulaşamamışlardır. Eğer biz bu olayları yapan tarihi şahsiyetleri ve o dönemde yaşayan şairlerin yaşadıkları zaman dilimini bilseydik onlara istinaden anlatılanlara bakarak olayların mahiyetini ve

⁸² Cevâd 'Ali, V, 345

⁸³ Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-'Arab", *DİA*, XII, 14.

⁸⁴ el-Beyâtî, I, 86.

⁸⁵ el-Beyâtî, I, 86.

tarihini bilme imkanımız olurdu. Bu yüzden olayların tarihi ve sıralanmasıyla ilgili olarak söylenenler sadece tahminden ibarettir⁸⁶.

1.1.2 Arapların Önemli Olaylarının Tespit ve Tedvini

Başlangıçta diğer bir çok millette olduğu gibi Araplarda da okur yazarlığın pek yaygın olmaması, çöl hayatının sade bir hayat türü olarak göçebeliliğe dayanması nedeniyle yazılı belge ve malzeme taşıma ve bulundurmaya müsait olmaması, yerleşik hayata geçen Arap sayısının oldukça az olması, sözlü malzemenin yazılmasının bir gelenek haline gelmemesi gibi nedenlerle meydana gelen sözlü kültür malzemesi daha ziyade şifâhî nakille geliyordu. Kabiledeki her Arap bir râvi konumundaydı, çevresinde olanlardan ve şairlerden duyduğunu ezberliyordu. Böylece şiir bilgi ve becerileri genişleyince şairler kendi milletlerinin dili haline geldiler⁸⁷. Yazılı malzemenin bile nakil esnasında değişikliğe uğradığı göz önüne alınırsa sözlü malzemenin değişime uğraması, eksiltme ve ilavelerin yapılması kaçınılmazdır. Bu nedenledir ki hadisçiler şiir râvilerinin rivayetlerine şüpheyile bakmışlar, onların bir takım hikaye ve masalların karıştığı sözleri topladıkları endişesiyle rivayetlerini kabul etmemişlerdir⁸⁸.

İslâm dininin Araplar arasında yayılmasını müteakip İslâm'a giren Araplar Câhiliye dönemine ait kültürel malzemeyi İslâmî olmadığı gerekçesiyle kaydetmediler. Emevîler dönemi, özellikle Muâviye b. Ebî Süfyân devrinde önceki dönemlerle ilgili şiir, hikaye ve ahhârın yazımına başlanmıştır⁸⁹. Hz. Muâviye Arapların vaka tarihlerine, Arap ve Acem padişahlarına, dillerin karışıklığına dair bilgi almak üzere San'a'dan getirttiği ünlü nesep uzmanı 'Abîd b. Şerîyye el- Cürhûmî'nin bu konularda yeterli bilgi vermesi üzerine bu bilginin tedvinini emretmiştir⁹⁰.

Hz. Mu'âviye'nin bu tavrı dînî olmaktan ziyade millî kültürün ihyası hissinden kaynaklanmaktadır. Fakat eski kültürün toplanması ile ilgili asıl ihtiyaç aşağıdaki nedenlerden dolayı ortaya çıkmıştır.

1. Kur'an'ı- Kerîm'de geçen bir takım kelimelerin kapalılığı ve bu kapalılığın giderilebilmesi için eski kültürel malzemenin bilinmesi ihtiyacı. İlk dönem Müslümanları arasında Kur'an'ı- Kerîm'i doğru okuma problemi olmadığı halde sonraki dönemlerde bazı sıkıntılar doğmaya başlamıştır. İlk problemler

⁸⁶ Cevâd 'Ali, V, 342.

⁸⁷ Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târihu âdâbi'l-'Arab*, I, 272.

⁸⁸ el-Beyâtî, I, 43.

⁸⁹ el-Beyâtî, I, 40.

⁹⁰ Mehmed Fehmî, *Târih-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye*, I, 180.

de Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervân, saltanat yılları (65-86/684-705) zamanında ortaya çıkmıştır.

2. İslâm'dan sonra insanların İslâmî olmadığı gerekçesiyle yüz çevirdikleri eski kültürel malzemenin yok olup gitme tehlikesiyle karşı karşıya kalması.
3. Dil kaidelerinin tespit ve tedvini için bozulmamış saf materyale olan ihtiyaç ve bunun için de saf Arapça olarak söylenmiş eski şiirlere ve diğer materyale başvurulması lüzumu.
4. Arapların yeni dine giren milletlere özellikle Farşlılara karşı üstünlükleriyle övünebilmeleri için eski övünç kaynaklarını bilme ihtiyacı.
5. Soyların ayırt edilmesi, kabilelerin ve Arap sülalelerinin tarihlerinin bilinmesine olan ihtiyaç⁹¹.

Hız. Ali'nin hilafeti devraldığı (35/656) yılından itibaren meydana gelen dînî-siyasî ihtilaflar özellikle Emevîler zamanındaki Yemenlilerle Mudarlılar arasındaki savaşlarda süregelen geleneğe göre bir tarafın diğer tarafın eksikliklerini ortaya çıkarıp kendi övünç vasıtalarını ortaya koyabilmesi için çok acil bir şekilde çeşitli kaynaklardan eski döneme ait kasîde toplanması ihtiyacını ortaya çıkardı.⁹² Arap olmayan milletlerin İslâm'a girmesiyle ortaya çıkan yanlış okuma meselesini gören Hız. Ali, dildeki bu gidişi durdurmak için kelimenin kısımları, inne ve kardeşleri, izafet, ta'accub vb. bazı konuları yazmış sonra da Ebû'l- Esved ed-Düelî'ye: (أنح هذا النحو = bunu örnek al) diyerek geri kalan konuları tamamlamasını istemiştir.⁹³ Bunun üzerine işe başlayan Ebû'l- Esved ilk gramer kitabını yazmıştır. Ziyâd b. Ebîh de Arapların kusur ve eksiklerini anlatan "Mesâlib"(مثالب العرب) konusunda ilk eseri kaleme alan kişidir⁹⁴, Daha sonra hicrî I. asrın ikinci çeyreğinde Mekke, Medine ve Şam'da ortaya çıkan râvî tabakası tedvin hareketi için en büyük taban görevi görmüştür. Bunların faaliyetleri 50 küsur yıl devam etmiştir. Bunların meşhurları Hammâd er-Râviye (ö. 156/773), Halef el-Ahmer (ö.180/796), İbnu's-Sâib el-Kelbî (ö. 204/819) dir. Bunların hepside şehirde yetişmişlerdi. Kelbî ve Avâne gibi kimisi Arap asıllı, kimisi de aslı pek belli olmayan kefillik bağıyla Hicâz ve Irak'ta oturan büyük ailelere bağlı olan Hammâd ve Halef el-Ahmer gibi kimselerdi. Bu râviler şiir toplama hususunda büyük tecrübeye

⁹¹ Régis Blachère, *Târîhu 'l- edebi 'l- 'Arabî*, trc. İbrâhim Keylânî, s. 135-140.

⁹² Blachère, s. 119.

⁹³ Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *el- Kavâ'idu 'l- esâsiyye*, s. 5.

⁹⁴ Blachère, s. 120.

sahiptiler ve Bedevî hayatını çok iyi biliyorlardı. Arada bir gidip onların arasında yaşıyorlar ayrıca onların dillerini de çok iyi konuşuyorlardı. Onların şiirlerini, haberlerini ve neseplerini çok iyi biliyorlar ve güçlü bir hafızayla temayüz ediyorlardı⁹⁵. Bunlar sadece kendi kabilelerinin şairlerinin şiirlerini değil edebî değeri olan bütün şiirleri ezberliyorlar ve bu şekilde bu şiirleri yayılma alanına çıkarıyorlardı.

Gerçi Basra dil mektebinin kurucularından olan Ebû Amr b. 'Alâ (ö.154/770.) toplamış olduğu önemli miktardaki Câhiliye devrine ait kültürel malzemeyi dînî yahut güvenilirlik endişeleriyle yakmış⁹⁶ olsa da diğer râviyeler buldukları malzemeyi ezberlemiş, sonra gelenler de bunları kayda geçirmiştir.

Câhiliye dönemi kültürel malzemesinin sadece şifahi olarak rivayet edildiği, yazılı hiçbir belge olmadığı görüşüne itiraz eden Nâsiruddîn el-Esed, bunun böyle olmadığını, her şairin yazılı bir divanının olduğunu söyler. Bu duruma göre söz konusu divanı ezberleyen ravi ve diğer kimseler bu ezberledikleri şeyleri başka yerlerde de söylüyorlar böylece diğer insanlar bu materyali ezberliyor ve gece sohbetlerinde, kulüplerinde, yarışmalarında ve övünmelerinde malzeme olarak kullanıyorlardı⁹⁷. Karşılaştığımız metin ve rivayetlerden anladığımız kadarıyla hicrî ilk asırdan beri sahîfeler çok ve yaygındı. Sahîfelerin özel olarak alınıp satıldığı çarşı ve dükkanlar vardı. Sırf bu işle uğraşanlara *varrâkîn* denirdi. Aynı şekilde bu satılan sahîfelerin değerleri de son derece düşüktü⁹⁸.

Yakup b. Abdulmelik Arapların divanlarını, şiirlerini, haberlerini, neseplerini ve dillerini toplamak istediğinde Hammâd ve Cennâd b. Vâsıl el-Kûfi'den yanlarındaki kitap ve divanları ödünç alıp kendisi birer nüsha kopyalattıktan sonra geri verdi⁹⁹.

İbnu'l-A'râbî'nin (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd (ö.h.231)) çok kitabı vardı. Muhammed b. Şuca' onu çağırmak için elçi gönderdi. İbnu'l-A'râbî elçiye: "Yanımda Araplardan bir kavim var. Onlarla işimi bitirince gelirim" dedi. Elçi: "Ben onun yanında bakıp durduğu kitaplardan başka kimse görmedim. Bir ona bakıyordu, bir ötekisine" dedi. İbnu'l-A'râbî kitaplardan bu kadar faydalanmasına rağmen Sa'leb onun hakkında şöyle diyor: "İbnu'l-A'râbî'yi yanında yüz kişiyle birlikte mecliste gördüm. Her biri ona soru soruyor veya elindeki kitaptan okuyordu. O kitapsız cevap veriyordu." Sa'leb

⁹⁵ Blachère, s. 125.

⁹⁶ Blachère, s. 128.

⁹⁷ Nâsiruddîn el-Esed, *Mesâdiru's-şi'ri'l-câhili*, s. 190.

⁹⁸ el-Esed, s. 135.

⁹⁹ el-Esed, s. 157.

şöyle devam ediyor: “Ona on küsur yıl devam ettim. Elinde hiç kitap görmedim. Hiç şüphe etmiyorum ki onun insanlara yazdırdığı develere yüklenecek kadardır”¹⁰⁰.

Esmâî (Abdülmelik b. Kureyb (123-216) bazı cahilî şiir divanlarını şeyhlerine okumuştur. O şöyle diyor: “Şenferâ’nın şiirini Mekke’de Şafiî’ye, Nabiga ez-Zubyânî’nin şiirini de Ebû Amr b. ‘Alâ’ya okudum”¹⁰¹.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere yazılı malzeme söz konusu olmayıp sadece şifahî rivayet söz konusu olsaydı onca ihtimama rağmen çok daha fazla ihtilaf çıkar ve akla kararı ayırt etme imkanı kalmazdı. Nitekim DİA Arap maddesi yazarı Nihad M. Çetin’e göre de söz konusu dönemde yazı yeterince gelişmediği, harflerin noktalama ve hareke koyma problemi hallolmadığından Arapça’yı ifade etmede yetersiz kaldığı için yazı sadece ezbere yardımcı olan bir vasıta görevi görüyor, doğrudan nakil vazifesini ifa edemiyordu¹⁰². Bu nedenledir ki Câhiliye sürecinden az bir miktar edebî malzeme kalmıştır.

“Câhiliye devrinin tahminen son 150 yılına ait olup daha çok hafızadan hafızaya intikal eden şiirlerin, emsâlin, ahhârın, “Eyyâmu’l- ‘Arab”a dair mensur parçaların, ensâba dair bilgilerin yazıya aktarılmasına hicretin I. yüzyılında daha Hülefâ-yı Râşidîn devrinden itibaren teşvikle başlanmış, Emevîler devrinde sınırları genişletilmiş, hicrî II.-III. Yüzyıllarda bu tedvin faaliyeti büyük bir gayretle devam etmiş ve daha sonra toplanan malzemenin tamamlanıp yeniden tasnif ve tedvini yapılmıştır”¹⁰³.

Bedevî şairlerin okuma yazma bildiklerini saklamaları onlar için bu durumun bir nakîse teşkil edeceği inancından kaynaklanıyordu. Nitekim şairlerden ‘Adî b. Zeyd, Lakît b. Ya‘mer, Süveyd b. Sâmit el-Evsî, Rebî‘ b. Ziyâd el-‘Absî, Nâbiga ez-Zübyânî okur yazar idiler. Araplar okur yazarlığı, fitri dil yeteneğini bozan bir şey olarak görüyorlardı¹⁰⁴.

Anılan nedenlerden dolayı yazının yetersizliği ve kültürel malzemenin naklinde ağırlığın rivayete dayanması bir takım problemleri beraberinde getirmiş ve bizzat raviler tarafından bir takım ilave ve çıkarmaların yapılmasına neden olmuştur. Bu mealden olarak bir çok aşiret Câhiliye döneminde şairlerinin kendi övünç kaynaklarıyla ilgili

¹⁰⁰ el-Esed, s.193.

¹⁰¹ el-Esed, s.173

¹⁰² Çetin, “Arab”, DİA, III, 283.

¹⁰³ Çetin, “Arab”, DİA, III, 283.

¹⁰⁴ el-Esed, s. 115-116.

olarak söylediklerini az bulmuş ve o şairlere izafeten bir çok şeref, kerem, ilerleme vs. şiiri uydurmuşlardır. Yine Bedevîler rivayete fazla istekli ravileri memnun etmek için şiir uydurmuşlardır. Ünlü ravilerden Hammâd er-Râviye'nin kendisi de aynı zamanda iyi bir şair olduğu için bir şairin şiirini diğerine mal ediyor ve şiirlere ilaveler yapıyordu. Nitekim o, halife Mehdînin huzurunda Züheyr b. Ebî Sulmâ'ya yaptığı ilaveleri itiraf etmiştir. Halef el-Ahmer ve diğerleri de şiir uydurmuşlardır¹⁰⁵.

Durum her ne kadar böyle olup ilk dönem ravilerinin bizzat kendilerinden bir takım uydurma ve çıkarmaların yapıldığı rivayet edilse de bu dönemi takip eden devredeki dil uzmanları ilk dönem ravilerinin aksine topladıkları materyali büyük bir dikkat ve titizlikle toplamışlar, dili bizzat kaynağından almak için gidip gerçek Bedevî ve fasih Arapça konuşan kabilelerin arasında kalmışlar, emin olmadıkları hiçbir şeyi almadıkları gibi kendilerine ravilerden gelen materyalin bir kısmını güvenilir olmadığı gerekçesiyle atmışlardır¹⁰⁶. Ayrıca şurasını da unutmamak gerekir ki raviyelerin Câhiliye dönemini çok iyi bilmeleri nedeniyle uydurma da olsa söylemiş oldukları şiirlerin önceki dönemin özelliklerini taşımamaları düşünülemez. Nitekim o dönemi yaşayan insanlar onların şiirlerinin uydurma yada gerçek olduğunu belirleme hususunda hayli zorlanmışlardır. Durum böyle olunca yani söylenen şiirler uydurma da olsa Câhiliye dönemine ait bütün edebî ve kültürel özellikleri taşımaları nedeniyle bizim onlardan söz konusu dönemi tanıma ve faydalanma hususunda istifade etme imkanımız vardır.

1.1.3 Arapların Önemli Tarihi Günlerinden Bazıları

Araplar genellikle çölde başıboş bir şekilde devlet varlığından uzak olarak kabileler halinde yaşadıkları, çölün de bir takım menfaat ihlallerine sebep olmasının kaçınılmaz olduğu için genellikle birbirleriyle kavgalı halde yaşamışlardır. Kavgalar genellikle kendi aralarında olmasına rağmen bazen de kendileri dışındaki devlet ve milletlerle olmuştur. Arapların gerek kendi aralarındaki gerekse kendileri dışındakilerle savaşlarını şu şekilde tayin etmek mümkün:

A- ARAPLARLA FARSLAR ARASINDA MEYDANA GELEN GÜNLER.

¹⁰⁵ Ali 'Abdulvâhid Vâfi, *Fıkhu'l-luga*, s. 114.

¹⁰⁶ Blachère, s. 146

1. Safka (الصقفة) günü: İran Kisra'sıyla Beni Temim arasında meydana gelmiştir. Temimliler Kisranın komutanı tarafından Müsakkar isimli kaleye tıklıp öldürüldüğü için olay bu adı almıştır.

2. Zû Kâr (ذو قار) günü: Bekir oğullarıyla Farşlılar arasında meydana gelmiştir. Zû Kar Bekir oğullarına ait Kûfe yakınlarında bir su ismidir.

B- KAHTANİLERİN KENDİ ARALARINDAKİ GÜNLER

1. Beredân (بردان) günü: Kindeli Akilü'l-mûrar lakaplı Hucr ile Kudâa'dan Ziyad b. Hebûle arasında Beredân denilen yerde meydana gelmiştir.

2. Birinci Külâb (كلاب) günü: Seleme b. Haris ile kardeşi Şurahbil arasında meydana gelmiştir. Külâb, Basra ile Kûfe arasında bir su ismidir.

3. 'Aynu Ubâğ (عين أباغ) günü. Şam meliki Haris b. A'rec b. Cebele ile Hîre meliki Münzir b. Mâu's-Semâ arasında meydana gelmiş ve Münzir'in ölümüyle sonuçlanmıştır. 'Aynu Ubağ, Enbâr'ın arkasında Şam'a giden Fırat yolu üzerinde bir yer ismidir.

4. Halîme (حليمة) günü: Şam meliki Hâris b. A'rec b. Cebele ile Hîre meliki Münzir b. Mâu's-Semâ arasında meydana gelmiştir. Halîme, Hâris'in kızının adıdır. Bu günle ilgili olarak "ما يوم حليمة بسر" Halîme günü sır değildir" sözü darbı mesel olmuştur¹⁰⁷.

5. Yehâmîm (يحاميم) günü: Her ikisi de Tay kabilesinden olan Cedîle ile Gavs arasında Mekke yolu üzerindeki Yehâmîm isimli suyun yanında meydana gelmiştir.

a) EVS VE HAZREÇ ARASINDAKİ HARPLER

1. Sumeyr (سمير) Savaşı: Evs ile Hazreç kabileleri arasında olmuştur. Sumeyr harbe sebep olan kişinin adıdır.

2. Ka'b b. Amr Savaşı: Evs ile Hazreç arasında olmuştur.

3. Hâtîb (حاطب) Savaşı: Evs ile Hazreç arasında olmuştur. Savaş ismini Hâtîb b. Kays'dan almıştır.

4. Bu'as (بعاث) günü: Evs ile Hazreç arasında Kureyza oğullarına bağlı Bu'as denen yerde meydana gelmiştir.

¹⁰⁷ Câdelmevlâ, s. 54.

C- KAHTANİLERLE ADNANİLER ARASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR

1. Sahbel (سحب) günü: Kehlan'ın bir batını olan Hâris b. Kâ'b oğullarıyla Kays'ın bir batını olan 'Ukayl b. Kâb oğulları arasında Sahbel denen yerde meydana gelmiştir.

2. Tihfe (طخفة) günü: Yerbû' oğullarıyla Münzir b. Mau's-Semâ arasında Basra'dan Mekke'ye giden yol üzerinde Tihfe denen yerde meydana gelmiştir.

3. Birinci Uvâre (أواره) günü: Münzir b. Mâu's-Semâ ile Bekr oğulları arasında Temîm oğullarına ait Uvâre isimli bir dağda meydana gelmiştir.

4. İkinci Uvâre (أواره) günü: Münzir b. Mâu's-Semâ'nın oğlu Amr b. Hind ile Temîm oğulları arasında Uvâre denen yerde meydana gelmiştir.

5. Süllân (سلان) günü: 'Amir oğullarıyla Nu'man b. Münzir arasında Süllân denilen yerde meydana gelmiştir.

6. Hazâz (خزاز) günü: Ma'd'la Mezhic arasında Basra ile Mekke arasında bulunan Hazâz dağında meydana gelmiştir.

7. Hucr (حُجر) günü: Esed oğullarıyla Kinde meliki Hucr arasında meydana gelmiştir.

8. İkinci Külâb (كلاب) günü. Temîm ile Mezhic arasında Kûfe ile Basra arasında bulunan Külâb isimli suyun yanında meydana gelmiştir.

9. Feyfu'r-Rîh (فيف الرياح) günü. Mezhic ile Amir kabileleri arasında Necd'in yukarılarında bulunan Feyfu'r-Rîh denen yerde meydana gelmiştir.

10. Zahru'd-Dehnâ (ظهر الدهناء) günü: Tay ile Esed kabileleri arasında Dehnâ vadisinde meydana gelmiştir.

D- REBÎ'A OĞULLARININ KENDİ ARALARINDAKİ GÜNLERİ

1. Besûs (بسوس) Savaşı: Bu savaş Bekr ve Tağlib kabileleri arasında meydana gelmiş ve yaklaşık kırk yıl sürmüştür. Harb ismini Küleyb'i öldüren Cessâs'ın teyzesi olan Besûs isimli bir kadından almıştır. Araplar bu günle ilgili olarak, “(أشأم من البسوس)” Besûs'dan daha uğursuz” meselini söylemişlerdir. Olayların devam ettiği kırk yıl süresince şu günler meydana gelmiştir: Nehy, Zenâib, Vâridât, 'Uneyze, Kasîbât, Tihlaküllemem.

E- REBÎ'A İLE TEMÎM KABİLELERİ ARASINDAKİ GÜNLER

1. Vakît (وَقِيط) günü: Rebîa'ya mensup Bekr oğullarıyla Temim oğulları arasında Vakît denen su kaynağının yanında meydana gelmiştir.
2. Seytel (ثَيْتَل) günü: Temîm oğullarıyla Bekr oğulları arasında Basra'ya on durak (مَرَحَلَة) uzaklıktaki su kaynağı yanında meydana gelmiştir.
3. Cedûd (جَدُود) günü: Munkir (مُنْقَر) oğullarıyla Bekr oğulları arasında Külâb suyunun bulunduğu Cedûd denen yerde meydana gelmiştir.
4. Zerûd (زَرُود) günü: Yebu' oğulları ile Tağlib oğulları arasında Kûfe'nin hac yolu üzerindeki Zerûd denen kumlukta meydana gelmiştir.
5. Zû Tulûh (ذُو طُلُوح) günü: Yebu' oğullarıyla Bekr oğulları arasında Zû Tulûh denen yerde meydana gelmiştir.
6. İyâd (إِيَاد) günü: Yebu'oğullarıyla Bekr oğulları arasında İyâd denen yerde meydana gelmiştir.
7. Gabît (غَبِيط) günü: Şeybân oğullarıyla Yebu' oğulları arasında Gabît denen yerde meydana gelmiştir.
8. Kuşâve (قَشَاوَة) günü: Şeybân oğullarıyla Yebu' oğulları arasında Kuşâve denen yerde meydana gelmiştir.
9. Zubâle (زُبَالَة) günü: Şeybân oğullarıyla Temim oğulları arasında Mekke ile Kûfe arasında Zubâle denen yerde meydana gelmiştir.
10. Mubâyid (مُبَايِض) günü: Şeybân oğullarıyla Temim oğulları arasında Temim oğullarına ait Mübâyid isimli suyun yanında meydana gelmiştir.
11. Zûrân (زُورَان) günü: Bekr oğullarıyla Temim oğulları arasında Temimlilerin yurdunda meydana gelmiştir. Gün ismini, Temimlilerin savaş meydanına getirip üzerini çulla örttükten sonra “Bunlar bizim ilahlarımızdır” (هَذَانُ زُورَانَا) dedikleri develerden almıştır.
12. Âkıl (عَاقِل) günü: Temim'e mensup Hanzala oğullarıyla Rabî'a'ya Ceşm oğulları arasında Necd'deki Âkıl isimli vadide meydana gelmiştir.
13. Şeyyitân (شَيْطَان) günü: Bekr oğullarıyla Temim oğulları arasında Şeyyitan denen iki vadide meydana gelmiştir.

14. Vekabâ (وقبي) günü: Bekr oğullarıyla Temim oğulları arasında Vekabâ denen suyun yanında meydana gelmiştir.

15. Şıbak (شيباك) günü: Kazzâf oğullarıyla Teymullah oğulları arasında Basra'nın hac yolu üzerindeki Şıbâk denen yerde meydana gelmiştir.

F- KAYS OĞULLARININ KENDİ ARALARINDAKİ GÜNLERİ

1. Men'ic (منعج) günü: 'Abs oğullarıyla Ganî oğulları arasında Men'ic denen suyun yanında meydana gelmiştir.

2. Nefrâvât (نفرات) günü: Amir oğullarıyla 'Abs oğulları arasında Gatafân oğullarının yurdunda Nefrâvât denen yerde meydana gelmiştir.

3. Batn-ı 'Akıl (بطن عاقل) günü: Zübyân oğullarıyla Amir oğulları arasında Batn-ı 'Akıl denen yerde meydana gelmiştir.

4. Dâhis ve Garbâ (داحس و الغبراء) günü: 'Abs oğulları Zübyân oğulları arasında meydana gelmiştir. Gün ismini Kays b. Züheyr'in Dâhis ve Gabrâ isimli iki atından almıştır.

5. Rakam (رقم) günü: Gatafan oğullarıyla 'Amir oğulları arasında Gatafan oğulları yurdunda Rakam dağlarında meydana gelmiştir.

6. Nutâe (النطاء) günü: Gatafan oğullarıyla 'Amir oğulları arasında Nutâe denen vadide meydana gelmiştir.

7. Havzatu'l-Evvel (حوزة الأول) günü: Selim oğullarıyla Zübyan oğulları arasında Hicaz'daki Havza denen vadide meydana gelmiştir.

8. Havzetu's-Sânî (حوزة الثاني) günü: Selim oğullarıyla Mürre oğulları arasında Hicaz'daki Havza denen vadide meydana gelmiştir.

9. Livâ (الليوي) günü: Gatafanla Hevazin kabilesi arasında Livâ vadisinde meydana gelmiştir.

10. Herâmît (هراميت) günü: Dıbâb'la Cafer oğulları arasında Dehnâ'daki Herâmît denen kuyular topluluğunda meydana gelmiştir.

G- KAYS VE KİNÂNE ARASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR

1. Kedîd (كديد) günü: Selim oğullarıyla Kinâne arasında Mekke'ye 42 mil uzaklıktaki Kedîd denen yerde meydana gelmiştir.

2. Bürze (برزة) günü: Selim oğullarıyla Firas oğulları arasında Bürze denen yerde meydana gelmiştir.

3. Ficâr (فجار) günü: Kinâne ve Kays arasında meydana gelmiştir. Haram aylarda meydana geldiği için bu adı almıştır.

H- KAYS VE TEMİM ARASINDAKİ OLAYLAR

1. Rahrahân (رحرحان) günü: ‘Amirle Temim arasında Ukaz yakınındaki Rahrahân isimli dağda meydana gelmiştir.

2. Şi‘bu Cebele (شعب جبلة) günü: ‘Âmir ve müttefikleriyle Temim ve müttefikleri arasında Cebele isimli dağ üzerindeki yolda meydana gelmiştir.

3. Zû Neceb (ذو نجب) günü: Temim oğullarıyla ‘Amir oğulları arasında Zû Neceb denen yerde meydana gelmiştir.

4. Serâim (صرائم) günü: ‘Abs ve Yebu‘ arasında Serâim denen yerde meydana gelmiştir.

5. Regâm (الرغام) günü: Yebu‘ oğullarıyla Kilâb arasında Reğâm denen kumlukta meydana gelmiştir.

6. Ciz‘u Zilâl (جزع ظلال) günü: Fezâre ile Temim arasında Ciz‘u Zilâl denen yerde meydana gelmiştir.

7. Merrût (مرؤت) günü: Temimle ‘Amir arasında Merrût denen yerde meydana gelmiştir.

I- DABBE İLE DİĞERLERİ ARASINDAKİ OLAYLAR

1. Nisâr (النسار) günü: Dabbe ve Temimle ‘Amir oğulları arasında Nisâr denen küçük dağ gurubunda meydana gelmiştir.

2. Şakîka (الشقيقة) günü: Dabbe ile Şeybân arasında Şakîka denen boşlukta meydana gelmiştir.

3. Buzâhe (بزاحة) günü: Dabbe ile ‘Iyad arasında Buzâhe denen suyun yanında meydana gelmiştir.

4. Dâretu-Me’sel (دارة مأسل) günü: Dabbe ile ‘Amir oğulları arasında Dâretu-Mesel denen ‘Akîl oğullarına ait su kaynağının yanında meydana gelmiştir.

5. Nakîa (النقبة) günü: Dabbe ile ‘Abs arasında Nakîa denen ağaçlık yerde meydana gelmiştir.

J- DİĞER (MÜTEFERRİK) GÜNLER

1. Cedîs (جدیس) günü: Cedîsle Tasm arasında meydana gelmiştir.
2. Zâtu'l-Esel (ذات الأئلى) günü: Esed'le Selim arasında Zâtu'l-Esel denen yerde meydana gelmiştir.
3. Sav'er (صَوَّئِر) günü: Hanzala oğullarıyla Riyah oğulları arasında Kûfe'nin yukarısındaki Kelb kabilesine ait Sav'er denen suyun yanında meydana gelmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Corcî Zeydân, *el- 'Arab kable'-l- İslâm*, s. 254 vd.; Câdelmevlâ, s. 2 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

2 “EYYÂM”IN EDEBÎ MAHSULLERİ VE BUNLARIN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA ETKİ VE KATKILARI

2.1 “Eyyâm”ın Edebî Mahsulleri

2.1.1 “Eyyâm” Dönemi Şiiri ve Kısımları

Batıda Yunanlılardan beri çeşitli şiir şekilleri vardı. Bunları dört başlık altında incelemek mümkündür: Destansı (epik), talimî (eğitim amaçlı), gınâî (lirik) ve temsîlî (dramatik).

Destansı şiirler binlerce beyitten oluşur. Bu beyitler, bir kahramanın başından geçen olay ya da olayları anlatırdı. Bu tür şiirlerde masal ve olağanüstülükler çokça yer alır. Çeşitli milletlerin bu türde şiirleri vardır. Câhiliye şiirinde bu türden şiire rastlanmaz. Eğitim amaçlı şiire gelince, şair bu şiirde çeşitli konulardaki bilgileri şiir olarak anlatır. Bu şiir türüne de câhiliye şiirinde rastlanmaz. Yine bir sahneye, harekete ve şahıslar arasında uzun uzadıya konuşmaya dayanan temsîlî şiir türüne de câhiliye şiirinde yer yoktur¹⁰⁹.

“Eyyâm” şiiri, Batılıların lirik dediği gınâî şiir tarzına uyar. Bu tür şiirde şair duygularını ifade eder. İlk şiirlerin son derece kısa olmasına karşılık zamanla gelişmiş ve Mühelhil’le kasîde tarzına kavuşmuştur. Bizim ileride ayrı başlıklar altında inceleyeceğimiz risâ, fahr, medh, gazel ve hicâ türü şiirler bu başlık altına girerler.

Yaygın kanaate göre Araplarda şiir, dinî amaçla söylenen ilahilerden gelişmiştir. Onunla ilahlarına yöneliyorlar, ondan yardım istiyorlar, hasımlarını yok etmesini, kendilerini ve kahramanlarını galip kılmasını, hayatta onlara genişlik, bol rızık ve rahatlık vermesini istiyorlardı. Bu aşamadan sonra düşmanlarını yerdikleri hicâ, kahramanlarını övdükleri medh, ölülerine ağladıkları risâ türü meydana gelmiştir¹¹⁰.

Sesli olarak müzik şeklinde şiir söyleme de Araplarda yaygındı. Bundan dolayı şiir söylemeyi *bildirmek*, *araştırmak*, *sesle okumak* anlamına olan “enşede=أنشد”¹¹¹ fiiliyle ifade etmişlerdir. Bu tarz şiir söylenirken genellikle şiirlerine def, zil vb. çalgılarla eşlik edilirdi¹¹².

¹⁰⁹ Dayf, s. 189-190.

¹¹⁰ Dayf, s. 196.

¹¹¹ İbn Manzûr, III, 422.

¹¹² Dayf, s. 193; Blachère, s. 398.

Ebu Hilal el-Askerî (ö. 395/1005), Arap şiiri hakkında şöyle diyor: “Arapların soyları, tarihleri, günleri, olayları ancak onların şiirleriyle bilinir. Şiir Arabın dîvânı, hikmetlerinin hazinesi, edebiyatlarının kaynağı ve ilimlerinin emaneten bırakıldığı deposudur”¹¹³.

2.1.1.1 “Eyyâm” Şiirinin Lafız ve Anlamla İlgili Yönü

Yukarıda da geçtiği gibi Arap kültürünün bize nakledilmesinde en büyük rol şiire aittir. Hz. Ömer’in deyimiyle şiir ‘Arab’ın dîvanıdır. ‘Arab’ın hayatı şiirle kaimdir. Her ne kadar yazı var ise de pek yaygın olmadığı, okur yazar olanların oranı da bir elin parmaklarını geçemeyecek sayıda olduğundan genellikle şiirler ezber yoluyla naklediliyordu. Fakat bizi burada asıl ilgilendiren nokta şiirin bize geliş şekline ziyade o şiirin meydana geldiği ortam ve şiiri etkileyen çevre ve amillerdir.

Şiir kelime olarak *bilmek, anlamak, akıl etmek* manasına gelen ş-a-r (شعر) kökünden mastar olup, *bilgi* manasına olmakla birlikte “Vezin ve kafiyeyle şereflenmesi sebebiyle daha çok şiir anlamına kullanılan bir kelimedir”¹¹⁴.

Terim olarak şiir; “Kâfiyeli, bilinçli olarak vezinlenmiş kelâm”¹¹⁵dir. Diğer bir tarife göreyse; “Vezinli veya vezin tesiri uyandıran ahenge sahip, kâfiyeli veya kâfiye tesiri uyandıran ses uyuşumu olan edebî eser”¹¹⁶dir. İbn Manzûr’a göreyse şiir; “vezin ve kafiyeyle şereflenmesi nedeniyle manzum söze”¹¹⁷ denir. Şair ise, “Başkasının hissetmediğini hisseden kişi”¹¹⁸dir.

Araplarda şiirin ilk defa deveci ezgileriyle (hida) başladığı söylenmektedir. Devenin yürüyüşüne eşlik ederek söylenen ezgiler zamanla gelişmiş ve bağımsız söylenen müzik haline gelmiştir. İlk şiirler recez bahrinde söylenmiştir. Tavîl bahri devenin yavaş yavaş yaptığı dört hareketine tekabül eder. Basît bahri ise devenin koşmasına uygundur. Bu şekilde bütün vezinler ve bahirler tabii bir şekilde ortaya çıkmış ve daha sonra ilmi disiplin haline getirilmiştir¹¹⁹.

İnsanlığın tarih sahnesine çıktığı günden beri her milletin kendi içinden onun duygularını terennüm eden, onu metheden, düşmanlarını yeren, gereken durumlarda

¹¹³ Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l- edebi'l- 'Arabî, el- edebu'l- kadîm*, s. 131.

¹¹⁴ Fîrûzâbâdî, s. 533.

¹¹⁵ Şerîf Ali b. Muhammed el-Curcânî, *Kitâbu't- Ta'rifât*, s. 127.

¹¹⁶ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.1026.

¹¹⁷ İbn Manzûr, IV, 410.

¹¹⁸ İbn Manzûr, IV, 410.

¹¹⁹ Fâhûrî, s.132.

onları harekete geçiren ve onlara liderlik eden şahsiyetler olmuştur. Bu şahsiyetler genellikle dillerini kullanmayı iyi bilen şair veya hatiplerdir; çünkü devlet otoritesinin olmadığı yerde en güçlü etki insanların akıl ve ruhlarına hitap etmeyle elde edilir. Bazı durumlarda insanların akıl alanlarının dışına çıktıkları için kahinlerin de etkili olmaları söz konusudur. Şu ya da bu nedenle meydana getirilen dil materyalinin gücü insanları bu konuya daha fazla ilgi göstermeye itmiş ve bu materyalin beğenilenlerinin o dönemde yazı olmadığı için ezberlenmesine neden olmuştur. Bazı milletler belirli bir süre sonunda ellerindeki kültürel miraslarını kayda geçirip varlıklarını ispatlayacak kalıcı eserler bırakırken çöldeki hayat tarzı gereği Araplar göçebe olarak yaşadıklarından onlar için bu pek fazla mümkün olmamıştır. Arapların kültürel mirası ise zamanın şairlerinin söylemiş oldukları şiirlerin rivayet edilmesi sayesinde sonraki nesillere aktarılmıştır. Bilindiği üzere şairlerin daima yanlarında bulunan ve şairin söylediği her şiiri ezberleyip diğer insanlara aktaran raviler vardı. Arapların çöl gibi imkan kıtlığının olduğu bir yerde yaşamaları nedeniyle diğer milletler gibi yazılı veya inşa edilmiş bir kültür birikimleri olmadığından geçmiş mirası ancak kendilerinden önceki ve kendi zamanlarındaki şairlerin şiirlerini ezberleyerek koruyabilmişlerdir. İnsanları savaşa teşvik, kendi kavmini methetme, düşmanını yerme, meydana gelen olayları tasvir, insanları bir şey yapmaya teşvik vb. bütün görevler şairin görevidir. Yalnız burada en önemli nokta çoğu zaman şairin, olayların sebebi değil tasvircisi olduğudur. Yer yer şairlerin hicivleri nedeniyle tartışmalar hatta harpler çıksa da umumiyetle şairler olayların yorumlayıcısı ve tasvircisi olurlardı. Dönem şairlerinin hayal dünyası ve hayat anlayışları bu günün insanından çok farklı olduğu için o zamanın şairleri şiirlerini tabiatla iç içe tasvirlerle süslerler, çoğu zaman da olayı şiirlerinin konusu ederlerdi. Böylece dilin ifade gücü zenginleşirdi.

Dil iki şekilde kullanılır:

1-İfadenin kapalılığıyla ayırt edilen, duygusal, vicdâni kullanım.

2-İfadenin açıklığıyla ayrılan akli ve fikri kullanım.

Nesirde yazar lafızları bilerek (معرفي) kullanılır. Şairin alanıysa şuurdur. O vicdana hitap eder. Zihni düşüncelerin üzerine duygusal hisleri yayar. O böylece lafızları bilmeyerek (لا معرفي) kullanır. Bilinmeyen lafızlar şairin şuurundaki suretlerin delaletlerini veren olgun rumuzlardır. Bu yüzden o hayalî ve beyânî suretlerle

lafızlardaki müzik melodisinden dinleyicilerin duygularında etkili olmak için faydalanır¹²⁰.

Yaratılışı itibariyle hissî olan Araplar çöl gibi maddi uğraşının pek fazla olmadığı buna mukabil boş vaktin çok olması ve çölün ıssızlığı ve sükuneti nedeniyle bir hayal ve ilham kaynağında yaşadıkları için şiirin sihirli hayal gücünü tesbit ederek çölün sadelik ruhuna uygun olarak yapmacıklık ve ilmîlikten azade saf bir şiir yapısı geliştirmişlerdir. Hicâz bölgesi Arapları, Yemen ve Mezopotamya'ya yerleşen Araplar gibi diğer millet ve kültürlerle temas ve etkileşimleri fazla olmadığı için onların konuşma yapıları kadar şiir yapıları da sadedir.

Çölde yalnız başına yaşayan Arap'ın müzikten uzak olması düşünülemez. Nitekim Hz. Ömer bir sözünde müziğin yolcunun azığı olduğunu söylemiştir. Deve üzerinde veya peşinde yürüyen Arap devenin yürüyüş ahengine uygun olarak ve deveyi daha iyi yürütebilmek için ezgi söylerdi. Aynı şekilde çalışan işçiler, çocuklarını uyutmaya çalışan anneler, sevgililerine sevgi ve hasretini ifade etmek isteyen aşıklar şarkı söylerlerdi. Duyguların bu şekilde ifadesi zamanla daha gelişkin bir hal almış ve basit kısa müziklerden şiir söylemeye geçilmiştir. Şiirin kökeninde müzik vardır. Şiir söylemeyi ifade için "enşede= أنشد"¹²¹ fiilinin kullanılması da bunu gösterir. Hüzün ve sevinç halleri müzikle ifade edilirdi¹²². İssiz çölde devenin üzerinde yol alan şair şiirini devenin ayak seslerinden ilham alarak söylemiş bu ilham kaynağı daha sonraları el-Halil (ö.175/791) tarafından ilmi bir disiplin olarak Aruz adıyla tespit edilip bahirlere ayrılmıştır¹²³. İlk şiirler bir veya birkaç beyitten müteşekkil iken daha sonraları yaşanan hayatın da etkisiyle hem beyit adedi hem de şiir mevzuları çeşitlenmiş ve artmıştır. Kafiye'nin insan üzerindeki tesiri fark edilince şiirler kafiyeli bir şekilde söylenmiştir. Genellikle fikirler birinci mısradan biter ikinciye geçmezdi. Şimdiki gibi serbest vezin yoktu.

Câhiliye döneminde şair çok yüksek ve etkileyici bir konuma sahipti. Onun cin ve şeytan gibi tabiat üstü güçlerle ilişkisi olduğuna inanılırdı. O sanatıyla bir süvariden daha fazla etkiye sahipti. Kabilenin sözcülük ve danışmanlığını yapardı. Bu nedenle

¹²⁰ Abdul'azîz Şeref, *el-Lugatu'l - 'Arabiyye ve 'l- fikru 'l- mustakbeli*, s. 298.

¹²¹ Bk. burada, s. 34

¹²² el-Beyâtî, I, 129.

¹²³ S. M. Yusuf, "Arap Edebiyatı: Şiir ve nesir", trc., Lamii Güngören, *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif, Türkçe baskı editörü, Mustafa Armağan, III, 207.

kabilesine ait her türlü kültürel materyali, diğer kabileler karşısında bir savunma ya da saldırı silahı olarak kullanmak üzere çok iyi bilmesi gerekirdi. Şairin görevi kabilesinin şan ve şerefini devamlı gündemde tutmak, savaş ve barış başarılarından söz etmek, kabilesinin üyelerini cesaretlendirmektir¹²⁴.

Câhiliye dönemi şairleri fitrat ve tabiatı gösterir, gerçeği tasvir eder; fikri bağımsızlığa, edebi cesarete, söz ve işlerde açıklığa riayet ederlerdi. Câhiliye şiirinde mübalağaya, vakıaya uymayan hayallere tesadüf olunmaz.

Câhiliye insanının elbise, yemek ve hayat gereçleri gibi sözleri de sade olup her türlü tekellüf ve yapmacılıktan azâdedir.

Câhiliye dönemi insanları söz ve işlerinde hürriyete yapışıp hiçbir şeyle kayıtlı olmazlardı¹²⁵. Onların bu hürriyet sevgileri ve yerleşik hayata soğuk bakmaları onları her türlü gelişmeden uzak tutmuş ve kendi yörüngeleri etrafında durmadan dönmelerine neden olmuştur.

Edebiyatların çoğunda olduğu gibi, Arap edebiyatı da bir şiir patlamasıyla ortaya çıkmıştır. Fakat diğer bir çoğundan farklı olarak bu şiir, öyle anlaşıyor ki tam bir gelişmişlik içinde ortaya çıkmıştır. Elde mevcut en eski nazım parçaları, Hicretten yüz otuz sene kadar evvel el-Besûs savaşı ile alakalı olarak söylenmiştir; fakat bu kasîdeler usul ve kaidelerindeki sertliğe bakacak olursak ifade sanatının işlenip geliştirilmesinde uzun bir inkişaf devrinin mevcudiyetini ve bu dilin sonradan hasıl olan değil, ancak fitrî kabiliyet ve vasıflarını bize düşündürmektedir. Altıncı asrın ortalarında gelen şairlerin önüne asla kimse geçememiştir. Gerek ilk İslâmî dönem şairleri gerekse sonrakiler bu eski parçalara yaklaşılması imkansız mükemmellikte şiir örnekleri olarak bakmışlar ve hala da öyle bakmaktadırlar¹²⁶.

“Eyyâm” dönemi şiir yapısı hakkında bu şekilde genel olarak bilgi verdikten sonra şimdi de bu dönem şiirinin özelliklerine geçebiliriz.

2.1.1.2 “Eyyâm” Şiirinin Lafızla İlgili Özellikleri

1-Lafızların garip ve bol olması: (Garâbet ve Cezâlet) Lafızlardaki gariplik günümüz Arapça’sına göredir. Şairin kendi döneminde bulunduğu çevreyle ilgili kullandığı kelimeler o günün şartlarında fasîh kelimelerdi. Zamanla bir takım kelime ve kalıpların terk edilmesi veya farklı anlamlarda kullanılması nedeniyle söz konusu

¹²⁴ S. M. Yusuf, III, 209.

¹²⁵ M. Fehmi, s. 305.

¹²⁶ Hitti, I, 138.

kelime ve kalıplar günümüz itibariyle garip sayılsa da söylendiği ortam itibariyle fasih idiler.

2-Terkibin sağlamlığı ve edâdaki belâgat: (Metânet ve Belâgat) Câhiliye şiirindeki terkipler sağlam olup Arapça'nın gramer yapısına uygundur. Aynı şekilde son derece belîğ olup edebi sanatlar bilinmese de zengin bir şekilde kullanılmıştır.

3-Özen gösterme ve düzenleme: ('Înâyet ve Tenkih) Câhiliye şairinin seviyesine uygun olarak tabii bir şekilde söylediği şiiri, "şiirin köleleri" (عبيد الشعر) denilen bir grup şair gözden geçirerek gerekli düzenlemeleri yapıyorlardı. Nâbiga, Züheyr ve Hutay'e bu gruptandır¹²⁷.

2.1.1.3 "Eyyâm" Şiirinin Anlamla İlgili Özellikleri

1-Doğruluk: Çöl hayatı debdebe ve lüksü gerektirmediği, lüks ortamı da olmadığı, dolayısıyla fazla maddiyata ihtiyaç olmadığı için çöl şairi duygularını, şehirli şairin yaltaklanma ve mal hırsıyla şiir söyleyebilmesinden farklı olarak saf ve doğru olarak ifade ediyordu.

2-Vicdâni mevki: Câhiliye şiiri birinci dereceden vicdânidir. Şairinin kendisini ve şuurunu vasıflar. Hatta şair avcılık, harp, risâ ve hikmet gibi bir konuyu bile vâsfetse temelde bu vasıf onun kendi vicdanının vâsfına döner.

3-Basitlik: Fitrî ve Bedevî hayat, zamanın eskiliği, önceliği, insan şahsiyetinin basitliğine yardım eden amillerdir. Câhiliye şairi fitratına ve çevresine uygun olarak hareket etmiş, hissetmediğini söylememiş, kapsama, çıkarma, illetlendirme ve kitlemeden kaçınmıştır.

4-Toplayıcı (vecîz) söz: Câhiliye şiirinin genel vasfı vicdani şiir olması hasebiyle hayatın problemleriyle uğraşmak yerine kişisel görüşlerinin arz edicisidir. Câhiliye şairleri özellikle veciz şiir söylemeye yönelmişlerdir. Hatta bir beyitte bile manaları tam olarak ifade edebilmişlerdir. İmruülkays şu beytinde:

قفا نَبِّكَ مِنْ ذِكْرِى حَبِيبٍ وَ مَنْزِلٍ
بَسِطِ اللّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ

"Dahûl ile Havmel arasındaki Sıktullivâ'da durunuz. Sevgiliyi ve onun yerinin hatıralarını yâd edip ağlayalım." diyerek durmuş, durulmasını istemiş, ağlamış, ağlanmasını istemiş; sevgiliyi ve onun yerini zikretmiştir.

¹²⁷ Ömer Ferrûh, I, 76-79.

5-Uzatma ve İstidrâd (arasöz): Câhiliye şairinin uzun nefesli olması, uzun kasîdeler söylemesi arzu edilirdi. Şair bazen ana konudan çıkar yakın veya uzak konulardan bahsederdi. Böylece kasidede bir bütünlük olmasa da çeşitlilik meydana gelir ve buna da arasöz denirdi.

6-Hayal: Sahranın ufkunun geniş olması şairin hayal ufkunun da geniş olmasını sağlamıştır. Çölde yaşayan şairin hayal dünyası çevresi gibi geniş ve sadeydi. Onun için Cahilî şiirde tabiat tasvirlerinden ziyade teşbih ve isti'âreler bulunur.

2.1.1.4 “Eyyâm” Şiirinin Temaları

Şiirin bölümleri bugün bir hayli olsa da Câhiliye döneminde fahr, hamâse, medh, hicâ, risâ, nesîb, gazel vb. bölümleri vardı¹²⁸. Medhten ölüye ağlamak demek olan risâ türetilmiştir. Biz bu kısımları tek tek ele alacak ve eyyâmın bu bölümlerin oluşması ve gelişmesi üzerindeki etkisini inceleyeceğiz.

2.1.1.4.1 Fahr

Kelime olarak f-h-r kökünden *övünme, gurur duyma, iftihar etme, gurur, şeref, onur* anlamlarına gelir. Terim olarak “Şair kendisinin ve kavminin cesaret, cömertlik, vefa, yüreklilik vb. iyi duygularıyla övünmesidir”¹²⁹. İbn Reşîk’e göre fahr kendisini övmedir fakat; şair övgüyle kendisini ve kavmini kasteder. Fahr hicâ’nın karşıtıdır¹³⁰. Normal şartlar altında bir insanın kendisini övmesi hoş bir şey olmasa da bu bir tarihi vakıa olarak vardır ve o günün şartlarında hem şairin kendisi hem de kabile çevresi için gerekli bir motivasyon kaynağıdır. En büyük sermayesi dili olan şair bunu en güzel bir şekilde kullanarak hem yakın çevresinin yaptığı iyilikleri anlatarak bunların yinelenmesini sağlamakta hem de başkalarında gördüğü iyilikleri anlatarak bu iyiliklerin diğer insanlar tarafından örnek alınmasını sağlamaktaydı. Câhiliye döneminde meydana gelen savaşlarda şairler bu tür hasletleriyle övünmekte ve bu övünç kaynaklarına tekabül eden şeylerin şiirleri vasıtasıyla ölümsüzleşmesini sağlıyorlardı.

Övünme kaynakları çeşitliydi. Şair kendisinin ve kavminin yaptığı iyilikleri, soy ve sopunu, şiir söyleme ve şairlik gücünü vs. överdi.

Araplarla Farslar arasında meydana gelen ve Arapların galibiyetiyle sonuçlanan Zû Kâr gününde şair A‘şâ b. Kays şu şiirle övünmüştür:

¹²⁸ Mehmed M. Fehmî, s. 245; Corcî Zeydân, *Târîhu âdabi'l- lugati'l- 'Arabiyye*, I, 84.

¹²⁹ Osman Zeki Soyyiğit, *el-Edebu'l- 'Arabi*, I, 24

¹³⁰ er-Râfi‘î, III, 102.

أما تميم فقد ذاقَتْ عداوتنا وقيسَ عَيَّلانَ مسَّ الخزيِّ والأسفِ
 وجنْدُ كِسْريَ غداةَ الحِنو صَبَّحَهُم مِمَّا غَطَّاريفَ تُرجو الموتَ وانصَرَفُوا
 لقوا مُلَمَّمةً شَهَبَاءَ يَقدُمُها للموتِ لا عاجِزٌ فيها ولا خَرفُ
 فرغَ نمثُه فروعٌ غيرُ ناقِصةٍ مُوقِقٌ حازِمٌ في أمره أنفُ
 فيها فوارسُ محمودٍ لِقاؤُهُم مثلُ الأستةِ لا ميلٌ ولا كُشفُ
 بيضُ الوجوه غداةَ الرُّوعِ تحسِبُهُم جَنانَ عينٍ عليها البيضُ والزَّغفُ
 لمارأوتنا كُشفنا عن جَماعِنا لِيَعْلَمُوا أَنَّنَا بَكَرٌ فينصَرَفُوا

“Temim’e gelince o düşmanlığımızı tattı. Kays Aylan’a ise üzüntü ve utanç bulaştı.

Kisra’nın ordusuna ise yenilmelerinin sabahında bizden ölümü arzulayan otoriteler ulaştı ve onlar geri döndüler.

Onlar (Kisra’nın ordusu) içerisinde yaşlı ve bunağın olmadığı kendilerini ölüme götüren gri bir toplulukla karşılaştılar.

Başarılı, işinde kararlı, itaatkar, eksik olmayan dalların kendisine yettiği bir dal.

Orada eğrilik ve açıklık olmayan mızraklar gibi kavuşulmalarına sevinilen süvariler vardır.

Onların yüzleri beyazdır. Korkunun sabahında onları üzerinde beyazlık ve zırhlar bulunan cinler sanırsın.

Bizi gördüklerinde bizim Bekr oğulları olduğumuzu anlayıp geri dönmeleri için kafalarımızdaki örtüleri açtık”¹³¹.

Şair Udeyl b. Ferâh el-İclî Zû Kâr günüyle övünürken şöyle der:

ما أوقد الناس من نار لمكرمة إلا اصطالينا و كنا موقدي النار
 و ما يعدّون من يوم سمعت به للناس أفضل من يوم بذى قار
 جننا بأسلابهم و الخيل عابسة يوم استلبنا لكسري كل إسوار

“İnsanlar asil bir davranış için bir ateş yakmasınlar ki ısınan ve ateşi yakan biz olmayalım.

Benim duyduğum günler arasında insanlar için Zû Kâr gününden daha iyi bir gün saymıyorlar.

¹³¹ Câdelmevlâ, s. 34.

Kisra'nın bütün komutanlarını ele geçirdiğimiz gün süvariler asık suratlı iken biz gasp mallarını getirdik"¹³².

Yine şair Ahtal Zû kâr gününü görmüş olması dolayısıyla şair Cerîr'e karşı şöyle övünür:

هَلَا كَفَيْتُمْ مَعَدَا يَوْمٍ مُعْضِلَةٍ كَمَا كَفَيْنَا مَعَدَا يَوْمٍ ذِي قَارِ
جَاءَتْ كِتَابُ كِسْرِي وَ هِيَ مُغْضِبَةٌ فَاسْتَأْصَلُوهَا وَ أَرْدُوا كُلَّ جَبَّارِ

“Bizim Zû Kâr günü Maad kabilesine yettiğimiz gibi siz de onlara Mu'dıla gününde yetseydiniz ya!

Kisrâ'nın taburları kızdırılmış olarak geldi ve onlar o taburların kökünü kazıyıp bütün zorbaları yok ettiler"¹³³.

2.1.1.4.2 Medh

Kelime anlamı birisini övmek demektir. Terim olarak; “Şairin bir başkasının cesaret, yardım, cömertlik, vefa, kendine saygı, tenezzülsüzlük vb ahlakî üstünlüklerini ya iyi olanı bildirme ya da karşılık beklentisiyle söylemesidir”¹³⁴. Başkasını övmek için yazılan şiirlere medhiye denir. Şiir övme maksadıyla yazıldığı için bu adı almıştır. “Kasîde” de bu anlama gelir. Aralarındaki fark methiyelerde girizgah, nesîb, taç, fahriye, dua gibi kısımların bulunmamasıdır¹³⁵. İnsan yapısı itibariyle yaptığı işin görülüp takdir edilmesini arzular. Yapılan takdir ve tebrikin herkes tarafından bilinip kabul edilmesini ister. Bir kişinin yapılan bir işi takdir etmesiyle bir hatip veya şairin etkili bir dille takdir edip dile getirmesi ve yapılan işi ölümsüzleştirecek kelimelere dökmesi çok farklı şeylerdir. Onun için şairlerin etkili dillerinde dile getirilen methiyeler gerek fert gerekse kabile üzerinde daha farklı ve kalıcı etkiye sahip olur. Onun için insanlar şairlerin methetmelerini arzuladıkları kadar hicvetmelerinden de uzak kalmaya çalışıyorlardı. Nitekim kızlarının yaşları ilerlemesine rağmen bir türlü talip çıkmayan bir baba ricacı olduğu bir şairin kızlarını methetmesiyle kısa zamanda kızlarını evlendirme imkanı bulabilmiştir. Yine aynı şekilde hicvinden korkulan şairlerin dilleri kesilebiliyor veya bağlanabiliyordu. Nitekim ikinci Külâb gününde

¹³² Ebû 'Ubeyde, II, 499; Ahmed b. Muhammed b. 'Abdurabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd*, VI, 100; Câdelmevlâ, s.37.

¹³³ Ebû 'Ubeyde, II, 499.

¹³⁴ Soyyiğit, I, 19.

¹³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 435.

Teym oğulları şair ‘Abdüyagûs’un ağzını kayışla bağlamışlardır. Şair bununla ilgili olarak şöyle diyor:

أَقُولُ وَ قَدْ شَدَّوْا لِسَانِي بِنِصْعَةٍ أَمْعَشَرَ تَيْمٍ أَطْلَقُوا عَنْ لِسَانِيَا

“Dilimi kayışla bağladıkları için ben şöyle derim: Ey Teym topluluğu! Dilimi çözün”¹³⁶

Dilin insanlar üzerindeki etkisinin böylesine bir seviyede olduğu bir toplumda insanların söylenen şiirlere bu çapta bir tepki göstermeleri kaçınılmazdı.

Şair Meymûn A’sa b. Kays Zû Kâr gününde Şeybân oğullarını överken şöyle der:

فَدَى لَبْنِي ذَهْلَ بَنِ شَيْبَانَ نَاقَتِي وَ رَاكِبُهَا يَوْمَ اللَّقَاءِ وَ قَلْتِ
هَمْ ضَرَبُوا بِالْحَنُو حَنُو قَرَاقر مَقْدَمَةَ الْهَامَرِزِ حَتَّى تَوَلْتِ
أَذَاقُوهُمْ كَأَسَا مِنَ الْمَوْتِ مَرَّةً وَ قَدْ بَذَخْتُ فُرْسَائِهِمْ وَ أَذَلْتِ

“Zehl b. Şeybân oğullarına kavuşma gününde devem ve binicisi fedâ olsun ve bunlar da (feda olmaya) az gelir.

Onlar, Hamerz’in öncülerine geri dönünceye kadar Kurâkır vadisindeki dönemeçte vurdular.

Onların kibirlenip hor gören süvarilerine ölümden acı bir bardak sundular”¹³⁷.

Dâhis ve Gabrâ gününde medh şairlerinin en meşhuru olan Züheyr b. Ebî Sulmâ meşhur muallakasını söyleyerek Hâris b. ‘Avf ile Herim b. Sinan’ı methetmiş ve söz konusu gündeki harbi anlatmıştır. O şiirinde şöyle diyor:

فَأَقْسَمْتُ بِالْبَيْتِ الَّذِي طَافَ حَوْلَهُ رَجَالٌ بَنُوهُ مِنْ قَرِيْشٍ وَ جُرْهَمِ
يَمِينَا لَنَعْمَ السَّيِّدَانِ وَ وَجِدْتُمَا عَلِي كُلِّ حَالٍ مِنْ سَحِيلٍ وَ مُبْرَمِ
تَدَارَكْتُمَا عَبَسَا وَ دُبْيَانِ بَعْدَمَا تَقَاتَوْا وَ دَفُّوْا بَيْنَهُمْ عَطَرَ مَتَشَمِ
وَ قَدْ قَلْتُمَا إِنْ تُدْرِكِ السَّلْمُ وَاسِعَا بِمَالٍ وَ مَعْرُوفٍ مِنَ الْقَوْلِ نَسْلَمِ

Kureyş ve Cürhüm oymaklarından adamların yapıp etrafında tavaf ettikleri eve yemin ederim ki,

Yemin olsun ki siz ikiniz gerek barış ve gerek savaş¹³⁸ halinde güzel efendilersiniz.

¹³⁶ Fâhûrî, s. 136.

¹³⁷ Ebû ‘Ubeyde, II, 497; Câdelmevlâ, s. 35.

Abs ve Zübyân oymakları Menşem'in* kokusunu ezip birbirlerini yok ediyorlarken onlara yetiştiniz.

Ve: “Eğer fazla mal verme ve güzel sözle barışa ulaşabilirsek kurtuluruz” demiştiniz¹³⁹.

2.1.1.4.3 Hicâ

Kelime anlamı *yergi*, *eleştiri* ve *hiciv* demek olan hicâ terim olarak: “Kişiye zarar vermek için onu kötü sıfatlarla vasıflandırmak, ayıplarını saymak ve ona sövmektir”¹⁴⁰. Şairler bu şiir tarzını hasımlarını aşağılık ve düşüklükle ayıplamak, korkaklık, ahde vefasızlık, kişilik zayıflığı vb. düşük özelliklerle vasıflandırmak için silah olarak kullanmışlardır¹⁴¹. Bu şiir tarzı düşmana tam bir psikolojik harp açmak olup onu kelimenin gücüyle insanlar arasında yıpratmak ve rûhen çökertmek amaçlanmaktadır. Bu çeşit şiir tarzının da kendini methetme gibi bir takım zaafarla malul olduğu düşünülse de anılan devir icabı sözden başka güçlü silahı olmayan Bedevînin durumunu anlayışla karşılamak gerekir. Yukarıda da değinildiği gibi bazen şairlerin şerrinden emin olmak için insanlar onların dillerini kesmek, bağlamak ya da onlara para, bahşiş, hediye vb. vererek susturmak zorunda kalmışlardır. Yine de o döneme ait hiciv şiirleri günümüze kadar gelmiştir.

Şı'bu Cebele gününde şaire Dahtanûs, Beni Temîm'in eşrafından olup kabilenin bayrağını bırakıp kaçan Nu'man b. Kahves'i şöyle hicvetmiştir:

فَرَّ ابْنُ قَهْوَسَ الشَّجَاغِ	يَكْفَهُ رُمَحٌ مِثْلَ
يَعْدُوْهُ خَاطِي الْبُضِيعِ	كَأَنَّهُ سَمْعٌ أَزَلْ
إِنَّكَ مِنْ تَيْمٍ فَدَغْ	غَطْفَانِ إِنْ سَارُوا وَحَلَّوْا
لَا مَنَّكَ عَدُوَّهُمْ وَ لَا	أَبَاكَ إِنْ هَلَكُوا وَ ذَلُّوْا
فَخَرَّ الْبَغْيِيَّ بِحُدُجِ رَبَّتِهَا	إِذَا مَا النَّاسُ اسْتَقْلَوْا

“Cesur Kahves oğlu elinde güçlü mızrağıyla kaçtı.

Onu süratli bir sırtlan yavrusu gibi eti güçlü bir at kaçırdı.

¹³⁸ *Yedi Askı* s. 56.

* Güzel kokular satan Menşem adlı bir kadından bir Arap oymağı koku alıp bunu bir kasede ezmişler düşmanlarına karşı ittifak alameti olmak üzere hepsi bunun içine ellerini batırmışlar ve yapılan çetin bir savaş neticesinde düşmanları tarafından tamamen yok edilmişlerdi, ki (Menşem kadının kokusunu ezmek) tabiri Araplar arasında daima felaket manasını ifade eden bir söz olmuştur. Bk. *Yedi Askı*, s. 56.

¹³⁹ Câdelmevlâ, s. 273.

¹⁴⁰ Soyyiğit, I, 22.

¹⁴¹ Soyyiğit, I, 22.

Sen (korkak) Teym oğullarındansın. Göçüp konakladıklarında (sinirli yapılı) Gatafân'ı terk et.

Eğer onlar yok olur ve zelil olurlarsa senden ve senin babalarından uzak dururlar (size tenezzül etmezler).

İnsanlar gittikleri zaman fahişenin (beni Temîm) iftihar kaynağı efendisinin (Gatafân) hevdeci olur"¹⁴².

Na'fu Kuşâve gününde şair Malik b. Nuveyre arkadaşlarından ayrılıp kaçmaları sebebiyle Salîr oğullarını şöyle hicvediyor:

لَا إِلَهَ إِلَّا الْفَوَارِسُ مِنْ سَلِيطَ	خصوصاً أنهم سَلِمُوا و آبُوا
أَجْتَمَعَ تَطْلُبُونَ الْعِذْرَ عِنْدِي	وَلَمْ يُحْرِقْ لَكُمْ فِيهَا إِهَابُ
دَعْتُمْ خَلْفَكُمْ فَأَجَبْتُمُوهَا	مَجَازِمُ فِي أَعَالِيهَا الْجِبَابُ
كَفَعَلَكُمْ غَدَاةَ لَوْيَ حَيِّيْ	فَهَذَا مِنْ لِقَائِكُمْ عَذَابُ

“Özellikle kurtulup geri döndükleri için Allah Salîr oğullarının süvarilerinin belasını versin.

Orada davet sizi tutuşturmadığı halde benden özür dilemeye mi geldiniz?

Üstü köpüklerle dolu kaplar gibi olan halefleriniz sizi çağırdı ve siz çağrıya gittiniz.

Utancı acısının ertesinde yaptığınız gibi. Sizin bu kavuşmanız azaptır"¹⁴³.

2.1.1.4.4 Risâ

Kelime olarak r-s-v kökünden *ölüyü anmak, yâd etmek, ağıt yakmak, yas tutmak*¹⁴⁴ anlamlarına gelir. Terim olarak “ Ölüye ağlamak, iyiliklerini saymak ve başına gelen musîbeti büyük görmek”¹⁴⁵ demektir. Bu dirilere nispetle ölüye yapılan medh gibidir. Ölüm insanların başlarına gelen en büyük musîbetir. İnsanlar başlarına gelen hadiselerin büyüklüğü nedeniyle ruhî sıkıntılarını ağlayıp feryat ederek hafifletmek isterler. Ağlamak insana büyük bir rahatlama sağlar. Bu ağlama esnasında dudaklardan dökülen her kelime psikoterapide yapılan sağaltma görevini görür ve insan başına gelen musibetin ağırlığından biraz olsun kurtulur. “Eyyâm” da çoğunlukla savaş olduğundan bu savaşlarda insanların öldürülmeleri kaçınılmazdır. Onun için “eyyâm”da en çok söylenen şiir türlerinden birisi de risâ’dır. Musîbetler insanların dillerini çözer ve

¹⁴² Câdelmevlâ, s. 364.

¹⁴³ Ebû Ubeyde, II, 360.

¹⁴⁴ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, s. 309.

¹⁴⁵ Soyyiğit, I, 26.

hiç bir kayıt altında kalmaksızın konuşmasına sebep olur. Araplarda ölümlerine ağıtlar yakmışlardır. Risâ şairlerinin en meşhurlarından birisi şaire Hansâ'dır. Hansâ kardeşi Sahr'ın Zâtu'l-Esel gününde Esed oğullarıyla yaptıkları savaş esnasında yaralanıp daha sonra bu yaradan dolayı ölmesi üzerine şu ağıtı yakmıştır:

أَعَيْنِي جُودًا وَلَا تَجْمُدَا	أَلَا تَبْكِيَانِ لِصَخْرِ اللَّدَى
أَلَا تَبْكِيَانِ الْجَرِيءَ الْجَمِيلَ	أَلَا تَبْكِيَانِ الْفَتَى السَّيِّدَا
طَوِيلَ النَّجَادِ رَفِيعَ الْعِمَادِ	سَادَ عَشِيرَتِهِ أَمْرَدَا
إِذَا الْقَوْمُ مَدَّوْا بِأَيْدِيهِمْ	إِلَى الْمَجْدِ مَدَّ إِلَيْهِ يَدَا
فَنَالَ الَّذِي فَوْقَ أَيْدِيهِمْ	مَنْ الْمَجْدِ ثُمَّ مَضَى مُصْعَدَا

“Ey gözlerim donmayın cömert davranın! Siz cömert Sahr’a ağlamaz mısınız?

Siz cesur ve güzele ağlamaz mısınız? Siz efendi delikanlıya ağlamaz mısınız?

Uzun boylu ve asîl, kabilesini bıyığı çıkmamış olduğu halde yöneten (delikanlıya ağlamaz mısınız?)

Bir kavim asalete elini uzattığı zaman o da ona elini uzatır.

Ellerinin üzerindeki şerefe ulaşır sonra daha da yukarı çıkar”¹⁴⁶.

Şair Züheyr b. Cezîme el-Absî, oğlu Şâs'ın Men'ic gününde Riyâh isimli şahıs tarafından öldürüldüğünü anlayınca şu ağıtı yakmıştır:

بَكَيْتُ لِشَاسٍ حِينَ خَبَّرْتُ أَنَّهُ	بِمَاءٍ غَنَى آخِرَ اللَّيْلِ يُسْلَبُ
لَقَدْ كَانَ مَاتَاهُ الرَّدَاةُ لِحَتْفِهِ	وَمَا كَانَ لَوْلَا غِرَّةُ اللَّيْلِ يُسْلَبُ
قَتِيلٌ غَنَى لَيْسَ شَكْلٌ كَشَكْلِهِ	كَذَاكَ لَعُمْرِي الْحَيْنَ لِلْمَرْءِ يُجْلَبُ
سَابَكِي عَلَيْهِ إِنْ بَكَيْتُ بَعْبَرَةً	وَحَقٌّ لِشَاسٍ عَبْرَةً حِينَ تُسَكَبُ

“Ganilerin (Gatafan kabilesinin bir kolu) suyunda gecenin sonunda Şâs'ın öldürülüp soyulduğunu haber aldığımnda ağladım.

Onun su yalağına gelmesi ölümü içindi. Gece aydınlık olmasaydı o öldürülüp soyulmayacaktı.

Ganî'nin ölüsünün şekli gibi bir şekil yoktur. Ömrüme yemin olsun ki aynı şekilde bir kişi için toplanıldığında zamanın da (benzeri yoktur).

Ağladığım sürece ona gözyaşıyla ağlayacağım. Döküldüğünde gözyaşı Şâs'ın hakkıdır”¹⁴⁷.

¹⁴⁶ Ebû 'Ubeyde, II, 341.

Mübâyid gününde şair Amr b. Sevâd Tarîf'e şu şekilde mersiye söylemiştir:

لَا تَبْعِدَنَّ يَا خَيْرَ عَمْرٍو بَنَ جَنْدَبٍ لَعُمْرِي لِمَنْ زَارَ الْقُبُورَ لَيَبْعِدَا
عَظِيمُ رَمَادِ النَّارِ لَا مُتَعَبِّسٍ وَ لَا مُؤَيَّسَا مِنْهَا إِذَا هُوَ أَوْقَدَا

“Ey Amr b. Cundub soyunun hayırlısı uzaklaşma! Ömrüme yemin olsun ki kabirleri gezen (ölen) kişi uzaklaşır.

Onun (Tarîf) ateşinin külü çoktur. O ateş yaktığında (misafire) çatık kaşlı ve ateşe gidip faydalanmaktan ümit kestirici değildi”¹⁴⁸.

Yukarıda ki şiir örneklerinde görüldüğü üzere risa söyleyen kişi ölen kişiyi kaybetmesinden dolayı hissettiği acıyı dile getirmekte, onun güzel yönlerini saymakta ve onun kaybının nelerin kaybı olduğunu dile getirmektedir. Risâ daha ziyade harp yahut tuzak kurulma vb. yollarla öldürülen insanlara söylenir. Eceliyle yahut bir hastalık nedeniyle ölen kişilere risâ söylenmez. Söylense bile umumi kamuoyunda fazla yankı bulmaz. Ölen kişinin acısını birinci dereceden ailesi hissetse de bu acının kamuoyunda da yankı bulabilmesi için ciddi bir nedeninin olması gerekir. Risâ ölü kişinin kaybindan dolayı hissedilen duyguların dile getirilmesi olsa da daha ziyade ölünün intikamının alınmasına çağrıdır. Kadın şairelerin risâ söylemede başarılı olmalarının nedeni de bu olsa gerektir. Onlar kadınlıklarının duygusallığını kullanarak erkekleri intikam almaya teşvik etmekte intikam hissi olmayan erkekleri dolaylı olarak korkaklık ya da vefasızlıkla itham etmektedirler.

2.1.1.4.5 Gazel

Kelime olarak g-z-l kökünden *kur yapma, aşk, aşkı dile getiren sözler, cilve aşk şiiri* anlamlarına gelir. Terim olarak “Kadının güzelliğini, yüz çevirmesini, teşvik etmesini, cefa vermesini vs. anlatmaktır”¹⁴⁹. Şairler bu konuyla ilgili olarak bir hayli şiir söylemiş ve bu konuda çeşitli bölümler meydana getirmişlerdir. “eyyâm” genellikle savaş demekse de bazı savaşların kadın yüzünden çıktığı unutulmamalıdır. Nitekim yukarda risâ kısmında örnek olarak verdiğimiz şiirin kendisine söylendiği Şâs isimli çocuğun öldürülme sebebi gece yolculuk esnasında mola verilen yerde çocuğun deveyle ev arasında yıkanması, bu esnada Riyâh isimli adamın karısının çocuğu seyretmesi ve bunu gören Riyâh’ın okunu alarak Şâs’ı öldürmesidir. Aynı zamanda kadın erkeğin bir

¹⁴⁷ Câdelmevlâ, s. 231.

¹⁴⁸ İbnü'l- Esîr, *el- Kâmil fi 't-tarih*, trc., Abdullah Köşe ve dğr., I,578; Câdelmevlâ, s. 208.

¹⁴⁹ Soyyiğit, I, 17.

parçası olduğundan hayatın her yönünde erkekle beraber bulunmaktadır. Dolayısıyla bir takım aşkların, sevgilerin, sevgiliden ayrılıkların, hasret çekmelerin yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Câhiliye döneminde dini ve ahlâkî kayıtlar pek fazla olmadığı için şairler bazen tasvirlerinde çok ileri gitmişler yaptıkları cinsel ilişkiyi şiirlerinde dile getirebilmişlerdir¹⁵⁰. Yine de gazel türü Arap şiirine bir zenginlik katmış ve şairler kadın karşısında hissettiklerini dile getirmişlerdir. Şair Züheyr b. Ebî Sulmâ sevgilisinin ayrılıp gittiği yurdu karşısında duyduğu tahassürü şu şekilde ifade etmiştir:

أَمَّنْ أَوْفَى دِمَّةً لَمْ تَكَلَّمْ بِحَوْمَانَةِ الدَّرَاجِ فَالْمُتَتَّمِ
وَدَارُهَا بِالرَّقَمَتَيْنِ كَانَهَا مَرَايِجِعُ وَشَمِّ فِي نَوَاشِرِ مِعْصَمِ
بِهَا الْعَيْنُ وَالْأَرْأَمُ يَمْشِينَ خَلْفَهُ وَاطْلَاؤُهَا يَنْهَضُ مِنْ كُلِّ مَجْتَمِ
وَقَفْتُ بِهَا مِنْ بَعْدِ عَشْرِينَ حِجَّةً قَلْبًا عَرَفْتُ الدَّارَ بَعْدَ تَوَهَمِ

“Hevmânetu’d- Derrâc’dan Mütessellem’e kadar olan yerlerdeki konuşmayan kalıntılar Ümmü Evfâ’dan (şairin sevgilisi) mı kalmadır?

Onun yurdu ki o iki bahçesiyle bileğin damarlarındaki dövme yerleri gibidir.

Orada yaban öküzleriyle beyaz ceylanlar beraberce yürürler. Onların yavruları her çömeldikleri yerden kalkarlar.

Yirmi yıl sonra orada durdum ve şüphelerden sonra yurdu zorlukla tanıdım”¹⁵¹.

2.1.2 “Eyyâm”a Ait Mesel

Kelime olarak m-s-l kökünden gelen mesel *benzemek* ve *benzer* demektir. Terim olarak “ Bir sözden kesilmiş yahut başlı başına söylenmiş bir sözü benzerlerine değiştirilmeden nakledilmesine denir”¹⁵². Ebû ‘Ubeyde darbimeselle ilgili olarak şöyle demiştir: “Darbimeseller Câhiliye döneminde olsun İslâmî dönemde olsun Arapların hikmetlerinden biriydi. Araplar sözlerini darbimeselle teyit ederlerdi. Çoğunlukla açıkça beyan etmek istemedikleri şeyleri kinaye suretiyle anlatarak maksatlarına ulaşırlar ve darbı meselde üç şeyi cem ederlerdi: Îcâz, mana isabeti, güzel teşbih. Araplar şiirlerini ve sözlerini hikmet-âmiz darbimesellerle süslerlerdi”¹⁵³. Arapların en eski deyim kaynakları, Süleyman (a.s.) ile ilgili olarak Yahudilerden aldıkları deyim ve hikayelerdir¹⁵⁴. Darbı mesellerin en büyük özellikleri bir olay münasebetiyle söylenmiş

¹⁵⁰ *Yedi Askt*, s. 21.

¹⁵¹ *Yedi Askt*, s. 53; Câdelmevlâ, s. 271..

¹⁵² Enis, II, 854.

¹⁵³ M. Fehmî, s. 232.

¹⁵⁴ M. Fehmî, s. 232.

olmaları ve daha sonra bu sözlerin kulaktan kulağa yayılarak umumun malı haline gelmesidir. Arapların günlerinde ismi öne çıkan şahıslar da istidatları ve olayın etkisi oranında düşünce ve birikimlerini birleştirerek o anı anlatan sözler söylemişlerdir. Onların dillerinden dökülen bu cümleler de zamanla onların sözü olmaktan çıkıp millî kültürel miras haline gelmiştir. Eyyâmıla ilgili kitaplarda çeşitli olaylarda söylenmiş sayısız denecek kadar mesel vardır.

Mesellerin Üslubu:

1. Mesellerin üslubu saf Arapça'dır. Arap muhitinde meydana gelmiş, saf ölçüsünü muhafaza etmiştir.
2. Cümle üslupları çeşit çeşittir. Bazen fiil cümlesi bazen de haber cümlesidir. Bazen de emir, nehiy, istifham, taaccub cümlesi vs. şeklindedir.
3. Meseller çoğunlukla az kelimeyle çok ifade demek olan îcaz üslubuna sahiptirler.
4. İfade güzelliğiyle tasvir dikkatine sahiptirler. Genellikle seci'li ve cinaslı ifadelerden oluşur.
5. Lafzî güzelliklerinin yanı sıra manevî güzelliklere de sahiptirler. Mesellerde bedi' ilminin bütün sanatlarını ve güzelliklerini bulmak mümkündür¹⁵⁵.

Biz şimdi çeşitli olaylar üzerine söylenmiş sözlerden bir kaçını, olayını kısaca anlatarak vereceğiz.

1- Kadının birisi yaşlı ve zengin bir adamla evlenir fakat; bir süre sonra anlaşılamayıp ayrılır ve genç birisiyle evlenir. Bu sırada kadının süte ihtiyacı olur ve mevsim de yaz olduğundan süt sadece eski kocasında bulunur. Eski kocasından süt istemeye gidince o süt vermeyi reddedip şöyle der: “الصيف ضيّعت اللبن”= Sen sütü yazın kaybettin”¹⁵⁶.

2- Şı'bu Cebele gününde şaire Dahtanûs, Beni Temîm'in eşrafından olup kabilenin bayrağını bırakıp kaçan Nu'man b. Kahves'i hicvettiği şiirinde söylediği şu beyit darbimesel olmuştur:

فخر البغيّ بخدج ربّتها إذا ما الناس استقلّوا

İnsanlar gittikleri zaman fahişenin gururu efendisinin hevdeci olur”¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Mahmûd İsmâ'il Sînî ve dğr., *Mu'cemu'l- emsâli'l- 'Arabiyye*, s. sîn (Mukaddime)

¹⁵⁶ Sînî, s. 137.

¹⁵⁷ Câdelmevlâ, s. 364.

3- Şair İmruu'l- Kays Yemen de Demmûn denen yerde arkadaşlarıyla beraber içki içip eğlenirken babasının öldürüldüğü haberi kendisine ulaştırılınca şöyle demiştir:

تَطاول الليلُ علينا دَمَوْنَ دمونُ إننا مَعشَرٌ يَمائُونُ
وإننا لِقومنا مُحِيتُونُ

“Demmûn’da gece bize uzun geldi.

Ey Demmûn biz Yemenlileriz ve biz kavmimizi severiz”

Sonra şöyle demiştir: “Beni küçüklüğümde kaybetti. Büyüyünce kanını boynuma yıktı. Bu gece sabahlayayım, yarın bir daha içmek yok. Bu gün şarap yarın iş vardır. = (اليومَ خمرٌ و غدا أمرٌ)”¹⁵⁸. Onun bu sözü mesel haline gelmiştir.

4- Nefravât gününde casuslar gelip Useyd b. Cuzeyme’ye o da kardeşi Züheyr’e ‘Âmir oğullarının atlarını ve mızraklarını kalabalık bir şekilde gördüğünü söyleyince Züheyr: “كل ازب ثُور = Bütün gür kaşlılar ürküp kaçıcıdır” demiştir. Bu söz darbimesel haline gelmiştir. Bu sözün bu şekilde söylenmesinin sebebi kaşı gür olan atların kaşlarına rüzgar değince ürküp kaçmak istemeleridir¹⁵⁹.

5- Külfe b. Malik oğullarından, kendilerini elin boğumlarına benzettikleri için onlara Berâcime denilen beş kişilik gruptan birisi, Umâre denen yere gelip orada hendek kazdırarak içinde ateş yaktıran ve sonra da suçluları o ateşe atıp yakan ‘Amr b. Hind’in yaktığı ateşten çıkan dumanı görünce yemek ateşi sanıp yanına geldi. ‘Amr ona: “Seni buraya ne getirdi?” diye sordu. O da: “Yemek sevgisi. Üç gündür bir şey yemedim. Dumanı görünce yemek dumanı zannettim” diye karşılık verdi. Amr: “Kimdensin?” diye sordu. O da: “Beracime’den” diye cevap verdi. Bunun üzerine Amr: (إنَّ الشَّقِيَّ وافِدٌ) “Bahtsız kişi Beracime’den gelendir” dedi ve onu ateşe attı. Bu söz mesel oldu¹⁶⁰.

6- Asıl adı Vâil olan Küleyb b. Rebia, Arap kabilelerini emri altında toplayınca onlara son derece baskıcı davranmaya başlamış, emri olmadan herhangi bir şey yapmalarını yasaklamıştı. Bütün otlakları kendi merası ilan ediyor, ondan izinsiz oralarda hayvan otlatılmasını yasaklıyordu. Oturduğu zaman kimse önünden geçemiyordu. Onun devesiyle başka deve otlatılamıyor, ateşiyle başkası ateş yakamıyordu. Yanına aldığı bir köpek yavrusuyla otlaklara iner, yavrunun havlama

¹⁵⁸ Ebu’l- Fazl Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri el-Meydânî, *Mecma’u’l –emsâl*, II, 417.

¹⁵⁹ Ebû ‘Ubeyde, II, 111

¹⁶⁰ Câdelmevlâ, s. 104.

sesinin duyulacağı alana ondan izinsiz girilmesini yasaklardı. Bu durumla ilgili şu deyim söylenmiştir: “أعزّ من كليب وائل - Vâil’in eniğinden daha güçlü”¹⁶¹.

Arap dilinde kullanılan deyimlerin büyük kısmı bu ve bundan önceki dönemlerde oluşturulmuştur. İslam sonrası dönemde meydana getirilen deyim sayısı önceye oranla çok azdır. Biz burada sadece birkaç örnek vermekle yetiniyoruz.

2.1.3 “Eyyâm”a Ait Hitâbe

Hitabet terim olarak “Kalpleri fethetme ve ikna etmeye dayalı, topluluğa konuşma sanatıdır.” Dinleyicilerin kalplerini fethedip onları delille ikna eden kişiye de hatip denir¹⁶². Hitabet konuşma sanatıdır. İnsanlar üzerinde arzulan etkinin sağlanması ve istenen hedefin gerçekleştirilebilmesi için kelimeleri yerli yerinde kullanılması gerekir. Muhatabın aklî ve kültürel seviyesi ayrıca o anda içinde bulunduğu haleti rûhiyesi gözetilmeli hitabın dozu ve şekli buna göre ayarlanmalıdır.

Cahiliye döneminde savaşa çağırma ve teşvik için kahramanlık ve yiğitlik, yurdunu ve kabilesini savunmak için savunma ve barış, hakimin ya da devlet başkanının önünde fahr, insanları dünyadan el çekmeye ve ahiret işleriyle meşgul olmaya çağıran zühd, bilinmeyen bir konuyla ilgili söylenen kehanet, evlilik esnasında söylenen evlilik, ölen kişinin ardından söylenen ölüm ve ölümünün yaklaştığını hissedenlerin söylediği vasiyet hitabeti gibi hitabet çeşitleri vardı¹⁶³.

Sözünden başka bir sermayesi bulunmayan Câhiliye Arap’ı şiirde olduğu gibi hitabette de ustaydı. İnsanları bir iş yapmaya teşvik edebilmek için dilin bütün gücünden yararlanırlar, kendi meziyetlerini ve mefahirlerini her türlü yarışmada, sohbetlerde, toplantı yerlerinde anlatırlardı. Konuşurken başlarında sarık bulunur ellerindeki yayı yere dayayarak dinleyicilere hitap ederlerdi. Bazen binekleri üzerinde oturarak hitap ettikleri de olurdu. Genellikle hatipler şair çıkan kabilelerden çıkarlardı. Farsların hitabet ehli olmaları ve aynı zamanda Yemen’de oturuyor olmaları nedeniyle Yemen’den çok hatip çıkmıştır¹⁶⁴.

Hatipler fasih ve belîğ bir şekilde hitabette bulunurlardı. Onlar okuma yazma bilmezlerdi. Gençlerini, çevre kabile ve devletlere elçi olarak göndermeye olan ihtiyaçları sebebiyle küçük yaştan itibaren hitabete alıştırırlardı. Mertebe olarak şair

¹⁶¹ el-Meydânî, II, 42; Câdelmevlâ, s. 143.

¹⁶² Soyyiğit, I, 62.

¹⁶³ Fâhûrî, s. 117.

¹⁶⁴ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi 'l- lugati 'l- 'Arabiyye*, I, 163

hatipten önce gelirdi fakat; İslâm gelince hatibe olan ihtiyacın artması nedeniyle hatip öne geçti.

Zû Kâr gününde Bekr oğullarının başlarına lider seçtikleri Hanzala b. Sa'lebe b. Seyyâr el-İclî, kavmine şöyle hitap etmiştir:

“Ben savaştan başka çıkar yol görmüyorum. Bir kişinin mertçe ölmesi aşağıca yaşamasından iyidir. Eğer siz ellerinizle teslim olursanız öldürölürsünüz ve çocuklarınız esir edilir. Kaçarsanız susuzluk sizi öldürür. Temîmliler size yetişip sizi helak eder. Biliniz ki siz Melikle harp halindesiniz!”¹⁶⁵

İkinci Külâb gününde Eksem b. Sayfî kavmine şu şekilde hitap ederek tavsiyede bulunmuştur: “Tavsiyelerimi tutun, sakın kadınları savaş safına sokmayın; zira seviyesi düşük kötü kişi kendi kurtuluşunu namus ve harîmini terk etmekte görür. Başınızda bulunan emirlerinize karşı fazla ihtilaf çıkarmayın. Savaş esnasında fazla bağırıp çağırmayın; zira bu korkaklıktan ileri gelir. Şüphesiz ki kişi acizdir. En aptalca hareket haktan ayrılmaktır. En akıllı ve zekice hareket ise takvadır. Fikir birliği içerisinde olun; zira birlik içerisinde olmak topluluğu kuvvetlendirir. Ayrılık ve ihtilaftan uzak durun; çünkü ihtilafa düşenler birlik içerisinde olamazlar. Çok savsaklamayın, fakat acelecilik de etmeyin; zira bu ikisi arasında en sağlam yol temkinli ve ağır hareket etmektir. Öyle acelecilikler vardır ki sonu gecikmeyle neticelenir. Bir kardeşin sana üstünlük ve ululuk taslarsa, ona karşı alçak gönüllü ol. Kaplan derilerini giyiniş savaşa çıkın, gece karanlığını bekleyin ve bütün gece yürüyün; zira gece tehlike ve şerleri gizlemeye daha müsaittir. Sabır ve sebat göstermek, kuvvetli ve güçlü olmaktan daha iyidir. En mutlu zafer, esirleri çok olan zaferdir. En hayırlı ganimet ise maldır. Savaş esnasında ölümden korkmayın, çünkü ölüm arkanızdadır. Savaş esnasında yaşama sevgisine kapılmak hatadır. Emirlerinizin en hayırlılarından birisi ise, Temim b. Abdumenât b. ‘Udd oğullarından Nu‘man b. Mâlik b. Hâris b. Cessâs’tır”¹⁶⁶.

Amr b. Kulsûm şu şekilde hitabede bulunmuştur:

“Kişinin kendini tezkiye etmeyi terk etmesinden, onun faziletini daha doğru haber veren şey yoktur. Onun arkadaşlarına rağbetiyle onlara itimat etmesi ve mukaddes

¹⁶⁵ Ebû ‘Ubeyde, II, 492.

¹⁶⁶ İbnü'l- Esîr, I, 594.

saydığı değerlere karşı onlara güvenmesinden daha doğru hiçbir şey arkadaşlarını tezkiye etmesini ifade edemez.”¹⁶⁷

2.2 “Eyyâm” Döneminde Önem ve Etkisi Olan Şâir ve Edipler

“Eyyâm” döneminde yaşamış bir hayli sayıda şâir ve edip vardır. Hemen hemen her kabilenin bir şairi olduğu düşünülürse bu sayının ne demek olduğu daha iyi anlaşılmış olur. Göçebe hayatı yaşayıp devlet idaresi ve şuurundan yoksun olan Arapların kendi aralarında meydana gelen olaylarda her kabilenin kendi hukukunu savunacak, övünç kaynaklarını anlatacak, düşmanlarına sözle de olsa saldırıp intikam alacak bir sözcüsünün olması gerekir. İşte bu sözcülük görevi de şairlere düştüğünden her kabile bir şaire sahip olma ihtiyacı hissediyordu. Biz burada “eyyâm” üzerinde etkisi olan ve varlığıyla olaylara yön verip anlam katan şair ve ediplerden sadece bir kaçını zikredeceğiz.

2.2.1 Mühelhil

Asıl adı Ebû Leylâ ‘Adiy b. Rabî’a olup Tağlib oğullarındandır. Şair İmruülkays’ın dayısı, şair Amr b. Kulsûm’un anne tarafından dedesidir. Küçüklüğünde kadınlarla oturup kalkmaya ve onlarla konuşmaya düşkünlüğünden dolayı kardeşi Kuleyb tarafından kendisine “زير النساء” kadınları çokça ziyaret eden, kötülük yapmaksızın onlarla oturmayı ve konuşmayı seven, kadınlara düşkün”¹⁶⁸ lakabı takılmıştır. Besûs gününde kardeşi Kuleyb öldürülünce ona ağıtlar yakmış ve onun intikamını almak için yaklaşık kırk yıl süreyle Bekr oğullarıyla savaşmıştır. Bu süre zarfında başta fahr ve hamâse olmak üzere çeşitli dallarda şiir söylemiştir. Kendisine şiiri ince okumasından dolayı Mühelhil denmiştir. Denildiğine göre ilk defa kasîde tarzında şiir söyleyen de odur. Sonra kasîdeyi İmruu’l- Kays muhkemleştirmiştir¹⁶⁹. Mühelhil yaklaşık m. 531’de vefat etmiştir¹⁷⁰.

2.2.2 İmruülkays

Esed oğullarına reislik eden Hucr b. Hâris’in en küçük oğludur. Necd’de doğmuş sonra bir grup arkadaşıyla gezip dolaşmayı adet edinmiştir. Onu bu sefahate ve şiir söylemeye düşkünlüğü babası tarafından kovulmasına sebep olmuştur.

¹⁶⁷ Ebû Osman ‘Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve’t-tehyîn*, s. 283.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, IV, 336; Enîs, I, 406.

¹⁶⁹ Sancak, s. 156.

¹⁷⁰ Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi ‘l-lugati ‘l-‘Arabiyye.*, I, 120; ‘Ömer Ferrûh, I, 110.

Babasının Esed oğulları tarafından öldürölme haberi kendisine Demmûn'da içki aleminde iken ulaştırılınca içki içmeye devam etmiş ve o günden sonra babasının intikamını almadan bir daha içki içmeme, koku sürünmeme ve kadınlara yaklaşmama şeklinde bilinen Arapların adeti olan yeminle yemin etmiş ve babasının intikamını almak için komşularından yardım istemeye başlamıştır. Toplayabildiği yardımla maksadına ulaşamayan İmruülkays, bu sefer yardım istemek üzere Bizans imparatoruna gitmiş, aldığı yardımla dönerken Esed oğullarından birisi imparatoru kandırıp ona, "İmruülkays'ın sefih birisi olduğunu, Araplar arasında imparatorun kızıyla aşk yaşadığını yaydığını" söylemesi üzerine imparator ona zehirli bir elbise göndermiş ve bu elbiseyi giymesini istemiştir. Elbiseyi giyen İmruülkays Ankara yakınlarında m.540 tarihinde ölmüş ve oraya defnedilmiştir. Kendisi Arapların en ünlü şairlerindendir. Güvenilirliği hakkında birtakım şüphe ve eleştiriler bulunan mu'allakat-ı seb'adan birisi ona aittir¹⁷¹.

2.2.3 Amr b. Kulsûm

Tağlib oğullarındandır. Annesi ünlü şair Mühelhil'in kızıdır. Küçük yaşta kavminin başına geçmiş ve onları idare etmiştir. Son derece cesur, cengaver, hamiyet sahibi, kendini beğenmiş birisiydi. Amr b. Kulsûm Hîre meliki Amr b. Hind'i ziyaret eder, ona şiir söyler fakat onu övmezdi. Daha sonra Amr'la aralarında meydana gelen bir takım olaylardan dolayı Amr'ın başını kesmiştir.

Yüz elli yıl yaşadığı söylenen Amr b. Kulsûm'un mu'allakası folklorik bir değere sahiptir. Bu muallakasinda Arapların dini yaşayışları, gelenekleri, sanatları, raksları, savaş atları vb. konulardan bahsetmektedir¹⁷².

2.2.4 Züheyr b. Ebî Sulmâ

Baba tarafından Müzeyne kabilesine mensup olmakla beraber hayatını annesinin kabilesi 'Abdul'uzzâ oğulları arasında geçirmiştir. Müreffeh bir aile içinde yetişmiş ve şiir yeteneğiyle meşhur olmuştur¹⁷³.

İmruülkays 'ın üslûp ve fikirleri çıkarma ve manaları güzelleştirmeye meşhur olmasına karşılık Züheyr şiirinde zengin hikmet, çok mesel ve medh gücüyle meşhur olmuştur. Hiç kimseyi onda olmayan şeyle methetmez, kaba ve çirkin sözden kaçınırdı. Yüce bir ahlak, olgun bir nefis, genişlik ve hilm sahibiydi. Kavmi onu kendilerine

¹⁷¹ Corcî Zeydân, *Târîhu âdabi 'l-lugati 'l-'Arabiyye*, I, 98; Ferrûh, 116; Blachère, s. 292.

¹⁷² Muharrem Çelebi, "Amr b. Kulsûm", *DİA*, III, 85.

¹⁷³ Blachère, s. 299.

başkan yapmışlardı ve malı mülkü çoğalmıştı¹⁷⁴. Dâhis ve Gabrâ gününe katılmış ve söylediği kasidesinde¹⁷⁵ geçtiği üzere Hâris b. 'Avf'la Herim b. Sinan'ı iki kabile arasında sulh sağlamalarından dolayı övmüştür. Onun şiiri Resûlullah'ın (s.a.s) ve Hz. Ömer'in takdirini kazanmıştır¹⁷⁶.

Züheyr b. Ebî Sulmâ yaklaşık m. 615 yılında vefat etmiştir.

2.2.5 'Abduyagûs

İsmi 'Abduyagûs b. Salâe olup Hâris oğulları kabilesindendir. 'Abduyagûs büyük cüsseli, yakışıklı, cömert, kahraman ve kavmi arasında hatırı sayılır birisiydi. İkinci Külab gününde Temim oğullarına karşı kavmini yönetmiş ve o gün esir alınıp m. 613'de öldürülmüştür. 'Abduyagûs, şairlerin ileri gelenlerindendir. Öldürüldüğü gün söylediği kasidenin giriş kısmı daha önce¹⁷⁷ zikredilmiştir¹⁷⁸.

2.2.6 Kays b. Hatîm

Evs kabilesine mensup kahraman bir şairdir. Küçük yaştayken babasını 'Abd Kays kabilesinden birisi öldürdü. Aynı şekilde dedesi 'Adiy de öldürüldü. Kays babasının ve dedesinin intikamının peşine düştü ve bir süre sonra buna muvaffak oldu ve babasının katilini Yesrib'de (Medine), dedesinin katilini de Zû'l-Mecâz'da öldürdü¹⁷⁹.

Kendi kabilesiyle Hazreç kabilesi arasında savaş çıkınca kılıcı ve diliyle kabilesini savunmuştur. Medine'ye İslam dini ulaşınca Peygamberimiz kendisine tebliğde bulunmuş, fakat o bunu reddetmiştir.

Kays hicretten önce m. 620 öldürülmüştür¹⁸⁰. Onun Bu'as gününde söylemiş olduğu:

أُتَعْرِفُ رَسْمًا كَالطَّرَادِ الْمَذَاهِبِ لَعِمْرَةَ وَحْشًا غَيْرَ مَوْقِفٍ رَاكِبِ
دِيَارَ الَّتِي كَانَتْ وَنَحْنُ عَلَيَّ مَيِّ تَحَلَّ بِهَا لَوْلَا نَجَاءُ النَّجَائِبِ

"Kimsenin olmadığı bir yerde 'Amre'ye (sevgilisi) ait üzeri altın yaldızlı hatla çizilmiş deri gibi ev kalıntılarını biliyor musun?

¹⁷⁴ Ferrûh, I, 101.

¹⁷⁵ Bk. burada, s.43.

¹⁷⁶ Blachère, s. 300; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, *Züheyr b. Ebî Sulmâ ve Edebî Kişiliği*, basılmamış doktora tezi, Erzurum 1982.

¹⁷⁷ Bk. burada, s. 60.

¹⁷⁸ Corcî Zeydân, I, 121; Ferrûh, I, 205.

¹⁷⁹ Ferrûh, I, 205.

¹⁸⁰ Blachère, s.343.

Orası öyle bir yurttur ki, biz Mina'da iken asil develerin hızı olmasaydı,(onu götürmeseydi) o, orada konaklıyor olacaktı”¹⁸¹ şeklinde başlayan şiirini peygamberimiz okutup dinlemiştir.

2.2.7 Eksem b. Sayfî:

Eksem b. Sayfî, Hicazlıdır ve Arap hekimlerinden (bilge) birisidir. Söylendiğine göre melik ve ileri gelen kabile reislerine onu ziyaret edip onun hikmet ve nasihatlarını dinliyorlardı. İslâm'a yetiştiği halde kabul etmemiş ve hicretten 10 yıl önce m.612 yılında ölmüştür. Eksem son derece belîğ konuşan hatiplerden ve ileri gelen idarecilerdendir. İsmi, görüşünün asilliğiyle darbimesel haline gelmiştir¹⁸².

2.3 “Eyyâm” Mahsullerinin Edebî ve Sanat Yönü

Edebi sanatlara karşı belki de hiçbir millet Araplar kadar heyecanlı takdir tezahürlerine sahip değildir ve hiçbir halk zümresi yazılı yahut sözlü hitap yoluyla onlar kadar tahrik edilemez. Hemen hemen hiçbir dil onu kullananların şuurları üzerinde Arapça kadar mukavemet edilemeyen bir tesir kudretine sahip değildir. Bağdat, Şam ve Kahire'de günümüzde tertiplenen toplantılara gelen dinleyici toplulukları, tam nüfuz edemeseler de, okunan şiir ve klasik Arapça'dan yapılan hitabeler neticesi son derece heyecanlanmaktadırlar. Şiirin vezni, kafiyesi ve musikisi onlar üzerinde bir “sihr-i helal=meşru sihir” tesiri meydana getirmektedir¹⁸³.

Tipik Sâmil ve Araplar kendilerine has pek büyük bir sanat geliştirmemişlerdir. Onlardaki sanatkarlık tabiatı dilleri yoluyla tezahür etmiştir. Greklerin Heykel ve mimarileri, İbranilerin ilahilerine (mezmur) karşılık Arapların mefâhiri kasîdeleridir. Câhiliye devrinde: 1-Belâgat, 2-Okçuluk, 3-At binme olgun insan sayılmanın temel vasfı sayılmıştır. Araplar, Arapça'nın yapısına uygun olarak veciz, nâfi' ve nûkteli konuşma tarzını benimsemiş ve bunu kendilerine uygun görmüşlerdir. İslâm dini de bu tarz konuşma yapısına vurgu yapmış ve Kur'an-ı Kerîm 'in en büyük özelliği vecizliği yani belâgat yapısındaki eşsizliği olmuştur¹⁸⁴. Kur'an'ın belâgatına cevap vermekten aciz olan müşrik Araplar onu kabul ve teslim etmekten başka çıkar yol bulamamışlardır. Yine Kur'an'ın üslubundaki etkileyici güç dinleyenleri hayret ve takdir duyguları

¹⁸¹ Câdelmevlâ, s. 79.

¹⁸² Ferrûh, I, 201.

¹⁸³ Hitti, I, 136.

¹⁸⁴ Hitti, I, 136.

içerisinde bırakmış, cihanı fethe çıkan İslâm orduları kendilerindeki bu fetih ruhunu Kur'an'ın büyüleyici ve etkileyici üslubundan almışlardır.

“Eyyâm” hikayeleri, İslam'dan önceki 200 yıllık döneme ait tarihi olayların ve bu olaylar esnasında meydana gelen çeşitli vesilelerle söylenen edebi materyalin anlatılmasından ibarettir. Bu olaylar daha sonra bulunabildiği ölçüde başka kaynaklarla karşılaştırılmış ve farklı yanları ortaya çıkarılmıştır. Mesela Zebbâ hikayesi diğer kaynaklarla karşılaştırılmış ve bir takım farklılıklar tespit edilmiştir¹⁸⁵. Bunun yanında “eyyâm”da adı geçen olayların bir çoğunu ikinci bir kaynakla te'yid imkanı yoktur ve biz orada anlatılanları bir tarihi kaynak olarak kabul etmek zorundayız.

“Eyyâm” tamamen hayal ürünü masallar topluluğu olmadığından orada aşırı abartmalar, son derece olağanüstü olaylar anlatılmaz. Sadece olayın akışı ve bu arada meydana gelen şeyler dile getirilir. Bu açıdan “eyyâm” sade bir anlatım türüne örneklik teşkil eder. Diğer taraftan “eyyâm” sebebiyle söylenilen hitabe ve deyimler özellikle şiirler Arap dilinin ifade gücünü bulmasında büyük rolü olmuş, önemini kaybetmeyen son derece yüksek dereceli edebi materyaldir. Devrin yapısı gereği sözlü materyali meydana getirmede başvurulacak bir kriter olmamasına rağmen o devirde söylenen hitabe, şiir, mesel vs. sonraki devir için dilin özelliklerini ve yapısını belirlemede ölçü olmuş hatta daha sonra Arapça'nın diğer dillerle karışması neticesi o devirde meydana gelen dil materyali makbul sayılmamış, Câhiliye dönemi materyali birinci dereceden kaynak olarak kalmıştır. Olaylar esnasında şekli tam olarak belirlenmemiş olsa da çeşitli adlar altında şiirler söyleniyordu. Yağma ve talandan arta kalan dönemlerde düzenlenen panayırarda otorite bir kişinin hakemliği altında şiir yarışmaları yapılıyor ve birinci gelen şiir ilan ediliyordu. Bu tür yarışmalarda herhangi bir kabileye mensup bir şairin başarılı olması o kabile için çok müspet bir etki yapıyor ve kabilenin saygınlık ve şöhreti artıyordu.

“Eyyâm” dönemine ait materyal çeşitli açılardan incelenebilir. Mesela şiirleri ele alacak olursak bunların risa, fahr, medhiye, hiciv vb. başlıklar altında söylendiğini görürüz. Bu şiirleri ayrıca belâgat kuralları açısından inceleyecek olursak bu yönde de şiirlerin zenginliği ortaya çıkar. Mesela şair Alkame b. 'Abede'nin Halîme gününde esir düşen kardeşi Ş'es b. 'Abede'yi kurtarmak içi söylemiş olduğu kasidede geçen şiirde¹⁸⁶

¹⁸⁵ el-Beyâtî, I, 78.

¹⁸⁶ Bk. burada, s.64.

iltifat sanatı vardır. Yine bu dönemde söylenen şiir, hitabe, deyim vb. edebî materyalde daha sonra bu materyal incelenerek meydana getirilen dil bilimleri için sayısız derecede malzeme vardır. Daha sonra ayrıntılı olarak da inceleyeceğimiz üzere bütün dil bilimleri bu dönemden beslenmesi bir yana varlıklarını bu döneme borçludur. “Eyyâm” hikayeleri sadece dil kaynağı olarak kalmamış aynı zamanda Arapların düşünce tarzları, inançları, hayatlarında yer eden şeyler, binekleri, hayat şartları, hayat anlayışları, geçmiş döneme ait hikayeler vb. bir çok alanda Araplar için temel kaynak görevi görmüştür. Kısacası “eyyâm”, Arab’ın bütün kültürel değerlerinin toplandığı dîvandır. Eğer “eyyâm” nedeniyle meydana getirilen kültürel materyal olmasaydı sözünü ettiğimiz konuların hiç birisinden haberdar olamayacaktık.

“Eyyâm” hikayeleri sözlü kültürel materyal olmasının yanında ayrıca bir milletin bütün temel değerlerini aktarması yönünden de sonraki dönemlere ışık tutmuş ve gerek gençler gerekse yetişkinler için tabir caizse bir gelenek ve ahlak okulu görevi görmüştür. Arap milleti bu hikayelerle büyümüş ve ruhunu bunlarla şekillendirmiştir. Bu hikayelerde karşılaştığı mefahiri kendisine örnek almış ve burada yerilen özellik ve hareketlerden uzak durmaya çalışmıştır. İmruülkays ve Sa’luk’lar gibi istisnalar çıkmışsa da bunlar toplumun dışına itilmiş ve toplum değerlerine aykırı hareket etmelerinin cezalarını böylece ödemişlerdir. Hülâsa “eyyâm”da çerçevesi çizilen inanç, kültür ve ahlak anlayışı toplumun hayat anlayışının temelini oluşturmuş ve toplum bu anlayış doğrultusunda şekillendirilmiştir.

2.4 “Eyyâm”ın Edebî Mahsullerinin Arap Dili ve Kültürüne Katkısı

2.4.1 Sarf İlminin (Biçimbilim) Kaidelerinin Tespit ve Tedvinine Katkısı

Araplar göçebe olarak yaşayan ve çöl gibi dünyaya kapalı bir bölgeyi kendilerine vatan olarak seçen bir millet olduklarından bir çok konuda olduğu gibi dil kaidelerinin tespit ve tedvini konusunda da geri kalmış kendilerine muasır diğer milletlerin dille ilgili tespit ve tedvinlerinden yararlanmasını bilip dillerini en azından mevcut şekliyle zapt altına alamamışlardır. Okuma yazma oranı çok düşük olduğu kadar var olan okur yazarlar da sadece bazı şairlerin şiirlerini ve güncel ihtiyaçlardan meydana gelen bir takım şeyleri yazmaktan ileri geçememişlerdir. Erken devir için Arapların hayatında en büyük etki ve dönüşümü sağlayan olay şüphesiz Kur’an’ın gelmesi olmuştur. Daha önce bir anarşi ve dağınıklık içinde olan Arap hayatı İslam’ın intişarıyla birden büyük bir değişim geçirmiş ve zamanın medeni dünyasıyla at başı koşturmak bir yana onların kısa

zamanda önüne geçip önderlik etmiştir. İslam sonrası en büyük ihtiyaç Kur'an'ın yazılması bunun yapılabilmesi için de dil kaidelerinin tespit ve tedvini olmuştur. Bu kaidelerin tespiti için ilk akla gelen kaynak çoğunluğunu bizim bu çalışmamızın konusunu teşkil eden “eyyâm” nedeniyle söylenen şiir, hitabe ve mesellerle bu olayların dışında meydana getirilen sözlü kültürel materyal olmuştur. İslâm sonrası dönemde de bir takım materyal meydana gelmiş olsa da İslam'ın hızla inkişafı sonucu meydana gelen başka milletlerle karışım bu malzeme üzerinde de etkisini göstermiş ve bu kültürel materyale başka dillerden karışma ihtimali olabileceği endişesiyle güvenilir olarak bakılmamış, bir çok konuda olduğu gibi sarf konusunda da ilk akla gelen kaynak İslâm öncesi dönem materyali olmuştur. Bu materyalin de çoğunluğunu “eyyâm” dolayısıyla söylenen dil materyali oluşturduğundan ilk kaynak bu materyal olmuştur.

“Eyyâm” nedeniyle söylenen şiir ve mesellerin bir kısmı çeşitli gramer kitaplarında çeşitli konularla ilgili *mahall-i şâhit* olarak kullanılsa da bu materyalin hepsi saf dil malzemesi olduğundan her kelime ve cümlesi birer kaynak olarak kullanılabilir. Bu nedenle biz de önce bir şiiri ele alıp bu şiiri sarf –biçimbilim-yönünden bir bütün olarak inceleyecek daha sonra da çeşitli konularla ilgili şahit olarak getirilen şiirleri inceleyeceğiz.

Birinci Külâb gününde kardeşi Şurahbil'in öldürülmesi üzerine onu öldürenleri ayıplamak için şair İmru'lkays şöyle demiştir:

أَحْضَلُّ لَوْ حَامَيْتُمْ وَكُرَّمْتُمْ	لَأَثَيْتُ خَيْرًا صَادِقًا وَلِلْأَرْضَانِي
وَلَكِنْ أَبِي خَدَلَاكُمْ فَاقْتَضَحْتُمْ	وَحَبَّيْتُمْ مِنْ سَعْيِكُمْ كُلَّ إِحْسَانِ
وَقَدْ كَانَ أَصْفَاكُمْ بِأَخْلَصِ وَدَّةٍ	عَلِي غَيْرِكُمْ فَكُنْتُمْ شَرًّا خُلْصَانِ

“Ey Hanzala! Eğer müdafaa edip asil davransaydınız ben doğru bir hayırla sizi överdim ve bu beni razı ederdi.

Fakat başarısızlığınız sizinle olmaya directti ve rezil oldunuz. Çabanızla bütün ihsanı berbat ettiniz.

O (Şurahbil) en katıksız sevgisiyle sizin sizden başkalarına karşı en durunuz, siz ise samimi dostların en şerlileri idiniz”¹⁸⁷.

Bu şiirde (حَامَيْتُمْ) kelimesi (حمي) kökünden mufaale babından mazi fiil, (كُرَّمْتُمْ) kelimesi 5. babdan mâzi fiil, (أَثَيْتُ) kelimesi (ثي) kökünden if'al babından mazi fiil, (

¹⁸⁷ Ebû 'Ubeyde, II, 63.

(أَرْضِي) kelimesi ism-i tafdil, (صَادِق) kelimesi (صَدَق) kökünden ism-i fail, (خَيْر) kelimesi (رَضِيَ) kökünden ifal babında mazi fiil, (أَلْبِي) kelimesi 2. babdan mazi fiil, (فَضَح) kökünden (افْتَضَحْتُمْ) kelimesi 1. bab (خَذَل) kökünden mastar, (سَعَى) kelimesi (سَعَى) kökünden ifti'al babından mazi fiil, (خَبِثْتُمْ) kelimesi 5. babdan mazi fiil, (أَصْفَى) kökünden mastar, (إِحْسَان) kelimesi (حَسَن) kökünden if'al babından mastar, (أَخْلَص) kökünden (أَخْلَص) kökünden if'al babından mazi fiil, (صَفَى) kökünden ism-i tafdil, (وَدَّ) kelimesi (وَدَّ) kökünden mastar, (كُنْتُمْ) kelimesi 1. babdan ecvef mazi fiil, (خَلَص) kökünden (خَلَص) kökünden isim.

Yine şair 'Abd Yeğûs ikinci Külâb gününde bir yandan bilek damarı kesilip bir yandan da içki içirilerek öldürülmesi esnasında söylediği kasîdede şöyle demiştir:

ألا لا تلوماني كفي اللوم ما بيا	فما لكما في اللوم نفع و لا ليا
ألم تعلم أن الملامة نفعها	قليل و ما لومي أخي من شماليا
فيا راكبا إما عرضت فبلغن	نداماي من نجران أن لا تلاقيا
أبا كرب و الأيهمين كليهما	وقيسا بأعلي حضر موت اليمانيا
جزى الله قومي بالكلاب ملامة	صريحهم و الآخرين المواليا

“Dikkat! Beni kınamayın! Başıma gelenler bana kınama olarak yeter. Ne size ne de bana kınamanın faydası yoktur.

Bilmiyor musunuz ki, kınamanın faydası azdır; zaten bir kardeşimi kınamak da tabiatımdan değildir.

Ey yolcu! Eğer Arûz'a (Mekke, Medine) yolun düşerse Necrân'daki benim nedimlerime, bir daha Ebû Kerib, iki Eyhem* ve Yemen'e ait Hadramevt'in üst kısımlarında bulunan Kays'a kavuşamayacağımı söyle.

Allah benim kavmimin açık kalplilerini ve diğer müttefiklerini Külâb gününden dolayı azarlamayla cezalandırsın”¹⁸⁸.

Bu kasîdeden yukarıda yaptığımız alıntıda; (لا تلوما) kelimesi (لام) kökünden 1. babdan ecvef ve nehyi hazır fiil, (كفي) kelimesi 2. babdan mazi nakıs fiil, (اللوم) kelimesi (لم تعلم) meczûm muzârı kökünden mastar, (نفع) kökünden mastar, (نفع) kelimesi (نفع) kökünden mastar, (لام) kökünden mastar.

* Esved b. Alkame ve 'Abdu'l- Mesîh b. Ebyad.

¹⁸⁸ Ebû 'Ubeyde, II, 85; İbn 'Abdurabbih, VI, 73; Câdelmevlâ, s. 129.

fiil, (ملامة) kelimesi (لام) kökünden mastar, (قليل) kelimesi (قَلَّ) kökünden sıfatı müşebbehe, (راكب) kelimesi (رَكِبَ) kökünden ismi fail, (عرضت) kelimesi 2.babdan mazi fiil ve fail, (بلغ) kelimesi (بَلَغَ) kökünden tef'îl babından emir, (ن) harfî te'kid nunu, (ندامي) kelimesi (نَدِمَ) kelimesinin çoğulu, (تلاقيا) kelimesi (لَقِيَ) kökünden tefâ'ul babından mastar, (أعلى) kelimesi (علا) kökünden ism-i tafdil, (جزي) kelimesi mazi fiil, (ملامة) kelimesi mastar (صریح) kelimesi sıfatı müşebbehe.

Yukarıda yaptığımız kısa incelemeden de anlaşılacağı üzere “eyyâm” dönemi materyalini tek tek ele alıp incelediğimiz zaman sayısız miktarda sarf bilgisi malzemesi elde etmek mümkündür. Bu şekilde ele alınan materyal, yeterli inceleme sonucu istenen bilgi elde edilmiş ve morfoloji bilgisi meydana getirilmiştir. Görüldüğü üzere sadece bir şairin dîvanı bile ele alınıp incelenecek olursa bundan bütün sarf konularını tespit edip ortaya çıkaracak malzeme bulmak mümkündür.

2.4.2 Nahiv (Sözdizimi) İlminin Kaidelerinin Tespit ve Tedvinine Katkısı

“Eyyâm” materyalinin biçimbilim üzerinde etkisi olduğu kadar nahiv ilminin tespit ve tedvininde de etkisi oldukça fazladır. Nahiv ilminin ilk tedvin edicisi sayılan Ebu'l- Esved ed-Düeli'nin kendisi dilin henüz bozulma aşamasında yaşayan ve dili iyi bilen saf Araplardan olsa da yine de eski dönem materyalini kullanmak durumunda kalmıştır. Çünkü eğitim görmemiş bir insanın her konuda yeterli bilgi ve materyale sahip olması mümkün değildir.

Şair İmruülkays 'ın söylediği şiirden yapılan iktibasta,¹⁸⁹ (أَحْظَلُ) kelimesindeki hemzenin nidâ edatı, (حَظْلُ) kelimesinin de münâdâ, (لَوْ)'in cezmetmeyen ve mazi fiilin başına ta'lîl için gelen şart edatı, (حَامِيتُمْ) kelimesinin şart fiili, (وَ) harfinin atıf edatı, (كَرِمْتُمْ) mazi fiilinin failiyle beraber matuf, (لَأَتْتِيَنَّكَ) kelimesindeki lam harfinin te'kid harfi, (صَادِقٌ) fiilinin failiyle beraber ceza fiili, (خَيْرًا) kelimesinin mef'ulun bih, (نِي) kelimesinin sıfat, (وَ) harfinin atıf harfi, (لَنْ) harfinin te'kid lamı, (أَرْضًا) fiilinin matuf, (ي) kelimesindeki nun harfinin vikâye nûnu, (ي) harfinin de mahallen mef'ulun bih olarak mensup mütekellim zamiri, (لَكِنَّ) edatının inne ve kardeşlerinden olan (لَكِنَّ)den hafifletilmiş olduğunu, (أَبِي) kelimesinin nâkıs mazi fiil, (خَذَلَانِ) kelimesinin fail, (كَمْ)

zamirinin muzâfun ileyh, (ف) harfinin atıf harfi, (افتضحتم) kelimesinin mazi fiil ve fail, (و) harfinin atıf, (من) harfinin cer harfi, (سعي) kelimesinin mecrur, (كم) kelimesinin zamir ve muzâfun ileyh, (كلّ) kelimesinin mef'ulu bih, (إحسان) kelimesinin muzâfun ileyh, (أصفي) kelimesinin nâkıs fiil, (كان) kelimesinin nâkıs fiil, (قد) harfinin tahkik edatı, (و) harfinin hal vâvı, (أخلص) kelimesinin kânenin haberi, (كم) zamirinin muzâfun ileyh, (ب) cer harfi, (و) kelimesinin gayri munsarîf izafetten dolayı mecrur, (و) kelimesinin muzâfun ileyh, (ه) harfinin zamir muzaafun ileyh mahallen mecrur, (علي) harfinin cer harfi, (غير) kelimesinin mecrur, (كم) kelimesinin zamir ve muzâfun ileyh, (ف) harfinin atıf harfi, (خلصان) kelimesi kanenin haberi, (شر) kelimesi kanenin haberi, (كنتم) fiilinin nakıs fiil ve kanenin ismi, (خلصان) kelimesinin muzâfun ileyh olduğunu görürüz.

Şair İmru'ülkays 'ın şu şiiri şart için olan *izâ*'dan sonra fiilin hazfedildiğine örnektir.

إذا المرء لم يخزنْ عليه لسانه فليس علي شيء سواه بخزان

“Bir kişinin dili onun kendi sırrını saklamazsa artık ondan başka hiçbir şeyi muhafaza edici olmaz”¹⁹⁰

Şair A'sa Meymûn'un şu şiiri (ذا) edatının *mevsûle* için olduğuna örnektir.

و قصيدة تأتي الملوك غريبة قد قلّتها ليقال: من ذا قالها؟

“Krallara ulaşan nice garip kasîdeler vardır ki ben onları: Bunu kim söyledi? densin diye söylemişimdir”¹⁹¹

Birinci Külâb gününde Seleme'nin önüne kendisinin öldürülmesini emrettiği kardeşi Şurabhîl'in kafası getirilip atılınca bundan büyük bir pişmanlık duymuş ve ağlayarak şu şiiri söylemiştir:

ألا أبْلغ أبا حنّس رسولاً فما لك لا تجئ إلي الثواب
تعلّم أن خير الناس طراً قتيلٌ بين أحجار الكلاب

“Dikkat! Ebû Haneş'e (kardeşini öldüren kişi) elçi gönder.

Niçin ödülünü almaya gelmiyorsun?

Kesinlikle bil ki bütün insanların en hayırlısı

Külâb taşları arasında öldürülmüştür.”¹⁹²

¹⁹⁰ Mustafâ Galâyînî, *Câmi 'u'd-durûsi 'l-'Arabiyye*, II, 242.

¹⁹¹ İbn Hişâm, *Şerhu şuzûri 'z- zeheb*, s. 141.

Bu şiirde geçen (تعلم) kelimesi *zan fiillerinden* olup “i’lem (اعلم)= kesinlikle bil” manasınadır ve bu şiir buna şahit olarak getirilmiştir¹⁹³.

Gerek önceleri gerekse zamanımızda yazılmış Nahiv kitapları dikkatle incelendiğinde sayısız denecek oranda “eyyâm” döneminde meydana gelmiş materyal bulmak mümkündür. Gerek önceleri yazılan gerekse şimdi yazılan gramer kitaplarında bu materyal dille ilgili güvenilir malzeme olarak kullanılmakta aksi iddialar yine bu materyal yardımıyla çürütülmekte, tıkanılan noktalar bu malzeme yardımıyla aşılmaktadır. Kur’an’ın indirilme döneminin saflığını yaşayan, dile hakimiyetiyle ünlü İbn ‘Abbas bile kendisine dille ilgili sorulan sorulara eski şairlerin şiirleriyle cevap veriyordu¹⁹⁴. Kur’an’ın yanlışsız olarak okunma gayreti dil kaidelerinin tespiti ihtiyacını gündeme getirdiğinde “eyyâm” dönemi malzemesi sarf ilmi için olduğu kadar nahiv ilmi için de büyük bir kaynak görevi görmüş ve bütün ihtiyacın telafisi imkanını sağlamıştır.

Nahiv kitaplarında şahit olarak kullanılmış çok fazla miktarda “eyyâm” dönemine ait malzeme vardır. Biz bu kadar örnekle iktifa ediyoruz.

2.4.3 Belâgat (Retorik) İlminin Kaidelerinin Tespit ve Tedvinine Katkısı

Eyyâm dönemi şiiri sarf-nahiv yönünden olduğu kadar belâgat yönünden de sonraki dönemde birinci dereceden kaynak olmuştur. Câhiliye dönemi şairlerine aidiyeti bazılarınca tartışma konusu yapılırsa da Ka’be’nin duvarına asıldığı söylenen meşhur yedi askı şiiri, birer edebiyat şaheseridir ve daha sonraları onların üzerine bir hayli şerh yazılmıştır. Belâgat ilminin yazarları bu ilmin kaidelerinin tespitinde söz konusu dönemin malzemesine baş vurmuşlardır. Belâgat ilminin tespiti bir yana “eyyâm” döneminde bizzat yazılı olmayan uygulaması yapılmıştır. Dönem şairi belki belâgat kaidelerini nazari olarak bilmiyordu ama söylediği şiiri belâgat kaidelerine uygun olarak söylüyordu. Daha sonra yapılan da söz konusu materyali inceleyip onlardan bir takım kaideler çıkarmak olmuştur. Hiç kimse kendiliğinden bir belâgat ilmi vaz’ etmiş değildir.

Şair Alkame b. ‘Abede, Halîme gününde Hâris’e esir düşen kardeşi Şe’s b. Abede’yi kurtarmak için söylediği kasidesindeki şu beyitler, “Sözü, gaybet, hitap veya

¹⁹² Câdelmevlâ, s.48; Şehâbuddîn Ahmed b. ‘Abdulvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-ereb fî funûni’l-edeb*, XV, 407; Ebû ‘Ubeyde, II, 56.

¹⁹³ Abdullah b. ‘Akîl, *Şerhu ibni ‘Akîl*, I,421.

¹⁹⁴ Sancak, s. 337.

tekellüm sigalarından birisiyle ifade ettikten sonra üslubu zahirin muktezasına zıt olarak dinleyicinin usanmaması, kelamın canlılık kazanması için bu üç sigadan her hangi birine nakletmek¹⁹⁵” demek olan *iltifat* sanatına örnektir:

طحا بك قلب في الحسان طروب بعيد الشباب عصر حان مشيب
يُكَلِّفْنِي لَيْلِي وَ قَدْ شَطَّ وَلِيْهَا وَ عَادَتْ عَوَادٍ بَيْنَنَا وَ خُطُوبُ

“Gençliğin uzaklaşıp yaşlılığın yaklaştığı bir sırada güzellere karşı coşan gönül (senin yüzünden kararsız oldu) uzaklaştı.

Yakınlığının (ailesinin) uzaklaşmasına, aramızda zamanın olayları ve mühim işler girmesine rağmen bana Leyla’yı (visâlini) teklif ediyor”¹⁹⁶.

İmruülkays’ın m. 540’da Ankara’da zehirlenmesi üzerine öleceğini anlayınca orada Bizans imparatorluğundan (ailesinden) olup mezarı bulunan bir hanıma hitaben söylediği şu şiirindeki nidâ *talebî inşaya* örnektir:

أ جارتنا إن المزار قريب و إني مقيم ما أقام عسيب
أ جارتنا إنا غريبان هاهنا و كل غريب للغريب شبيب

“Ey hanım komşumuz! Mezar yakındır. Asîb dağı kaldıkça ben de burada kalacağım.

Ey hanım komşumuz! Biz ikimiz burada yabancıyız. Her yabancı yabancının yakınıdır”¹⁹⁷.

Züheyr b. Ebî Sulmâ (ö. m.609)’nın şu şiirinde geçen medh fiili *talebî olmayan inşâ*’ya örnektir:

نعم امرأ هرم لم تعر نائبة إلا و كان لمرتاح بها وزرا

“Herim ne güzel bir adamdır. Birisinin başına bir bela gelir gelmez mutlaka o, beladan korkan kişi için sığınak olur”¹⁹⁸.

İmruülkays’ın şu şiiri de *temenni için olan emre* örnektir.

ألا أيها الليل الطويل ألا انجلي بصبح و ما الإصباح منك يأمثل

“Dikkat ey uzun gece! Dikkat sabahla açıl. (Çektiğim acılardan dolayı) sabah da senden daha iyi değildir ya.”

Bu beyitte geceye hitaben geçen (انجلي) emri *temennî* içindir.

¹⁹⁵ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s.239.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, I. 522; Câdelmevlâ, s. 55.

¹⁹⁷ Ebu'l- Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-egânî*, IX, 101; Câdelmevlâ, s. 123.

¹⁹⁸ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Kur'an Edebiyatı*, s. 186.

Şaire Hansâ'nın daha önce zikri geçen¹⁹⁹ şiirindeki (طويلُ النّجاد و رفيعُ العِماد) kelimeleri uzun boyluluk ve asâletten *kinâye*dir.

Mübâyid gününde şair Tarîf tarafından söylenen şu şiirde geçen,

أَوْ كَلَّمَا وَرَدَتْ عَكَظَ قَبِيلَةٍ بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيقَهُمْ يَتَوَسَّمُ

“ ‘Ukâz’ a her kabile geldiğinde,

Yakından incelemesi için reislerini bana gönderirler”²⁰⁰.

(يَتَوَسَّمُ) kelimesi *müsnedin yenilenme* ifade etmesi için fiil olarak getirilmesine örnektir²⁰¹.

Belagatla ilgili olarak verdiğimiz örnekler sadece birkaç numûneden ibarettir. Şiir belagat ilişkisi çok sıkı, eyyâm nedeniyle söylenen şiirde bir hayli fazla olduğundan hemen hemen şiir ve mesellerin her satırında çeşitli edebî sanatlar bulmak mümkündür. Bu sanatların tespiti biraz da edebiyat araştırmacılarının bilgi, beceri ve ilgi güçleriyle alakalıdır.

2.4.4 Arûz (Vezin Tekniği) İlminin Kaidelerinin Tespit ve Tedvinine Katkısı

“Şiirin vezinli olanının vezinli olmayandan ayırt edildiği şiir ölçüsü.”²⁰² şeklinde tarif edilen Aruz ilmini ilk tespit ve tedvin eden kişi el-Halîl b. Ahmed (ö.175/791) olmakla beraber diğer alet ilimlerinde olduğu gibi Halîl de kendisi yoktan bir ilim meydana getirmiş olmayıp sadece daha önceden beri kullanıla gelen ölçüleri kağıt üzerine dökmüştür. Aynı şekilde onun da kaynağı “eyyâm” döneminde söylenen şiirler olmuştur. Daha önce de söylediğimiz üzere Araplarda şiir ilk defa deveci ezgileriyle (hida) başlamıştır. Devenin yürüyüşüne eşlik ederek söylenen ezgiler zamanla gelişmiş ve bağımsız söylenen müzik haline gelmiştir. Bu müzikleri de şiir söyleme takip etmiştir. İlk şiirler recez bahrinde söylenmiştir. Tavîl bahri devenin yavaş yavaş yaptığı dört hareketine tekabül eder. Basîl bahri ise devenin koşmasına uygundur. Bu şekilde bütün vezinler ve bahirler tabii bir şekilde ortaya çıkmış ve daha sonra ilmi disiplin haline getirilmiştir²⁰³.

¹⁹⁹ Bk. burada, s.46.

²⁰⁰ İbn ‘Abdurabbihî, VI, 56; Câdelmevlâ, s.208.

²⁰¹ Mehmed Zihnî, *el-Kavlû 'l- ceyyid*, s. 195.

²⁰² Muhammed Sa’id Esber ve dğr., *eş-Şâmil Mu’cemun fî ulûmi 'l-lugati 'l- ‘Arabiyye ve mustalahâtihâ*, s. 593.

²⁰³ Fâhûrî, s.132.

Müşrikler, Kur'an-ı Kerim'i duyduklarında onlardan Velid b. Muğîre şöyle demiştir: "Muhammed'in okuduklarını hezec, recez vb. şiir kafiileriyle (bahir) karşılaştırdım. Onların hiçbirine benzer bulmadım". Eğer Velid şiirin bahirlerini bilmeseydi böyle diyebilir miydi?²⁰⁴

Bu dönem şiirlerinde çeşitli bahirler kullanılmış olmakla birlikte en çok kullanılan bahir *tavîl* bahridir. Bu cümleden olarak daha önce zikri geçen şair Abduyagûs'a ait şiir²⁰⁵ *tavîl* bahrindendir.

فما لكما في اللوم نفع و لا ليا	ألا لا تلوماني كفي اللوم ما بيا
فما لكما في اللوم نفع و لا ليا	ألا لا تلوماني كفي اللوم ما بيا
فَعُولُ مفاعيلُنْ فَعُولُنْ مفاعلُنْ	فَعُولُ مفاعيلُنْ فَعُولُنْ مفاعلُنْ

Yine şair İmruülkays'ın meşhur kasidesi *tavîl* bahrindendir.

بَسِطِ الْوَيْ بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْلْ	قِفَا نَبْكَ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَ مَثَلْ
بَسِطِ الْوَيْ بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْلْ	قِفَا نَبْكَ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَ مَثَلْ
فَعُولُنْ مفاعيلُنْ فَعُولُنْ مفاعلُنْ	فَعُولُنْ مفاعيلُنْ فَعُولُنْ مفاعلُنْ

Şiirlerin vezinlerinde bir takım ufak tefek farklılıkların oluşu aruz ilmini ilgilendirdiğinden biz onların üzerinde durmuyoruz.

2.4.5 "Eyyâm" Hikayelerinin Bu Günlerin Varoluşunda Etkisi Olan Şahıs Kabile Yer ve Gün İsimlerine Kaynaklık Etmesi

Eyyâmın anlatımında ufak tefek hayal ürünü mahsuller karışmışsa da genelde vakıanın dışına çıkılmadığından anlatımda devamlı kişi, kabile, yer, bölge, melik, at, ay vs. isimleri kullanılmış, bunlar olayın tanıkları veya failleri olarak gösterilmiştir. Zaten günlerin adları bile genellikle adlarını yer veya kişi adlarından almıştır. Bu adlar hayal ürünü olmayıp sonraki nesiller tarafından bilinip tasdik edilen adlardır. Biz eyyâmın bu tarihe kaynaklık etmesi yönünü kişi, kabile, yer ismi vs. örnek vererek göstereceğiz.

2.4.5.1 Kabile İsimleri

Fahr konusunda A'şâ Kays'a ait şiirden verilen örnekte²⁰⁶ Temim, Kays Aylan ve Bekr kabilelerinin isimleri zikredilmiştir.

²⁰⁴ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya er-Râzî, *es-Sâhibî fî fikhi 'l-Lügati 'l-Arabiyye ve mesâiliha ve süneni 'l-'Arab fî kelâmihâ*, s. 42.

²⁰⁵ Bk. burada s.60.

²⁰⁶ Bk. burada, s.40.

Mübâyid gününde Tarîf tarafından söylenen şu şiirde Useyyid ve Haddam kabilelerinin ayrıca meşhur bir panayır yeri olan ‘Ukâz’ın ismi geçmektedir.

أَوْ كَلَّمَا وَرَدَتْ عَكاظَ قَبِيلَةَ بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيفَهُمْ يَتَوَسَّمُ
فَتَوَسَّمُونِي إِنَّنِي أَنَا ذَلِكُمْ شَاكٍ²⁰⁷ سَلَاحِي فِي الْحَوَادِثِ مُعَلِّمُ
حَوْلِي فَوَارِسَ مِنْ أَسِيْدٍ شَجْعَةٍ وَإِذَا نَزَلْتُ فَحَوْلَ بَيْتِي خَضَمُ
تَحْتِي الْأَعْرُوفُ فَوْقَ جِلْدِي نَثْرَةٌ زَغَفْتُ تَرْدَ السَّيْفِ ، وَهُوَ مُثَلَّمُ

“Her ne vakit ‘Ukâz’a bir kabile geldiğinde, yakından incelemesi için reislerini bana gönderirler.

Onlar benim kim olduğumu görürler: Tam silahlı, olaylarda başımda nişanla.

Etrafımda Useyyid’e mensup cesur süvariler, inince evimin çevresinde Haddam* var.

Altımda alını sekili at, derimin üzerinde kılıcın ağzını gedilmiş olarak geri çeviren sağlam geniş zırh var.”²⁰⁸

Şair Züheyr b. Ebî Sulmâ’ya ait kasîdede²⁰⁹ Kureyş, Cürhüm, ‘Abs ve Zübyân kabilelerinin isimleri geçmektedir.

2.4.5.2 Şahıs İsimleri

Züheyr b. Cezîme, oğlu Şa’s’ın öldürülmesi üzerine söylediği mersiye²¹⁰ Şa’s’ın ismi zikredilmektedir.

‘Abduyagûs’un yukarıda zikri geçen şiirinde²¹¹, Ebu Kerb, iki Eyhem (Esved b. ‘Alkame, Abdulmesih b. Ebyad) ve Kays isimleri geçmektedir.

Zebbâ hikayesinde geçen deyimlerde Kasîr, İbn ‘Adiy, ‘Asâ (at adı), Bekke (yer adı) isimleri geçmektedir²¹².

İkinci Külâb gününde Eksem b. Sayfî, söylediği hitabesinde Nu‘man b. Mâlik b. Hâris b. Cessas’ın ismini zikretmiştir²¹³.

Şaire Hansâ kardeşi Sahr’a söylediği mersiyesinde²¹⁴ Sahr’ın ismi geçmektedir.

²⁰⁷ Bu kelime (شاك)dan bozmadır. Manası; tam silahlı demektir. Mehmed Zihni, s.195.

* Şairin kendi kabilesi.

²⁰⁸ İbn ‘Abdurabbih, VI, 56; Câdelmevlâ, s.208.

²⁰⁹ Bk. burada, s.43.

²¹⁰ Bk. burada, s.46.

²¹¹ Bk. burada, s.60.

²¹² el-Meydânî, I,233.

²¹³ Bk. burada, s.52.

²¹⁴ Bk. burada, s.46.

Şair Kays b. Züheyr, kardeşi Malik b. Züheyr'i uyarmak için yazdığı şiirinde onun ismine hitaben şöyle demiştir:

أ مَالِكُ لَا تَأْمَنُ فِزَارَةً وَ اخْشَهَا
فَانِكَ إِنَّ تَأْمَنَ فِزَارَةً هَالِكُ
أ مَالِكُ إِنَّ تَحْسَبَ مَقَامَكَ فِيهِمْ
صَوَابًا فَقَدْ أَخْطَأْتَ فِي الرَّأْيِ مَالِكُ

“Ey Mâlik! Fezâre’ye güvenme ve ondan kork. Eğer sen Fezâre’ye güvenirsen helak olursun.

Ey Mâlik! Eğer sen onların arasında bulunmayı doğru kabul edersen görüşünde hata etmiş olursun”²¹⁵.

Kinde meliki Hucr b. ‘Amr Beredân gününde düşmanıya birlikte olup kendisine ihanet eden karısı Hind’i ele geçirince onu iki ata bağlayarak atları ters istikamette koşturup karısını parçalattıktan sonra karısının ismini zikirle şu şiiri söylemiştir:

إِنْ مِنْ غَرَّةِ النِّسَاءِ بَشَى
بَعْدَ هِنْدٍ لَجَاهِلٌ مَغْرُورُ
حُلُوةَ الْعَيْنِ وَ الْحَدِيثِ وَ مُرُّ
كُلِّ شَيْءٍ أَجَنٌّ مِنْهَا الضَّمِيرُ
كَلَّ أَنْتِي – وَ إِنْ بَدَا لَكَ مِنْهَا
آيَةُ الْحَبِّ – حُبُّهَا خَيْتَعُورُ

“Hind’den sonra kadınlar birisini bir şeyle aldatırsa o kişi câhil ve aldanmıştır.

(Kadınların) sözü ve gözü (görünüşi) tatlı, kalbinin gizlediği her şeyse acıdır.

Her kadının, sana karşı ondan sevgi alameti belirse de, sevgisi değişkendir”²¹⁶.

2.4.5.3 Yer İsimleri

Gün hikayeleri içinde bizzat o günün adı da şairler tarafından söylenmektedir. Günler de meydana gelen olaylar anlatılırken olayın yeri ve zamanı hakkında da bilgi verilmekte böylece olayın hayalî olmayıp vakiya dayandığı ispatlanmış olmaktadır. Söz konusu günler adlarını çoğu zaman meydana geldikleri yerden aldığından bir çok gün ismi aynı zamanda yer ismidir ve bu da olay, yer ve zaman mefhumunun daha da belirgin olmasını sağlamaktadır²¹⁷. Külâb, Şı‘bu Cebele, ‘Ayn Ubağ vs. günleri bunlardandır. Nitekim “eyyâm” olaylarını anlatan tarih kitaplarında ismi geçen yerler hakkında da bilgi verilmekte böylece olay- yer ilişkisi pekişmiş olmaktadır. Dönemi yaşayan şairler de yer isimlerine bolca yer vermişlerdir. Besûs gününde şair Mühelhil kardeşi Vâil’e (Küleyb) ağıt yakarken şöyle demiştir:

بِتْ لَيْلِي بِالْأَنْعَمَيْنِ طَوِيلَا
أَرْقُبُ النِّجْمَ سَاهِرَا أَنْ يَزُولَا

²¹⁵ Ebû ‘Ubeyde, II, 194; Câdelmevlâ, s.255 (1 nolu dipnot).

²¹⁶ Câdelmevlâ, s. 45.

²¹⁷ Bk. burada, s.27

كيف أهدأ و لا يزال قتيلًا من بني وائل يُنسي قتيلًا
غيتت دارنا تهمامة في الدهر وفيها بنو معدّ حلولا

“En‘amân’da (yer ismi) gecem uzun sürdü. Uyanık bir şekilde yıldızın kaybolmasını gözlüyorum.

Vâil oğullarından bir ölü bir ölüyü unuttururken ben nasıl sakin olayım?

Orada Ma‘ad oğulları otururken yurdumuz, bize zamanla Tihâme’yi unutturdu.”²¹⁸

Bu şiirde Engamîn ve Tihâme yerlerinin ismi geçmekte ve buraların isimlerinin ve dolayısıyla buralarla ilgili olayların unutulmaması ve daha kolayca bilinmesi sağlanmaktadır.

Zebbâ hikayesinde geçen Kasîr isimli şahsın “Görüşü Bekke’de bıraktım”²¹⁹ sözündeki Bekke: Mekke’dir.

Kendi yurdundan ayrılıp Yemen’e hareket ederek Cenb kabilesinin yanına inen şair Mühelhil’den kızını isteyenlere o kızını vermek istemeyince ona işlenmiş deriler vererek onu razı etmeleri üzerine Mühelhil şu şiiri söylemiştir:

“Cûsem kabilesinin değerli oğullarının kız kardeşinin karıştığı durumdan dolayı Tağlib kabilesini kınayın! Erâkım aşiretini kaybetmesi, onu Cenb kabilesinden birisiyle evlenmeye mecbur etti; onun mehri ise işlenmiş deri idi. Eğer Ebân ve Mutabi dağlarını getirip kızı isteseydi, isteyen burnu kana bulanırdı”²²⁰

Görüldüğü üzere bu şiirde de Ebân ve Mutabi dağlarının ismi geçmekte ve bu da böyle iki dağın varlığını ve aynı zamanda son derece meşhur ve önemli dağlar olduklarını göstermektedir.

2.4.5.4 Gün İsimleri

“Eyyâm” hikayeleri içinde şairler tarafından bizzat günlerin kendi adlarından bahseden ifadelere rastlamak mümkündür. Bu, olayı anlatan kişinin olayın ismini vererek verdiği bilginin daha da belirgin olmasını sağlamaktadır. Böylece sözü edilen olayın hangi günde olduğu bilinmekte ve günlerle ilgili bilgiler daha da yerli yerine oturmaktadır.

Şi’bu Cebele gününde şair Cerîr Dârim oğulları hakkında şöyle demiştir:

²¹⁸ İbn ‘Abdurabbili, VI, 62; en- Nuveyri, XV, 400.

²¹⁹ el-Meydânî, II, 234.

²²⁰ İbnü’l-Esîr, I, 516.

و يوم الشغب قد تركوا لقيطا كان عليه حلة أرجوان

“Şi‘b gününde Lakîb b. Zurâre’yi terk ettiler. Sanki onun üzerinde erguvan elbise var gibi”²²¹.

Birinci Kulâb gününde şair Ahtal şöyle demiştir:

أبا غَسَّانَ إِنَّكَ لَمْ تُهَيِّ وَلَكِنْ قَدْ أَهَنْتَ بَنِي شِهَابِ
تَرْقُوا فِي النَّخِيلِ وَ أَشْوِئْنَا دِمَاءَ سَرَائِكُمْ يَوْمَ الْكَلَابِ

“Ey Ebû Gassân! Sen bana değil Şihâb oğullarına ihanet ettin.

Kulâb gününde hurma ağaçlarına çıkınız ve ileri gelenlerinizin kanını bize bırakınız”²²².

Şair Ahtal Zû Kâr gününde söylemiş olduğu şiirinde Zû Kâr gününün ismini zikretmiştir²²³.

2.4.6 Kendinden Önceki Tarihî Olaylara Kaynaklık Etmesi

“Eyyâm” hikayeleri kendi dönemlerindeki olaylar hakkında bilgi verdiği kadar önceki dönemlerde meydana gelen tarihi olaylar hakkında da bilgi vermekte en azından göndermede bulunmakta bu yönüyle tarihi kaynaklık görevini yerine getirmektedir. Birinci Kulâb gününde şair Seleme kendisine intikamdan vazgeçip harp yapmamasını nasihat edenlere karşı şöyle demiştir:

أَتِي عَلَى أَسْتَيْبٍ لَوْمَكَمَا وَلَوْ تَلَوْنَا عَمْرًا وَ لَا عَصْمَا
كَلَّا يَمِينُ إِلَهَ يَجْمَعُنَا شَيْءٌ وَ أَخْوَالَنَا بَنِي جَشْمَا
حَتَّى تَزُورَ السِّيَاغَ مَلْحَمَةً كَأَتَاهَا مِنْ ثَمُودٍ أَوْ إِرْمَا

“Niçin bana sizin ayıplamanızda kararlı olmam (kabul etmem) gerekiyor? Amr ve ‘İsam’ı ayıplasanız ya!(öldüren onlar)

Hayır! Allah’a olan yemin olsun ki sanki o savaş Semûd ve İrem’denmiş (kalmış) gibi aslanlar savaşı ziyaret edene kadar bizi ve dayılarımız Cüşem oğullarını bir şey bir araya getirecektir”²²⁴.

Bu şiirde soyları kesilen eski Arap kabilelerinden olan Semûd ve İrem kabilelerine işaret vardır. Burada söz konusu kabileler hakkında teferruatlı bilgi bulunmasa da isimlerinin zikrediliyor olması o dönemde bunlar hakkında bilgi sahibi

²²¹ İbn ‘Abdurabbih, VI, 10.

²²² İbn ‘Abdurabbih, VI, 68.

²²³ Bk. burada, s.42

²²⁴ Ebû ‘Ubeyde, II, 48.

olunduğunu ayrıca bu kısacık zikrin araştırmacılar için büyük bir ip ucu olabileceğini unutmamak gerekir.

2.4.7 Gök Cisimleri ve Burçlardan Bahsetmesi

Şair Mühelhil Besûs gününde meydana gelen olayları sayarken şöyle demiştir:

أَلَيْتَنَا بِذِي حُسْمٍ أَنْيَرِي	إِذَا أَنْتِ انْقَضَيْتِ فَلَا تُحْورِي
فَإِنْ يَكُنْ بِالذَّنَائِبِ طَال لَيْلِي	فَقَدْ أَبْكِي مِنَ اللَّيْلِ الْقَصِيرِ
وَأَنْقَذَنِي بِيَاضُ الصَّبْحِ مِنْهَا	لَقَدْ أَنْقَذْتُ مِنْ شَرِّ كَبِيرِ
كَأَنَّ كَوَاكِبَ الْجَوَازِاءِ عَوْدَ	مُعْطَقَةٍ عَلَي رُبْعِ كَسِيرِ
كَأَنَّ الْجَدْيَ فِي مَثْنَاةٍ رَبَقِ	أَسِيرٌ أَوْ بِمَنْزِلَةِ الْأَسِيرِ
كَأَنَّ النِّجْمَ إِذْ وَلَّى سَحِيرَا	فِصَالٌ جُلْنَ فِي يَوْمِ مَطِيرِ
كَوَاكِبُهَا زَوَاحِفُ لَاعِبَاتِ	كَأَنَّ سَمَانَهَا بِيَدَيَّ مُدِيرِ

“Ey Zû Husum’daki gecemiz, aydınlat! Bittiğin zaman bir daha geri gelme

(Küleybin gömüldüğü) Zenâib’de gecem uzasa da kısa geceye ağlarım. (Sağken geceleri kısa buluyordum).

Sabahın beyazı beni ondan kurtardı böylece büyük bir şerden kurtuldum.

Sanki ikizler burcunun yıldızları baharda doğan parçalanmış deve yavrularına sarılan muska gibidir.

Oğlak burcu sanki kemendin katları arasında esir edilmiş yahut esir konumundadır.

Sanki yıldız seherden ayrılırken yağmurlu günde dolaşan yeni süttten kesilmiş deve yavruları gibidir.

(Gecenin) Yıldızları oynayan sürüngenlerdir. Sanki onun göğü idarecinin iki elindedir”²²⁵.

Görüldüğü üzere bu şiirde ikizler ve oğlak burçlarından bahsedilmektedir. Böylece burç kavramının o zamanda yaşayan insanlar arasında bilindiği anlaşılmaktadır.

2.4.8 Dinî İnançlarla İlgili Bilgi Vermesi

Rabî‘ b. Ziyâd, Dâhis ve Gabrâ gününde kendisine yol gösteren Kays’a şöyle demiştir:

²²⁵ Câdelmevlâ, s. 156.

أَقُولُ و لم أملك لِنَفْسِي نَصِيحَةً أَرِي مَا تَرِي و الله بالغيب أعلم
أَتَبْقِي عَلَي ذُبْيَانٍ فِي قَتْلِ مَالِكٍ و قد حَسَّ جَانِي الحَرْبِ نَارًا تُضَرِّمُ

“Kendimde nasihat etme hakkı görmediğim halde şöyle derim:

Ben de senin görüşündeyim. Gaybı en iyi Allah bilir.

Harp suçlusu tutuşan bir ateş yaktığı halde sen Mâlik’in katlinde Zübyân’a (kabilesine) kalır mısın (yanına bırakırlar mı)”²²⁶

Bu şiirde şair gaybı Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğini belirterek o zamandaki gayb inancına işaret etmiştir. Her ne kadar o zamanki toplum puta tapma ve onları ilah olarak kabul etme anlayışına sahip idiyse de gözle görülemeyen bir Allah’ın varlığına inanıyordu ve putlara kendisini Allah’a yaklaştırmayı için tapıyordu. Görünürde putlar varolmasına rağmen asıl gücün gözle görülemeyen Allah’ta olduğuna inanıyordu. Bu yüzden şiirde de geçtiği üzere gerçek gaybı Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği inancı vardı. Biz bu şiirde bu bilgiyi bulmakla o dönem inançları hakkında az da olsa bilgi sahibi olmuş oluyoruz.

Yine aynı günde ünlü şair Züheyr b. Ebî Sulmâ, yedi askı arasına alınan ünlü kasidesinde şöyle demiştir:

أَلَا أبلغ الأَحْلَافَ عَلَي رِسَالَةٍ و ذُبْيَانٌ هَلْ أَقْسَمْتُمْ كُلَّ مَقْسِمٍ
فَلَا تُكَلِّمَنَّ اللهَ مَا فِي نَفُوسِكُمْ لِيُخْفِيَ و مَهْمَا يُكَلِّمَنَّ اللهَ يَعْلَمُ
يُؤَخَّرُ فَيُوضَعُ فِي كِتَابٍ فَيُذَخَّرُ لِيَوْمِ الحِسَابِ أَوْ يُعْجَلَ فَيُنْقَمَ

“Dikkat benden müttefiklere ve Zübyan’a (Esed ve Gatafân kabileleri) bütün yemin ediciler gibi (fenalığı bırakmayacağınıza) yemin edip etmediklerine dair mesajımı ulaştırın.

Gizli kalması için içinizde olanları Allah’tan saklamaya çalışmayın. Her ne gizlenirse Allah onu bilir

(Gizledikleriniz) hesap günü için biriktirilip bir kitaba konarak ertelenir yahut acele edilerek intikamı alınır”²²⁷.

Bu şiirde de büyük bir hesap verme anlayışı ve yapılan her şeyin mutlaka bir güç sahibi tarafından hesabının sorulacağı inancı vardır. Daha sonra İslam dini tarafından da gündeme getirilip anlatılmakla kalmayan İslam inancının temel esprisini oluşturan

²²⁶ Ebû ‘Ubeyde, II, 211; İbn ‘Abdurabbih, VI, 17; Câdelmevlâ, s.261.

²²⁷ Yedi Askı, s.57; Câdelmevlâ, s. 274.

ahiret günü ve hesap inancı görüldüğü üzere o dönemde de vardır. Yapılan yanlışlıklara karşı bu anlayış hatırlatılmakta ve her yapanın yaptığıının yanına kar kalmayacağı anlatılmak istenmektedir. Devlet gücünün olmadığı bir yerde manevi hesap anlayışı biraz daha caydırıcı olsa gerektir zaten maddî bir otoritenin olmadığı yerde gönüllere seslenmekten ve insanları adaletli davranmaya çağırmaktan başka yol yoktur.

SONUÇ

Genel kabul gören görüşe göre Arapların anavatanı olan ve ismini onlardan alan Arap yarımadası yüzlerce yıl Araplara ve Arap kültürüne beşiklik etmiş ve hâlâ da etmektedir. Gerek yarımadanın etrafının denizlerle çevrili oluşu gerekse çöl ikliminin hakim oluşu bu bölgeyi dış dünyadan izole ederek hariçten başkalarının girmesini engellemiş, girenler de kısa sürede ya yok olmuş ya da bölgeden çıkmak zorunda kalmıştır. Durum böyle olunca burada yaşayan Araplar asırlarca safiyetlerini korumuş, kültür ve medeniyetlerini bizzat kendileri oluşturmuşlardır. Söz konusu dünyaya kapalılık, onları diğer milletlerin ulaştıkları ilim ve kültür seviyesinden geri bırakmışsa da, özellikle dillerinin saflığını koruma açısından faydalı olmuş ve dilin tabii olarak gelişip serpilmesini sağlamıştır. Nitekim İslâm'ın gelişini müteakip diğer milletlerle karışma başlayınca dilde de bozulma meydana gelmeye başlamış ve dilin kaidelerinin tespiti zarureti ortaya çıkmıştır.

“Eyyâm’ul-Arab”la ilgili olarak yaptığımız bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmış bulunmaktadır.

1- İslâm öncesi dönemde Kureyş lehçesi genel kültür dilidir. Her kabilenin kendine ait lehçesi olmasına karşılık söylenen şiir ve hitabeler, anlatılan hikayeler ve diğer edebi türler hep Kureyş lehçesiyledir. Mekke'nin gerek coğrafî olarak yarımadanın ortalarında ve Yemen-Şam karayolu üzerinde bulunması, gerekse Kâbe sebebiyle dini bir yerinin ve kutsallığının olması, Arapları sürekli burayla irtibat halinde yaşamaya sevk etmiştir. Bunun sonucunda da bütün lehçeler içerisinde en iyi gelişme şansı yakalayan Kureyş lehçesi, kültür dili olduğu kadar milletlerarası yazışmalarda da resmi dil olma özelliğini kazanmıştır.

2- İslâm öncesi dönemde meydana gelen olaylar biraz da hayat şartlarının zorlamasıyla okur yazarlığın oldukça az olması nedeniyle kulaktan kulağa nakledilerek gelmiştir. Okur yazarlığın olmaması Arapları diğer yönlerde maharet sahibi olmaya sevk etmiş ve böylece ensâb ilmi ve iz sürücülük gelişmiş, bir kişinin hangi soydan olduğu ve çöldeki bir izin hangi kabileye mensup kişiye ait olduğu tespit edilebilmiştir. Kültürün tamamen hafızayla nakli bir takım güçlükleri beraberinde getirmiş ve İslâm geldiğinde ancak 150-200 yıl öncesine ait olaylar varlığını koruyabilmiş, bütün insanlık tarihi gibi Arapların da uzun bir tarihi olmasına rağmen çoğu unutulup gitmiştir.

3- Arapların başıboş olarak tam bir özgürlük içinde yaşamaları, çöl şartlarında maddi külfet yükünün olmaması ve azla yetinmenin mümkün olması nedeniyle onları çölün ıssızlık ve sakinliğinde gezip düşünmeye itmiş, bu da onların arasından çok büyük şairlerin çıkmasını sağlamıştır. Öyle ki, en büyük şairler gezgin bedeviler arasından çıkmış, yerleşik hayata geçenlerden güçlü şairler çıkmamıştır.

4- Her şairin beraberinde bulunan râvi onun her ortamda söylediği şiirleri ezberlemiş ve bu ezberlediklerini kavimlerine ve diğer insanlara öğreterek bunların ortak kültürel materyal olmalarını sağlamıştır.

5- İslâm'ın gelişine kadar az bir kısmı yazılı geneli ise sözlü kültürel malzeme olarak gelen önceki dönem materyali İslâm'ın gelişiyile farklı bir mecraaya girmiş ve İslâm'a giren milletlerin Arapça'da meydana getirdikleri yanlışlar Kur'an'ın bozulmadan korunmasını gündeme getirmiş, bu da dil kaidelerinin vaz'ına ve kelimelerinin tespitine sebep olmuştur. Bu çalışmaların kaynağı da "eyyâm" materyali olmuştur.

6- "Eyyâm" dediğimiz olaylar bütünü hayal ürünü masallar olmayıp çoğu Arap kabileleri arasında az bir kısmı da Araplarla diğer milletler arasında meydana gelmiş savaşlardır. Bu yüzden söz konusu olaylarda hayal ürünü uydurmalar ve masal türü olağanüstü anlatımlar yoktur veya son derece azdır. Olayların saflığını koruyamaması da yazıya geçirilemeyip şifahî anlatıma bağlı kalması nedeniyledir.

7- İslâm öncesi dönemde özellikle Hicaz bölgesi Arapları arasında meydana gelen olayların yegane tarihi kaynağı "eyyâm" hikayeleridir. Bizanslılar ya da İranlılar gibi Araplar tarihlerini not etmedikleri, Bizans ve Fars'a ait tarih kaynaklarında Araplarla ilgili yer alan bilgilerin de oldukça yetersiz olması nedeniyle söz konusu dönemle ilgili tarihi kaynak olarak "eyyâm" hikayelerinden başka kaynak yoktur.

8-"Eyyâm" hikayelerinin, tarihi kaynak olmalarının yanında asıl önemli tarafları sarf (biçimbilim), nahiv (sözdizimi), belâgat (güzel konuşma) ve arûz ilimleri gibi bütün Arap dil ve edebiyat ilimleri için yegane kaynak vazifesi görmüş olmalarıdır. Bu hikayeler ve içlerindeki edebî materyal gerek bu ilimlerin kaidelerinin tespit edilerek ilim haline getirilmelerinde gerekse çıkan ihtilafların giderilmesinde birinci dereceden rol oynamışlardır. Yukarıda da geçtiği üzere İslâm sonrası dönemde meydana gelen kültürel materyale başka milletlerle karışma vb. nedenlerle bozulmuş olabileceği endişesiyle güvenilir olarak bakılamadığından, tam güvenilirlik İslâm öncesi dönemde

özellikle “eyyâm” nedeniyle meydana gelen kültürel materyal için söz konusu olmuştur. Bu dönemde meydana gelen materyal didik didik edilmiş ve gerek tarih gerekse din, dil, edebiyat, sanat, ahlak, hayat anlayışı vb. her konuda bu materyalden istifade cihetine gidilmiştir.

“Eyyâm” hikayeleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de araştırmacılar için bir kaynak hazinesi olmaya devam etmektedir. Gerçi İslâmî dönemde “eyyâm” dönemine ait materyalin tespiti yapılırken özellikle inançla ilgili materyalde ayıklama yapıldığı ve bu konunun İslâmî anlayışa uygun olarak düzeltildiği iddiaları var olsa da yine de bu dönem materyali eski dönemle ilgili birinci dereceden kaynak olmaya devam edecektir. Söz konusu “eyyâm” döneminin dışına da çıkılarak bütün İslam öncesi döneme ait materyal bulunabildiği ölçüde incelenebilirse sadece Araplar için değil belki de bütün insanlık için insanlığın iptidailikten medeniliğe geçişte takip ettiği aşamalarla ilgili ipuçları ve bu aşamaların geçirdiği merhaleler hakkında bilgi sahibi olunabilecektir.

KAYNAKÇA

- ‘Âkıl, Nebîh, *Târîhu 'l- 'Arabi 'l- kadîm ve 'asri 'r- Resûl*, Dîmaşk 1403/1983.
- Abdullah b. ‘Akîl, *Şerhu İbni ‘Akîl*, I-II, Tahran 1415/1994.
- Ahmed el- Hâşimî, *Cevâhiru 'l- belâga*, Beyrut ts.
- , *el- Kavâ 'idu 'l- esâsiyye*, Beyrut ts.
- Ahmed Emin, *Fecrü 'l- İslâm*, Beyrut 1975.
- Ahmed Muhtar Ömer v. dğr., *el-Mu 'cemu 'l- 'Arabî el- esâsî*, Alecco 1989.
- el-Beyâtî, ‘Âdil Câsim, “Mukaddime”, Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el- Musennâ et-Teymî, *Kitâbu Eyyâmi 'l- 'Arab kable 'l- İslâm*, nşr. ‘Âdil Câsim el-Beyâtî, Beyrut 1987, I, 1-304.
- Blachère, Régis, *Târîhu 'l- edebi 'l- 'Arabî*, trc. İbrâhîm Keylânî, Şam 1984.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat, Kur 'an Edebiyatı*, İstanbul 2000.
- Câdelmevlâ, Muhammed Ahmed v.dğr., *Eyyâmu 'l- 'Arab fi 'l-Câhiliyye*, Beyrut 1988.
- el-Câhîz, Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr, *el-Beyân ve 't-tehyîn*, Beyrut ts.
- Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi 'l- 'Arab kable 'l- İslâm*, ys, 1413/1993.
- el-Curcânî, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu 't- ta 'rîfât*, Beyrut 1988.
- Çetin, Nihad M., “Arap” (Dil) *DİA*, III, 282-286.
- , *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, . I-XIV, redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1992.
- Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el- Musennâ et-Teymî, *Kitâbu Eyyâmi 'l- 'Arab kable 'l- İslâm*, I-II, nşr. ‘Âdil Câsim el-Beyâtî, Beyrut 1407/1987.
- Ebu'l- Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu 'l- Egânî*, I-XXIV, el-Hey'etu'l- Mısriyye el- ‘Âmme 1992.
- Enîs, İbrahim v. dğr., *el-Mu 'cemu 'l- vasît*, I-II, İstanbul, ts.
- Eren, Hasan v. dğr., *Türkçe Sözlük*, I- II, Ankara 1988.
- Esber, Muhammed Sa‘îd ve dğr., *eş-Şâmil, mu 'cem fî 'ulûmi 'l-lugati 'l- 'Arabiyye ve mustalahâtihâ*, Beyrut 1985.
- el-Esed, Nâsiruddîn, *Mesâdiru 'ş- şî 'ri 'l- câhilî*, Beyrut 1988.

Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmi' fî târihi'l- edebi'l- 'Arabî, el- edebu'l- kadîm*, Beyrut 1986.

Ferrûh, Ömer, *Târihu'l- edebi'l- 'Arabî*, Beyrut 1992, I.

el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l- Muhît*, Beyrut 1987.

Galâyînî, Mustafa, *Câmi'u'd-durûsi'l- 'Arabiyye*, I-III, Saydâ 1966.

Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, trc. Azmi Yüksel- Rahmi Er, Ankara 1993.

Günaltay, Şemsettin, *İslâm Öncesi Araplar*, İstanbul, ts.

Hasan İbrâhim Hasan, *Siyasî- Dînî- Kültürel- Sosyal İslâm Tarihi*, trc. İsmail Yiğit – Sadreddin Gümüş, I-VI, İstanbul 1985.

Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-IV, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1989.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara, ts.

İbn 'Abdurabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el- 'Ikdu'l-ferîd*, I-VIII, nşr. Sa'îd el-'Uryân, Dâru'l- Fikr, ts.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l- 'Arab*, I-XV, Beyrut 1995.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l- Hasen İzzuddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-tarih*, I-XII., trc. Abdullah Köşe, İstanbul 1989.

Kapar, Mehmet Ali, "Eyyâmü'l- 'Arab ", *DİA*, XII, 14-16.

Mahmud Es'ad, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1983.

Mehmed Fehmî, *Târîh-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye*, İstanbul 1332/1917.

Mehmed Zihnî, *el-Kavlu'l- Ceyyid*, İstanbul, ts.

Mevlâna Şiblî, *Asr-ı Saadet (İslâm Târîhi)*, I-V, trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1977.

el-Meydânî, Ebu'l- Fazl Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Mecma'u'l -emsâl*, Dâru'l-Fikr 1972.

Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1940-1988.

Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.

en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdulvehhâb, *Nihâyetu'l- ereb fî funûni'l- edeb*, I-XXXI, Kahire 1369/1949.

Özaydın, Abdulkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddîn", *DİA*, XXI, 26-27.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1993.

er-Râfî, Mustafâ Sâdık, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, I-III, Beyrut 1394/1974.

er-Râzî, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ, *es-Sâhibî fî fıkhi'l-Lügati'l-Arabiyye ve mesâiliha ve süneni'l-Arab fî kelamihâ*, Beyrut 1993.

Sancak, Yusuf, *Hız. Peygamber Devrinde Şiir*, Erzurum 1999.

Sînî, Mahmut İsmâ'il v. dğr., *Mu'cemu'l-emsâli'l-'Arabiyye*, Beyrut 1996.

Soyyığit, Osman Zeki, *el-Edebu'l-'Arabî*, İstanbul 1993

Şeref, Abdul'azîz, *el-Lugatu'l-'Arabiyye ve'l-fikru'l-mustakbelî*, Beyrut 1411/1991.

Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, I, *el-'Asru'l-Cahilî*, Kahire, ts.

Tülücü, Süleyman, *Züheyr b. Ebî Sulmâ ve Edebi Kişiliği*, basılmamış doktora tezi, Erzurum 1982.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988- ,

Vâfî, Ali Abdulvâhid, *Fıkhu'l-luga*, Kâhire, ts.

el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1992.

Yedi Askı, trc. Şerafettin Yalçın, İstanbul 1985.

Yusuf, S. M., "Arap Edebiyatı: Şiir ve nesir", trc., Lamii Güngören, *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif, Türkçe baskı editörü, Mustafa Armağan, İstanbul 1991, III, 207-232.

Zeydân, Corcî, *el-'Arab'ı kable'l-İslâm*, ys., ts.

-----, *Târîhu âdabi'l-lugati'l-'Arabiyye*, I-IV, Beyrut 1992.

ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Kahire 1349/1930.

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim İSLAMOĞLU

1.1.1964 yılında Gümüşhane iline bağlı Akhisar köyünde doğdu. İlk okulu köyünde bitirdikten sonra 1981 yılında dışardan bitirme imtihanlarına girdiği Gümüşhane İmam- Hatip Lisesini 1985 yılında bitirerek aynı yıl M.Ü. İlahiyat fakültesini kazandı. 1989 Yılında mezuniyeti müteakip Ankara, Mamak İmam- Hatip lisesine öğretmen olarak tayin edildi. Kısa dönem askerliği müteakip devlet bursuyla bir yıl Ürdün’de bulundu.

1996 Yılında Abdulcebbar Kavak ile birlikte İmam- Hatip Liselerinin orta kısmı için hazırladıkları Arapça ders kitapları, Talim ve Terbiye kurulunda ders kitabı olarak kabul edilip resmi gazetede yayınlandı. 1998 yılında KTÜ Rize İlahiyat Fakültesine Arapça okutmanı olarak atandı. Halen bu görevine devam etmektedir.